

ढीयाणी रात

: : पढेसे भाग : :

संभाषण
जनेरभांड मेघावणी

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૯૬૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રૂઠિયાળી રાજ

વિષય ઝી ૪૪૪.૩૪૪.૪૪

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય એન્ડ બુક ટ્રસ્ટ : ક્રમાંક ૭

રઠીયાળી રાત

II
1926 7/4/26

161

સંપાદક
અવેરમ્બંદ મેથાણી

મુદ્રણસ્થાન

સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

પહેલી આવૃત્તિ : પ્રત ૨૦૦૦ : ૧૯૨૫

બીજી આવૃત્તિ : પ્રત ૨૦૦૦ : ૧૯૨૬ : ફેબ્રુઆરી

મૂલ્ય : આઠ આના

૧૨૮૯૭
ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ડૉમીનિયન-સંગ્રહ

૨૫/૧૨/૨૦૨૨

મુદ્રક અને પ્રકાશક

અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

સંસારના ઝેરી ઘુંટકાઓને
ઘોળી ઘોળી પી જનારી,
ઝેરને અમૃત બનાવી
ગીતો રૂપે સંસારને પાનારી,
જગતની કાળી રાત્રિઓને
રઢીયાળી કરનારી,
નિર્દેશી ને નિરભિમાની
ગુર્જર લલનાઓને

અર્પણ

ਉਪ ਛਾਂਡ

.....

.....

ਨਿਯਮ

ਵਾਰੰਗੀ *

सांकणियुं

डांपत्य

१	सायजानी शीष	१
२	आपवेवो कध	२
३	दुधरानां रमनारां	३
४	सीताराम	५
५	जभवानो करार	५
६	लाडकवायी	६
७	क्यां रमी आव्यां	७
८	परदेशमे	८
९	मानेतीनी आंभ	९
०	मगइभ पवित्रता	१०
१	मनामणुां	१२
२	वात्यमनां वणाभणुां	१३
३	परण्यानां पारभां	१४
४	अणोला लव रीया	१६
५	सुडागणु-डुडागणु	१७
६	नो दीडी	१८
७	शानी वोल्युं	२०
८	रीसाभणुां	२३
९	अवजाणोली	२४

૨૦	મોરલાની માયા	૨૫
૨૧	ઢેલ્ય ઢગી	૨૯
૨૨	રસીયાને સાદ	૩૦
૨૩	બાળાવેશના અગોલડા....	૩૨

કુટુંબ-સ સાર

૨૪	ઘણી ઘણી હામો	૩૫
૨૫	વીર અને દેર	૩૬
૨૬	લેરીયાની લૂંટાલૂંટ	૩૭
૨૭	*કાપડું	૩૮
૨૮	ટીલી	૩૯
૨૯	વીરને તેડાં	૪૧
૩૦	ભાભીનું મેણું	૪૨
૩૧	નણુદલ પરોણુલાં	૪૪
૩૨	વીરાને આંગણું	૪૬
૩૩	ઓળખયો	૪૮
૩૪	વીરાને વખડાં	૫૦
૩૫	મોટાં ખોરડાં	૫૧
૩૬	નણુદી જહોદણી	૫૨
૩૭	વાંઝીઆં	૫૩
૩૮	કુદરતની કડ્ડણી	૫૪
૩૯	વાંઝીયાં-મેણું	૫૫
૪૦	દીકરાની જાખના	૫૬
૪૧	કામણુ	૬૧
૪૨	અલંકારોના ઉમળકા	૬૫
૪૩	*ગેડું માડું નંદવાણું	૬૭

धतिहिस

४४	पार्वतीनां पारभां	६५
४५	नयाव्या	६७
४६	दुरयंद राज	७०
४७	भाण्डो जेगी	७१
४८	धोघो यहुवाणु	७३
४९	कयरो मेर	७५
५०	नारसंगणु	७६
५१	भाजा रंउपा	७७
५२	भोरणीनी वाणीआणु	७८
५३	सोनल गरासणी	८०
५४	सोनां बोडणी	८२
५५	सुसलमान अन जडिगी...	८४
५६	मलयम जेनेने कापडुं	८५
५७	अमद भाखीं	८७
५८	पुलवाडीभां दीपडो	८८
५९	नगर सासरे	८९
६०	दाडुला	९२
	*दाणु वडवाणुना राज...	९६

किडां

६२	साडेलीनुं जेडुं	९९
६३	छुटी भोजडी	१००
६४	गरभे रभवा	१०१
६५	धरे आवेने	१०२

૬૬	ડાલ્ય ગલેમાં	૧૦૨
૬૭	ગુલાબી ગજરો	૧૦૩
૬૮	હીડોઝો	૧૦૪
૬૯	રંગમાં રોબ્યાં	૧૦૫
૭૦	*બિચારી	૧૦૫
૭૧	છેલ રમે ગેડી દડે	૧૦૬
૭૨	લાલ લાલ જોગી	૧૦૭
૭૩	ઢોલણી જ રે	૧૦૭
૭૪	મેમાન આબ્યા	૧૦૯
૭૫	સાયબા મોરા રે	૧૧૦
૭૬	મેલ્યને તીખારો	૧૧૦
૭૭	માયા ઉતારીએ	૧૧૧
૭૮	સૂડો પડયો	૧૧૧
૭૯	ભૂલી પડી	૧૧૨
૮૦	તુંબડ સાંધલ તેલની	૧૧૩
૮૧	ગિરધારી	૧૧૪
	શબ્દ-કોષ	૧૧૫

* કુદડીની એઘાણીવાળાં ચાર ગીત નવાં નાખ્યાં છે.

પરિચય

પ્રકૃતિનો પક્ષપાત

કુદરતે તેા કેં કેં સમૃદ્ધિઓ આ ભરતખંડને પ્રાંતે પ્રાંતે છૂટે હાથે વેરી છે. કાશ્મીરને એણે સદાય લીલી અને લચકતી વનસ્પતિની ઓઠણી આપી; બંગાળને એણે પાણી પાણી કરીને પલાળી દીધું; મહારાષ્ટ્રને ગગનચુમ્બી કરાડો પહાડો દીધા, અને રાજપૂતાનાને બધી નાનૂકતાથી ખાતલ રાખી, નર્યું શરાતન જ એની નરોમાં ધરખી દીધું. એમ પ્રત્યેક પ્રાંતને તેા એણે અકેકેક ભતની જ બક્ષીસ કરીને ખીજ બધી વિભૂતિઓની ઉલુપ આપી, ત્યારે લાડકવાયી ગુજરાતને તેા કુદરતે બધુંય થોડું થોડું ને પ્રમાણસર બધ્યું.

પ્રકૃતિ માતાએ ઓઠાડેલી એ નવરંગ ચૂંદડીમાંથી ગુજરાતનું લોક-જીવન અલાંકિક રૂપે દીધી ઉઠ્યું. સૌરાષ્ટ્રની ખીણોએ અને ખળ-ખળતી નાની ડુંગરીઆળ નદીઓએ પ્રેમશૌર્ય ખીલાવ્યું, તેા તાપી, નર્મદા અને મહી નદીના રસાળ પ્રદેશે લાલિત્ય અને નાનૂકતાં પોષ્યાં. એમ ગુજરાતના વહન પર કેં કેં રેખાઓ અંકાર્થ ગઈ કુદરતનેા લાડકવાયો આ ગુજરાતી લોક-સમાજ ભાતભાતના રસથી ભીંભળને એવો તેા ધન્ય બની ગયો કે એના કંઠમાંથી પંખીઓના કિલકિલાટ સરખું ગાન વહ્ણવા લાગ્યું.

લોક-ગીત

આ ગાન કયું ? ગુજરાતના પ્રેમાનંદ કે દયારામ, નર્મદ કે દલપતરામ અથવા તેા નાનાલાલ કે નરસિંહરાવ નામના જે કવિઓએ કાગળ અને કલમ લઇને રચ્યું, તેા ગાનની આજે વાત થતી નથી. ભલે એ આખું કવિમંડળ ચાહે તેટલાં મધુર ગીત ગાઇ ગયું હોય. આજ તેા એવા ગીતની વાત થાય છે કે જેનાં રચનારાંએ કદી કાગળ ને લેખણ પકડયાં નહિ હોય; એ રચનારાં કોણ તેની જ કાઇને ખબર નહિ હોય; અને પ્રેમાનંદ કે નરસિંહ મહેતાની પૂર્વે કેટલો

કાળ વીંધીને એ સ્વરો સાધ્યા આવે છે તેની ચે કોઈ કલ્પના કરી નહિ શક્યું હોય. એનું નામ લોક-ગીત. ધરતીનાં કોઈ અગમ્ય અધારાં પડોમાંથી વહાં આવતાં ઝરણાંનું મૂળ જેમ કોઈ કદાપિ શોધી શક્યું નથી, તેમ આ લોક-ગીતોનાં ઉત્પત્તિ-સ્થાન પણ અણુ-શોધ્યાં જ રહ્યાં છે, અને તેટલી વિશેષ તાજાંજીમાં શોધકો ગરક થઈ ગયા છે. જગતનાં ઉત્તમ ગણાતાં કાવ્યની જોડમાં જેસે તેવી આ કંઈસ્થ કૃતિઓ ઉપર એના સરજનહારોએ પોતાનાં નામ જોડી દેવા જોડલો પણ મોહ ન રાખ્યો, એ કાંઈ આજની અલ્પ મનુષ્યોને માટે આછી વિસ્મયકારક ખીના નથી.

કોણે કોણે ગાયાં ?

ગુજરાતનો લોક-સમાજ ગાવા માટે તલસી ઉડ્યો. એની કુંજોમાં જેમ પંખીઓ ટોક્યા વિના ન રહી શક્યાં, તેમ ગુજરાતનાં મનુષ્યો પણ ગાયા વગર ન જીવી શક્યાં. એના દરજીએ ને મોચીએ સીવતાં સીવતાં ગાયું; ઘોળીએ નદીની ભેખડોમાંથી પડછંદા જગાવી પોતાના વજને ધાયે ધાયે ગીતના તાલ બાંધ્યા; વણકરે શાળોના ખટખટાટ સાથે પોતાના સ્વરો મેળવ્યા; ધાંચીએ પોતાના બળદને પણ રાગે ચડાવી પરાણાનો પ્રહાર કે જીભનો ડચકારો ચે કર્યા વિના, એ થાકેલા પશુને ઉત્સાહિત કર્યો; દીપણી દીપનારાએ ગાતાં ગાતાં એવા હુલ્લાસથી દીપ્યું, કે સો સો વરસ સુધી એ કાળાઓની કાંકરીઓ નથી ખરસી; ખાણુ ખાદનારાએ ત્રીકમના ધા દેતાં દેતાં ગીત લલકાર્યાં; મનુરોએ સૂંડલા સારતાં સારતાં સૂરો છેડીને માથા પરનો ભાર હળવો કર્યો; ગાડાવાળાએ પૈડાંના કીચૂડ કીચૂડ અવાજે સાથે આલાપ મેળવ્યો. એ રીતે લોક-સમાજના ઉદ્યમે અને ધંધાઓ પણ સંગીતાલયો બની ગયાં. લોકોનું જીવન હળવું ડુલ જેવું થઈ ગયું. પોતાના સંતાપોમાંથ લોકોએ રાહત મળવી.

અને લોકોનાં ધર આંગણાંમાં એ ગીતો કેવી કેવી રીતે દાખલ થઈ ગયાં ? ધંદી દળતાં ને છારા ધૂમાવતાં સ્ત્રીઓએ પ્રભાતીયાં છેડયાં સોતાં ને અટકતાં સૂરો લલકાર્યા. નાથબાવાઓ રાવણુહથ્થો લઈ લઈને, ખટકું રોટલાથી રાજી થતા થતા, ઉંબરે ઉંબરે ઇતિહાસનાં, વૈરાગ્યનાં કે પ્રેમનાં ગીતો ગાતા ગયા; શરણાઈઓવાળાએ શરણાઈમાં વાદીઓએ મોરલીમાં, ગાવાળોએ વાંસળીમાં અને કણુખી કાળીઓએ ખાવામાં એ બધા સ્વરોને ઉતારી લીધા.

સ્ત્રીઓનાં ગીતા

પરંતુ આજે તો એ વિશાળ ગીત-સૃષ્ટિના એક ખુલાને જ આપણે તપાસી રહ્યા છીએ. એ ખુલ્લો ગુર્જરી સ્ત્રીઓને ગાવાના રાસડા નામે ઓળખાતાં ગીતોનો છે. ગુર્જર નારીએ કેટલું કેટલું ગાયું છે ! એણે તો સ્ત્રીમન્તનાં ગીતોથી શરૂ કરીને ગર્ભમાં બેઠેલા બાળકને ગીત-રસ પીવાડ્યો છે. પૃથ્વી પર પહેલવહેલાં એ બાળકના કાન મંડાતાં જ તેમાં માતાના મુખનું જ ગીતામૃત રેડાયું છે. એને નીંદરની લહેરો પણ માતાના હાલરડામાંથી મળી છે. બાળક નહાતો નહાતો પણ માતાની સ્વરધારામાં બર્જિતો ગયો છે. એની રમતોનાં ઝેડકણાં પણ કોઈ અનભૂતી માતા-એ જ રચી દીધાં હોય છે. એ નિશાળે બેસે, બનેાઈ ધારણ કરે, વરે, પરંતુ એને જગતમાં સંતતિની ભેટ ધરે, ત્યારે પણ જનેતાએ જ એના જીવનમાં ગીતોનાં અમૃત સીંચ્યા છે. આખરે એના મૃત્યુ ઉપર પણ માતાએ જે રૂદન કર્યું છે, તેમાં યે એણે વિલાપનું મર્મવેધક ગીત મૂક્યું છે. જેને જગતે છાછ્યાં કહીને નિંધાં છે, તે માતાના હૃદયનું કશું જાન નથી તો બીજું શું છે ?

રાસડા

પરંતુ આ પુસ્તકની મર્યાદા તો એ બધા પ્રકારો સુધી યે પહોંચતી નથી. આજ તો ગુર્જરી મહીલાઓએ એક વખત પેટ ભરી ભરીને માણેલી 'રઢીયાળી રાત'નો જ પરિચય કરાવવો છે. આજ ધણુ 'ખરૂં' તો ૩ રાત ભૂતકાળની જ વસ્તુ બનીને સાંભરી રહી છે. આપણા ફૂર માજે અને આપણા જીવન-વિગ્રહે મળીને નારી જીવનનો લોપ રી નાંખ્યો છે. એટલે આજની રાત્રિઓને રઢીયાળી બનાવવા જેટલું ઇતન્ય ગુર્જર રમણીઓમાં રહ્યું નથી.

રઢીયાળી રાત

કેવી હતી એ રઢીયાળી રાત્રિ ? આકાશના ચોકમાં જ્યારે ચંદા ઘણી પોતાની, કોઠિ કોઠિ તારલા રૂપી સહીયરોને લકને બહુ કે રમવા ઠીકળતી, ન્યારે ગુજરાતની શેરીએ શેરીએ કુમારિકાઓનાં ને નવોઢા-મોનાં વૃંદો વળતાં. પુરૂષવર્ગ કાં પોઢી ગયો હોય, ને કાં પોતાની રઢીએ બેસી કાન મંડતો હોય. તે ટાણે લન્નળુ ગુજરાતણુ કે પ્રગલ્લા ઠઢીયાવારણુનો કંઠ બેઢાતાં ગગનમાં સ્વરોનો ગખારો ચડતો કે

“રાધાજીનાં ઉંચા મંદિર નીચા મોલ, ઝરૂએ દીવા બળે રે લોલ
“રાધા ગોરી ગરબે રમવા ચાલો, સાહેલી સહુ ટોળે વળે રે લોલ.”

કાણુ કાણુ સાહેલી ? અને કેવી રૂપાળી એ સાહેલી ?

“ત્યાં છે મારા રૂપસંગભાઈની ગોરી, સુખડલે ઝમી ઝરે રે લોલ
“ત્યાં છે મારા માનસંગભાઈની ગોરી, હાથડીએ હીરા જડયા રે લોલ
“ત્યાં છે મારા માવસંગભાઈની ગોરી, પગડીએ પદમ જડયાં રે લોલ”

એ ‘ગોરી’ શબ્દ તો બહુ કોઈ રસિકાઓનું ચિત્ર પાડું કરતો. એ રસિકાઓનાં લાંબા ચૌડાં તે વળી વર્ણન હોય ? એના અક્કેક અંગની કાંતિ વર્ણવીને આખી કંકુવરણી કાયાનો ભાસ કરાવી દેવાય. અને પછી તો ન આવેલી હોય તેવી ગોરીઓને તેહાં મોકલાય. એ ગોરી તો

“હું ઉભી મારા ઓરડીઆને બાર બો,
સૈયરૂં આવે રે મુજને તેડવા રે લોલ.”

એમ વાટ જ બેતી હોય છે. પરંતુ એમ કેમ જવાય ? ઉમંગ તો ઉછળે છે. પણ પોટેલાં વડીલોની આમન્યા કાંઈ લોપાય ? સૈયરો એનાં સહુ વડી-લોને જગાડીને એ શરમાળ સુંદરીને રત્ન અપાવે છે. અંતે સાચબાની રત્ન લેવાય છે. ગોરીને એના બીણા સાળુની ગાતરી બાંધી લેવા, હળવે કુદી ફરવા, ધીરે તાળી પાડવા ને બીણું રાગે ગાવાની શીખામણુ દેનારો સ્વામી કેવા અપૂર્વ હેતથી ઉભરાતો હશે ! અને ગોખમાંથી એ પાતળી લક્ષ્મણવતીને રમતી દેખીને એનું જીવન કેવું ધન્ય બનતું હશે !

એવી એવી ગોરીઓ એકઠી થાય, ઓઠણુંની ગાતરી વાળી ઊર્ત. પર અક્કેક કે બબ્બે ગાંઠો વાળે, પછી ભાન બૂલે, ધરતીને ધૂલવે. ગગનને ગબ્બે. પચાસ પચાસ હાથના તાળોટા પડતા હોય પણ બહુ બહુ કે એક જ સુંદરી ગાઈ રહી છે તેવો અચૂક તાલ જળવાય; નદીના બહેન જેવી સરલ મુદ્રુતાથી એનો કંઠ-સ્વર વહેવા માંડે, વહેન વટે જ નહિ, મીકાશ ટપકતી જ રહે. ગજાના સાતપડા ગળણુમાંથી ગજાઈને બહુ ગીતની ધારા રેલે. એ વખતે આકાશ અને ધરતીની સૃષ્ટિ શું એક નહોતી થઈ જતી ? ચંદ્ર અને તારાઓ શું એ રાસડાના મુગા પ્રેક્ષકો નહોતા હાગતા ? વાયરા થંભી જતા એ શું કેવળ કંપના જ હતી ? હતી તો કંપના, પણ રમણીય સત્ય હાગતું. સત્ય વસ્તુ-સ્થિતિને થોડીવાર મિથ્યા માની લેવાનું મન થતું. પ્રેક્ષકોનાં મન-

રંજન કરવા કે સાહિત્યને અમૃત કરવાની વાંછના માટે યોગ્યેક્ષા એ જલસાએ નહોતા, પણ પોતાના ઉમળકા ઠલવવાની, જીવનનાં સુખદુઃખ હસી કે રડી કાઢવાની, કલાને જીવનમાં ભરી લેવાની, એટલે કે નિબનંદની એ રમતો હતી. માત્ર અજવાળી રાત્રિઓના જ એ આનંદો નહોતા. જે પ્રાંતની અંદર કૃષ્ણ જેવા પ્રેમાવતારે કાળી કુળને ખીજ સોળ સો સુંદરીઓથી ય વધુ બહાલી ગણી, તે પ્રાંતની નારીઓને તેો શ્યામવર્ણાં મનુષ્યોમાં ય સુંદરતા જેવાની દ્રષ્ટિ હતી, “કાળી કામણુગારી” લાગતી; અને તેથી જ કૃષ્ણપક્ષની કાળી ઘેર રાત પણ ગુજરે સુંદરીઓને તેો રઢીયાળી જ થઈ પડી હતી. અધકારમાં ચાંદરડાં અધિક તેજસ્વી જણાતાં. કુદરતના કાળા પછેડામાંથી રાત્રિનું મ્હોં વધુ રહસ્યભયું” ને રસભયું દીસતું. જગતની કદરૂપતાને પણ એ કાળાશ છૂપાવી રાખતી. બાકી તેો કાળાશની એ બધી ભયાનકતાને આ સુંદરીઓ પોતાના સૂરો વડે જ રઢીયાળી બનાવી હતી.

એ રાસડા કયા ?

સાગર વલોવાયો તેમાંથી વિષ અને અમૃત જેવાં ડુંકે રત્નો ની-જ્યાં મહીડાં વલોવાય છે તેમાંથી માખણના પીંડા ઉતરે છે. તેવી જીવિતોનાં હૈયામાં જ્યારે સુખ દુઃખ, આશા નિરાશા, ઉમંગ કે વ્રાત જેવી કોઈ પણ બળવાન ઉર્મિ રવાદને રૂપે ધૂમવા માંડી, ત્યારે તેમાંથી આ રાસડા નીકળ્યા. નજીવા કે મહત્વના, જેટલા જેટલા મનોભાવો તારી-હૃદયે અનુભવ્યા હશે, તેમાંનો એકેય મનોભાવ ગીતમાં ઉતર્યા વિનાનો નથી રહ્યો કેમ રહી જય ? નિખાલસતાના એ દિવસો હતા. તેણું દેખાવીને દંભ કરતાં આવડતો નહોતો. દરેક મનોભાવ જીવનમાંથી માપોઆપ કુટી નીકળેલો હતો અને એ expression-ઉચ્ચારણ પામતો હતો. સ્વરોની અને શબ્દોની શી રમ્ય નકરીમાં એ અંકાઈ ચો ! ભરથારે ધરની નારી સાથે રીસામણાં લીધાં હોય, મેણાં માર્યાં હોય, અખોલડા આદર્યાં હોય, એ વાતનું મહત્વ દંપતિ જીવનમાં કાંઈ ટું તેવું નહોતું. એની બધી ક્ષુદ્રતા કવિતામાં ઉતરતાં મહાન બની ગઈ. કારતા બધી કશું રસમાં ભીંજીને પ્રવાહી બની ગઈ. એવું સામર્થ્ય ॥ સ્ત્રીઓના કવિત્વમાં દેખાય છે. પુરુષોની સ્ત્રીઓ પ્રાચીની ઇર્ષ્યા, ॥શંકા, અગર પ્રીતિ, જે કાંઈ હો, તેણે રાસડા વાટે પલળવા માંડયું. કૃમમાં સૂક્ષ્મ કે બડામાં બંડો ભાવ પણ જોરદાર કાવ્યમાં આ રીતે ઉતારી શકી છે. બહાસાંઓના વિભેગ અને અવસાન ગાંધને

તો સ્ત્રીઓએ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે. બાર બાર વરસે ઘેર આવનારે રજપૂત ઘરમાં પોતાની ઘરનારને ગોતે છે. પણ એ ‘પાતળી પરમાર’ જડતી નથી. પાપણી માતાએ એની હાથા કરીને લોહીભાની એની ચુંદડીને નેમે લટકાવી છે. પુરૂષનો સંયમી પ્રેમ એ જમાનાની અધી ય આમન્યાને લોપવા નેટલો ઉમ અને છે. લાગણી સમાવી શકાતી નથી. માતાએ વારે વારે પ્હાનાં ખતાવ્યાં: ભેટા, હેટા બેસીને હથીયાર છાડઃ હમણાં દળાને આવશે : ખાંડવા ગઈ છે: ઘોવા ગઈ છે : ચરે માડી! એમ તે કેમ હથીઆર છૂટે? નદીએ અને નદિરે, ધંદીએ ને રથંડ, અને ખારણીએ ખારણીએ રજપૂત ફરી વળ્યો. પણ ક્યાંય

“નો દીડી પાતળી પરમાર રે બડેજ મા

ગો’લુમાં દીવો રાજ બજે રે”

આખરે એ ‘નેવે તે નવરંગ ચુંદડી’નો ભેદ યુદી ગયો. એ પતિની વેદનાને આજનો કવિ કેવી રીતે માપત? કેટલા નિઃશ્વાસ અને ઉદ્ગાર કઠાવત! કેટલાક તો લાંગા લાંગા વિલાપ લખીને એમાં રતિ-કીડાનાં યે બેહુદાં સંભારણાં મૂકી કરૂણારસનો ધાત કરત. પણ આંહી તો એ વેદનાને શબ્દો આપનાર કોઈ નારી હશે. એને ખખર હશે કે બહાલું મરે ત્યારે સાચા પ્રેમને શી લાગણી થાય. મરનાર-વસ્ત્રો વીંખવાતું મન થાય. વસ્ત્રો નેઇ નેઇ વેદના વધે. એનાં બચઃ વીંખાય. કદાચ એ બચકામાં કંઇક કાગળ સીટી પડેલ હશે! ‘પાતળી પરમાર’ના બચકામાં શું હતું? કાગળની કટકા યે નહોતી. પણ કાગળોનાં પાનાં ને પાનાં પણ કહી ન દાખવી શકે તેવો પ્રેમ દાખવનારી ‘કોરી’ દીલડી અને ‘કોરી’ ઓઠણી હતી લોક-ગીતની રચનારીએ માત્ર “કોરી” શબ્દમાં જ એ બાર બાર વરસભર ધારણ કરેલ’ રાજ્યગારહીન શિયળવ્રતલું ને એ વિશેષ-વેદનાતું માપ ખતાવ્યું. “પાતળી પરમાર”કોને મઠિ રાજ્યગારો સજે? સ્ત્રીઓનાં વસ્ત્રાભૂષણો તો સૌભાગ્ય-ચિન્હો છે. ઉપભોગની વસ્તુઓ નથી. એ ‘કોરાં’ કપડાંએ પોતાની મુંગી વાણીમાં બધું ય કહી દીધું; અને એવી વાણીને સમજનાર ભરથારે બધું ય સમજ લીધું.

એમ હરકોઈ રાસડો તપાસીએ તો તેના શબ્દોમાં ધ્વનિ છે ઉમળકાનાં અલ્પભાષી દળાણુ છે. અને નેટલાં વધુ દળાણુ, તેટલી જ વધુ એની ધાયત્ર કરવાની તાકાત છે. ધનુષ્યની કમાન નેટલી વધુ

જોરથી બેચાથ છે તેટલા વધુ વેગથી એનું તીર છૂટે ને મર્મનાં મધ્યગિન્દુ વીધે, તેવી નુક્રિત આ ગીતામાં જોવાય છે.

એક જ ગામમાં સાસરીયું ને પીયરીયુંઃ ધણે દિવસે દીકરી મા પાસે ગઈ. માએ સુખદુઃખના સમાચાર પૂછ્યા. દીકરી વધુ કાંઈ ન બોલી. માત્ર એક જ નિસાસો મૂક્યો કે

“સુખના વાણ તે માડી વહી ગયા;
 “દુઃખનાં ઉગ્યાં છે લીલાં ઝાડ જે,
 “કવળા સાસરીમાં ઝીલવું.”

ત્રીનું એક માનવી સંતાઇને ઉભું હતું તે આ સાંભળી ગયું. બીનું તે કોણ હોય ? ચુગલીખોર નહુંદખા. અરર ! આપણાં ખોટાં ગોરડાંને વહુએ વગોવ્યાં ! આખા કુટુંબમાં વાત વિસ્તરી ગઈ. ધણાં :વસથી બળીઝળી રહેલા ‘પરણ્યાજ’ના કાન ભંભેરાયા. કંકાસ જોઈ ઇધને ઢારી ગયેલા એ બાપડા પુરૂષે અફીણ ઘોળ્યાં. પોતાની ને તનીની વચ્ચે છલકતી વાટકી ધરી. જટલાં ઝાલીને પાછ કાં ન દીધું ? છાડીને છાતીએ કાં ન ચડી બેઠો ? ગણું દાખી હેતાં ન આવડયું ? , ના. એ તેો સમદુઃખી હતો. દૈત્ય નહોતો. એ તેો બલિદાન હેતો તો, ભક્ષતો નહોતો. એણે કહ્યું :

“ પીવો ગોરી, નકર હું પી જાઉં જો. ”

અને એવું કહેનાર ભરથારની ‘ગોરી’ કેટલી વાર લગાડે ? શી દલીલ, આજીજ કરવા બેસે ? લાગણીઓના કેવા બળવાન પડધા પડતા !

“ ઘટકે દઇને ગોરાંદે પી ગયાં. ”

અને આવતે ભવ પણ એજ પતિ મળજો, એવી ગુપ્ત પ્રાર્થના ચવનારે, લખ વખતનું ધરચોણું લઇને ગોરીએ સોડ કાંસી ! રતાં મરતાં એ પરણતી ગઈ. એના મૌનમાંજ આ રાસડાની રચ-રીએ કરોડો કાવ્યો રેડી દીધાં છે.

એવી ઘટનાઓ તે દિવસ બહુ બનતી. પણ બનીને રાસડામાં ઉતરી ડી. એ વખતના સમાજને ઇતિહાસ પ્રત્યેક રાતે સજીવન બનતો. જળ સુધી એવી ઘટનાઓ ચાલુ છે. પણ આજ એનાં કાવ્યો નથી

રચાતાં. રચાય છે તે તેની રેખાઓ કુટલી નથી. કેમકે માનવીએ પોતાના અંતર્યામી કલાકારને મુઝવી માર્યો છે.

એ જ પ્રમાણે કુટુંબ-સંસારના જીવ જીવ સંબંધો આવાં સુરેખ ગીતોમાં ચીતરાઈ ચૂક્યાં છે. નણુંદ અને લોખંધ વચ્ચેની કુદરતી ઇર્ષ્યાખિત્રી, સાસુ અને વહુ વચ્ચેની ધડાપીટ, માઇ અને ખંડેન વચ્ચેનાં હેતપ્રીત, ખંડેનનું સહજ સહજમાં દુભાય તેવું આજુ' બનેલું હૈયું, દેરાણી જેઠાણી વચ્ચેના વાદવિવાદ, સંતતિ વગરની નારી પર વરસતાં વાંઝીઆ મેણાં, દીકરાની અબળખા, વસ્ત્રાલંકારોના કોડ વગેરે સેંકડો વાતો તે વખતના સારા અને માઠા કુટુંબ-ચિત્રની રેખાઓ બનીને રાસડામાં ઉતરી પડી. ચિત્રો જ આલેખાઇ ગયાં. દિવસ-ભર ભોગવેલાં જે કઠોર દુઃખો, તે રાત્રિએ રાસડાઓમાં નીતરીને મધુર સંવેદનો બની ગયાં. અને માત્ર વિલાપો જ નથી થયા ક્યાં. માર્મિક વિનોદ કરવામાં પણ આ રાસડાની રચનારીઓને આંટે તેવા કવિઃ શોષા જ અવતર્યા છે. એ શોષા નમૂનાઓ આ સંબ્રહમાં આખા પ્રત્યેકનું પૃથક્કરણ કરવાનો અવકાશ નથી. વાચકની રસવૃત્તિ જ બધાના મર્મે વીણી લેશે.

એમ દંપતી-જીવન ગવાયું, કૌટુંબિક જીવન કવિતામાં ઉત તેજ રીતે સ્નેહ-જીવનનો શૃંગાર રસ પણ એટલી જ તીવ્રતાથી ગવાઈ એ શૃંગાર ગવાયો પોતાના જીવન વિષે, પણ ચડી ગયો રાધા-કૃષ્ણ નામે. વિયોગના મહિનાઓ ગવાયા, સૂની સેજલડીની વેદનાઓ ગવા ગાપીઓને નામે અભિસાર ગવાયા, રીસામણાં અને મનામણાં એ પ્રભુને આરોપાઇને ગવાયાં. એને આખો વિભાગ જ નિરઃ અને બહોળો છે. એમાં આપણા અસલી લોક-સંસારની નજ આરિય-નીતિની પણ તસ્વીર હઠી છે. પણ સલજ્જ અને સુમર શૃંગાર એની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલો છતાં સ્ત્રીઓને મહોંએ ગવાઈ કેટું રમણીય અને માર્મિક રૂપ ધરે છે તેની વાનગી “ ક્યાં ર આબ્યાં ! ” એ રાસમાં દખારો.

ગામ અને દેશનો ઇતિહાસ પણ ગીતોમાં ગૂંચાઇ ગયો. પુઃ લેખની સુંદર કથાઓ પણ માણુબદોને મુખેથી સાંભળી સાંભળી સ્ત્રીઓએ પોતાના રાસોમાં તેનું દોહન કરી લીધું. ગામના અ દેશના ઘુરવીરોને એણે શૂર ચડાવ્યાં, વીર-મૃત્યુ બહોરનારાનાં જે ગીતો વડે આજ્ઞ સાચાં, અણુલખ્યા ઇતિહાસને કંઈસ્થ કરીને સજીવ

રાખ્યો. બહારવટીઆઓનાં પરાક્રમો અને સિતમો એવી જ બહાદુરી-
ભરી ભાષામાં ઉતરી ગયા. કેવી એ ભાષા ?

“હુંગરે હુંગરે કાઠુ તારા ડાચરા,

“દાઝ ગાળાની વાગે ઠારમઠોર રે

“બૂની વસતી જમાદાર માર્યે મા.”

તે વખતે વર્તમાનપત્રો નહોતાં. પુસ્તકો વાંચનારો તો એ વર્ગ
નહોતો. લેખકોની જરૂર નહોતી પડી. એ બધી ગરજ આ રાસડા વડે
રહી જતી. સમાજના જીવનમાં જે જે હાંસીજનક કે તિરસ્કરણીય વાતો
બની, તેનાં ટોળ ચિત્રો-કાર્ટૂનો પણ રાસડામાં જ અંકાયે જતાં. દીવા-
ની ભુલમ, રાજાઓની કુદૃષ્ટિ, અધિકારીઓની રૂશવતખોરી, અદાલતોનાં
યાય નખરાં : એ બધાં ટપોટપ રાસડાનું રૂપ ધરતાં. આખા સમુદાયમાં
ગામઠે ગામઠે એ રાસડા પ્રવાસ કરતા, લોકમત કેળવાતો અને મોટા
નામરખંધીઓની પણ આબરૂ ધૂળ મળતી. મોક્ષીની વાણીઆણે
લગાલગ ઠાકોરને સંભળા લા જવાયો એના નમૂના જેવા છે. ‘મઢયમ
બહેનને કાપડું’ આપણી અદાલતોની ભવાઈ ખુશી પાડીને ક્યારનોયે,
વર્તમાનપત્રોના જન્મ પહેલાંનો કોણ જાણે ક્યારનોયે આપણા
લોક-સમાજને એ શિક્ષણ આપી રહ્યો છે !

લોક-જીવનમાં તો જે જે નવા પ્રવાહનો ખળકો આવતો તેની
નેપથ રાસડા રૂપે તાળડતોળ લેવાઈ જતી. મુસલમાનોનું આક્રમણ અને
તેની સંસ્કૃતિની છાપ પણ રાસડાઓમાં પડી છે.

એક જ વાક્યમાં સમેટીએ તો આ ‘રઠીયાળી રાત’ના રાસડાઓ
લોક-સમુદાયના જીવનની સાચી, સુરેખ, સાંગોપાંગ તસ્વીરો છે.
એ પ્રત્યેક રાસડામાં લોક-લાગણીઓના સચોટ ધબકારાના પડઘા છે.
એમાં તે સમયનાં પશુ પંખીઓ જાણે કે માનવ સુખદુઃખનાં સમ-
ભાગી થઈને વિચરતાં દેખાય છે. વનસ્પતિ પણ માનવાત્મા સાથે
અનુકર્યા બતાવતી હલી છે. એ વૃક્ષો ને પશુપંખીઓ કોઈ અણુકીક
સૃષ્ટિમાંથી કેવળ કવિતાની શોભા માટે, કેવળ પ્રથાના પાલન ખાતર જ
નહોતાં આણુવામાં આવતાં. બધે તો મનુષ્યોનાં નિત્યનાં સહચરો
હતાં. કેવળ સુંદર સુંદર વસ્તુઓનું જ સ્થાન સાહિત્યની અંદર હોઈ
શકે એમ પણ નહોતું. કારેલી, વંબડી અને તાંદળીઓ : મીની, ફૂલે
અને કાગડો : એવાં પ્રાણીઓ હલકું વધુ સ્વાભાવિક સ્થાન, આ સાચાં

સંસાર-ચિત્રોમાં પામતાં, અને એ ચિત્રોની અપૂર્ણતા પૂરતાં. દેવ અને દેવીઓ પણ આ દુઃખીયારી દીકરીઓના સંસારમાં સાંત્વન હતી, દાદ ફરીયાદો સાંભળતી ને પ્રાર્થના પૂરી કરતી હોમાય છે.

પહેરવેશ

એવા રસ ભરપૂર રાસડાને ગાવા માટે જેમ સુંદરીઓનાં ગળાં મીઠાં હતાં, ધારેલી અસર ઉપજવનારા ઠાળ જેમ એ ગળાંમાંથી જન્મતા, તેમ એના હાથ પગની અંદર પણ એ ઠાળો અને તાલોની સાથે એકથ સાધવાની કળા હતી. લોહીનું દરેક બિન્દુ તાલને અનુસરણ હોય ત્યાં હાથ પગની તો વાત જ ક્યાં કરવાની રહી? અને એ અંગે અંગોના આવા સુંદર એકથમાં ખીનું એકથ પહેરવેશનું શબ્દો જુદાં. યોક સમૂદાયની નારીઓ હજુ ય જે લેંગા પહેરે છે, તેના ઘેર જોઈને આપણે વિસ્મય પામીએ છીએ એમાં કપડાંની ઉડાઉગીરી માની લઈએ છીએ. વાસ્તવિક, પૂર્વે તો એ ઉડાઉગીરી નહોતી. રાસડા ગાતી વખતે સુંદરીઓનાં શરીર હિલોળો ચડતાં, તે સાથે એ ઘેરુદાર ધાધરા પણ ઝુલી ઉઠતા. પગ અને કમર ઉપર એ બંધનેરૂપ ન બનતા, ઉલટાં નૃત્યને વધુ બહલાવતા. વહાણને એના શઠ જેમ વધુ વેગ આપે તેમ આ ઘેરુદાર પહેરવેશ પણ રાસડાઓને ગતિ આપતો. છતાં અંગોની એબ તો પૂરેપૂરી ઢાંતો. કમરથી નીચે જેમ આંબો ઝુલતો પોસાક જરૂરનો હતો, તેમ કમરની ઉપર પાછું કસકસતું વસ્ત્ર જોઈએ, કે જેથી હાથને મોકળાશ મળે અને છાતી ટટ્ટાર રહે. માટે જ ચારે ફરે છેડે ઝુલતાં આઠણાંને તેઓ છાતી ઉપર બાંધી લેતાં. છેડા સિવાયનો બધો આગ બન્ને બાજુએ ઝુલી પડીને પીઠના ઉપર કમાનવાળા પડદાનો આકાર ધારણ કરતો. એ બધામાં કેવળ સ્વગવડ જ નહિ, પણ કળા હતી. શુકિતદાર ગોઠવણ હતી. નજરે જોયે જ એ શુકિત સમજી શકાય.

હાથમાં ઝીણી, કેવળ નાનકતાને! હોમાવ કરનારી બંગલોએ નહોતી. પણ રાસડાના સ્વરે સાથે રણુઝણી ઉઠે તેવાં તાકાતદાર છુધરી-જડિત ધરેણાં હતાં. પગમાં રૂપાનાં કડલાં અને કાંખીઓ હતાં તે પ્રત્યેક કમકાની સાથે પરસ્પર અથડાઈને રણુકતો સ્વર પૂરાવતાં. આંગળીમાં અણુવટ અને વીંછીઆ હતા તેનો અવાજ પણ જાણે કે અલંકારોના 'સા રે ગ મ પ ધ ની સા'માં એકરૂપ બની જતો. માથે પહેરાતી ડામણી, કાને હીંચકતી પાંદડીઓ અને કંઠમાં હીંડળતા

વિધિવિધ હારેની કરામત પાછળ પણ જીવનના આ નૃત્યની-આ
“દીયાળી રાત”ની દ્રષ્ટિ હતી.

આજ એ લોક-સમુદાયના પુરુષવર્ગનાં ઘેરઘાર કેડીયામાં પણ
એજ લુકિત રહેલી છે. કૃષ્ણના વાધાને જ એ અરધા અરધ રહેલો
અવશેષ છે. ગરબી લેતી વખતે એ કેડીયાં પણ કેવાં ઝુલતાં નય છે !
પાધડીનાં છટાં છાગાં અને નાડીનાં ધુંટણુ નીચે ઢળકતાં, નવરંગી
હીરના કુમકાં પણ એ રાસકીડાનાં રૂપાળાં અંગો હતાં.

ગરબો

નવરાત્રિના ગરબાની કલ્પના કોઈએ તપાસી છે. ! કેટલી મસ્ત
એ કલ્પના છે ! આપણે હુદ્ર ગણી કાઢેલી સ્ત્રીઓએ કરેલી એ કલ્પના
છે. ‘ગરબો’ બીજાં ક્યાંય, કોઈ પણ દેશમાં કે ગુજરાત સિવાય કોઈ
પણ પ્રાંતમાં સરભથ્થે નથી. માટીના એક નાનકડા ને નજવા
વાસણમાં દીવાના પ્રકાશને પૂરી દેવો, અને પછી સો સો છિદ્રો
વાટે એનાં કિરણોને રમતાં મેલવાં : આંખે ફરતી, તેજ અને છાયાની
બળીઓ છવાઈ નય ! પ્રકાશના બંધે મોતી પંદોનીને ગલીયા અંદરવા
પાથર્મા હોયની ! કિરણોની કેવી રમણીય કુલગૂંથણી ! અને એ ગરબો
પોતાને માથે મૂકીને કન્યાઓ ન્યારે ચાલે ત્યારે તે પ્રત્યેક માથા ઉપર
અકેક આકાશ ખડું થાય. કેટલાંય આકાશો બંધે કે નાનકડાં રૂપ
ધરી ધરીને ધરતી ઉપર રમવા ઉતરી પડ્યાં હોય એવું લાગે.

પણ ગુજર સ્ત્રીઓની કલ્પના તો એથી યે વિશેષ મસ્તી ખેલી
સાફી છે. ગવાયું છે કે

“પ્રથમીધી પાવાગઢ મોટો રે,

“મા તમે શાના લીધા વાદ

“વીંઝણો રમણુ ચડયો રે લોલ.

અથવા

“માજ તમે ગરબે રમવા આવો

લવાની મા કાળકા રે લોલ.”

“માજએ સોળ સન્યા શણગાર કે,

સેંચલે સીંદુર પૂર્યા રે લોલ.”

મહાકાવ્યનાં શિખર પરથી દેવીઓ ન્યારે સોળે શણગાર સજી

સેંથલે સીંદુર પૂરી અને માથા ઉપર ગંભીર ગરબા માંડી માંડી રાસડા રમવા ઉતરી હશે, ત્યારે એ કાળી રાત્રિઓમાં કેવાં ઊંઘર અન્વણાં જરાનાં હશે, જોગમાયાઓનાં વિરાટ વસ્ત્રાલંકાર જળક જળક થતાં હશે, અને પહારોનાં હૈયાં વીધે તેવા સુર છટતા હશે. એમાં ય પવન પોતે વીંજણે બનીને ફરકતો હશે. એ ભવ્ય કલ્પના આપણી બહેનેની હથેળીમાં તે રમકડાની પેઠે અહોનિશ રમતી હતી. એ કલ્પનાની બાથમાં વિરાટ સ્વરૂપો પણ સમાઈ જતાં અને નાન્દક ભાવો પણ નાચતા. ગરબે! વિરાટ છે અને નાન્દક પણ છે. ગરબાની કલ્પના અનંત છે.

રઠીયાળી રાત્રિનાં જગરણોમાં 'આ ગરબાનું' સ્થાન, દેહમાં આત્માના સ્થાન જેવું મહત્ત્વનું છે. સુંદરીઓનો અંતર્યામી પોતે જ બહુ ગરબાનું રૂપ લઇને આખા વૃદ્ધની વચ્ચે બેસતો અને એના હૃદયસા કે આકંઠનો અબોલ સાક્ષી બનતો.

એ સર્જન શક્તિના અવશેષ

સ્ત્રીઓની આ અપૂર્વ સર્જન શક્તિનો હજી એ છેક તે લોપ નથી થઇ ગયો. એટલું ખરું કે હવે એના છિન્નબિન્ન જીવનમાં, લાગણીઓના પડઘા અગાઉના જેવા સ્પષ્ટ પડતા નથી. ઉર્મિનાં એવાં બળં તે આ યુગમાંથી જ ઓસરી ગયાં છે. આકાંક્ષાની તીવ્રતા અને વેદનાની ઉન્નતા હજીયે ગઇ છે એટલે યુગ પોતે જ કવિત્વહીન બન્યો છે. છતાં કવિતાના કેઇ કેઇ અમકારા ક્યારેક ક્યારેક દેખાઇ બચે છે. આ સંબંધમાં જ એવી ઐતિહાસિક કૃતિઓ શામિલ છે, કે જેને રચાયું બહુ સમય નથી ગયો. એના ઉપર અમરતાની છાપ છે. ઉપરાંત, કુટુંબાની નાવલી નદી થોડાં વર્ષો પર રેલી હતી તેનો કેઈ રમણીએ રાસડો બેસ્યો છે. તેમાં એક કલ્પના આવે છે:—

“ઝડરતા દીવડા બળે મો'લમાં રે લોલ,

“મો'લમાં બેઠી મેમણીઆણી બચે જો

“નાવલી રેલી ને તાણ્યા કુંડલા રે લોલ.”

બળતા દીવા સાથે મેડીએ તણાતી જતી હશે, અને એમાં બેઠી બેઠી મેમણીની સ્ત્રીએ કળેગાટ કરતી હશે, એ અધરાતના જળપ્રલય વખતનું કેવું કલ્પ અને ઘોર છતાં રમણીય દ્રશ્ય હશે! સ્ત્રીઓની કલ્પના એટલે સુધી આ યુગમાં ચે દોડી હતી.

૧૯૧૬ના વર્ષમાં સામળદાસ કોલેજના છાત્રાલયની પાછળ એક રાત્રિએ રાસડા ચાલતા હતા, તે દિવસનો એક સ્વર મગજમાં હોજી ઝુંટ રહ્યો છે કે:

“નેરભા સાહેબ,

“જરમર છતી વેલેરા આવજે”

એ પંક્તિમાં વીર-પૂજનો પ્રાણ ઠલવાયેલો લાગેલો હતો. કેપ્ટન નેરવરસિંહજી મહાયુદ્ધમાં સીધાવેલા તે પ્રસંગ એ રાસડામાં તદ્દન સાત રીતે મૂકાયો છે. તેમાં

“લીધા ધુંસા ને લીધા ધાખળા,

“લીધા છે કાંઈ લડાઈનાં દરેસ રે

નેરભા સાહેબ—જરમર૦

“લીધી ડાઠલી ને લીધી કાચળી,

“લીધાં છે કાંઈ લડાઈનાં હથીઆર રે

નેરભા સાહેબ—જરમર૦

“ડાધાં ચાંદલા ને ચોડયા ચાખલા,

“દીધાં છે કાંઈ સરીફના માન રે

નેરભા સાહેબ—જરમર૦

અને ત્યાર પછી તો ચોક્કાની માતાએ અને બહેને રણમેદાન ઉપર આશિષોના ને પ્રોત્સાહનના કેવા કાગળો ખીડેલા હતા, તેનું ખ્યાન આજ છે. બલિહારી તો એ છે કે આખા રાસડામાં કયાંયે જુદાં પડતાં સ્વજનોના નિઃશ્વાસ, વિલાપ કે તલસાટનો ઉલ્લેખ જ નથી થયો. સંપ્રત કાળના કોઈ નાટ્યકારને હાથે આવી ધટના પડે તો એ વિદાય લેતા લડવૈયાની છાતી ઉપર એના આખા પુત્રપરિવારને માથાં ઢાળીને હાથે ભરતાં ને ઝાલી રાખતાં વર્ણવવાનો લોક એ નાટ્યકાર ન છોડી શકે. પરંતુ લોક-ગીતોનાં રચનારાંને તો શૂરાતનની પ્રમાણભરી વિવેકદષ્ટિ હતી. એ વિવેકદષ્ટિ એમની કલ્પનાઓને સદા કાણુમાં રાખેલી દેખાઈ આવે છે. રસનો કે લાગણીનો અતિરેક એમણે કયાંય આણ્યો નથી.

કોઈ ક આમના કોઈ દરબાર માધુલાએ કોઈક દિવસ દીપડો માર્યો

હરી. એટલામાં તો વીરપૂજના સંસ્કાર નગી ઉઠયા. પ્રભાતી માતા
બહેનોએ મધુર સ્વરનું પદ બેડી કાઢ્યું.

“વારે માધુભા વાંકડલી ફોજવાળા.

“માતા નાનીબા પૂછે માધુભા,

“કેમ કરી દીપડાને માર્યો માધુભા,

વાંકડલી ફોજવાળા.

“ગેંડાની ઢાલે ને સોનાની છરીએ,

“રૂપલાની ગંડીએ માર્યો માધુભા,

વાંકડલી ફોજવાળા.

આમ હજી ચેનાનો મોટો ઈતિહાસ લખાય છે. પણ ખીજ સર્જન શક્તિ
તો મૂર્છાવશ થઈ છે. યુગ ને પલટે તો હમણાં જ એ શક્તિ
નગી ઉઠે.

લોક-ગીતનાં સીંચન

ગુજરાતના રાષ્ટ્ર સાહિત્ય પર આ કંઠસ્થ રાસડા અને ગરબા
ગરબીની બહુ ઘાટી છાપ પડી છે. પ્રેમાનંદ, દયારામ અને નર્મદની
કવિતામાં એનાં ટીપાં ટપકયાં છે. ત્યારપછી લોકોનાં શ્રમજીવી સંસાર-
રમાં એ રોજ રોજ આવતી ‘રઢીયાળી રાત’ આ નવા યુગમાં આસ્તે
આસ્તે અનિયમિત અને પછી તો વિરલ બનતી ગઈ. એનાં કારણો
બહુતાં છે. લોક-ગીતોનો લોપ અડપભેર થતો હતો. જીવન બદલવું જતું
એટલે એને નવા નવા રસ રચવા લાગ્યા. આજ એ જીવન અને એ
રસસામગ્રીની મીમાંસા કરવાનો અવકાશ નથો. લોક-જીવનના ને લોક-
ગીતોના એ કારમાં ધ્વંસ વચ્ચે એક મનુષ્ય ઉભો હતો, જે એ ધ્વંસની
નુકરાની માપતો હતો. માતા છેલ્લાં ડચકાં લેતી હોય અને જેમ કોઈ
માથેલું બાળક એનાં સ્તન ચૂસી લેતું હોય, તેમ કવિ નહાનાલાલે એ
લોક-ગીત રૂપી માતૃ-સ્તનમાંથી છેલ્લા ધૂંટડા લીધા. ખીજું તો કાંઈ
એનાથી કરી ન શકાયું; પણ અસલી ઢાળોને એણે નવીન શૈલીની
કવિતામાં કુંઝી દીધા. એની ખીજ બધી કવિતાનો ન્યારે લોપ થયો
હરી ત્યારે એના રાસડા જીવશે અને એ રાસડા પણ પોતાનું જીવન
એના લૌકિક ઢાળોમાંથી મેળવશે. એની નવી ભતની કવિતાની
બધી નબળાઈઓ અને કૃત્રિમતાઓ વચ્ચે પણ એણે નવા ઢાળોને
જુક્તિથી નળવ્યા છે. બહુ કે ઢાળોના સરજનહાર જ પોતે

હોય એવું તાદાત્મ્ય એણે સાધ્યું છે, નાટકોમાં ડાહ્યાભાઈ અને વાઘજીના ગયા પછી એ લોક-પ્રાણને ભાવનારૂં તત્ત્વ ગૂમ થયું. ત્યાર પછી લોક-રાસડામાંથી આજ બીજા થોડાંએક કવિઓ ખરી પ્રેરણા પામી રહ્યા છે. બોટાદકરે એ પ્યાલો પીધેલો. પણ એ ગયા. જીવ્યા હોત તે તે એ લોક-પ્રાણને ડોલાવી શકત. આજે ત્રિભુવન કવિએ આ કરણમાં એના હાથ બોલ્યા છે, મ્હોં પલાળ્યું છે. પીવે તેટલી જ વાર છે. 'રતનબા'ના રચનારમાં લોક-પ્રાણ તલસી રહ્યા છે.

લોક-ગીતના સંશોધકો

૧. રણજીતરામ એ આખા પ્રદેશની વાટ પહેલવહેલી દેખાડીને અધ્યાનક ચાલ્યા ગયા. એના પ્રયત્નોમાંથી એક સંબંધનું ઠોળન થયું. જીવ્યા હોત તે એ હાડપીંજરમાં પ્રાણ મુકત. કેક યુવાનેને લોક-સંસ્કૃતિનાં ખંડીયર બોદવા વળગાડી દેત.

૨. ગિજુભાઈ અને જીગતરામભાઈએ શાળાના સાહિત્યમાં જાણે લોક-ગીતોનો એક ખળકો આણ્યો. ગિજુભાઈની પાસે તે આજ પણ એક મોટા સંબંધ છે, અને લોક-ગીતોનું આખું Science-મીમાંસાશાસ્ત્ર એમના મગજમાં ગોઠવાઈ ગયું છે.

૩. ભા. નાનાલાલ દલપતરામ પટેલે "ચતુર-સુંદર બાળ ગરબા-વળી" આપી.

૪. ભા. રાયચૂરા એમના 'શારદા' વાટે પ્રચાર કરે છે.

૫. માસિકોમાં તે આજ લોક-ગીતો મુકવાની પ્રથા (Fashion) ચાલી છે.

૬. કાકાશ્રી કાલેલકર પુરાતત્ત્વની દૃષ્ટિએ એ પ્રદેશને તળીએ જવના મથી રહ્યા છે. આંતર-પ્રાંતીય લોક-ગીતોના મુકાબલાની દૃષ્ટિએ એમનો અભ્યાસ ચાલી રહ્યો છે.

૭. ભા. રામનારાયણ પાઠક તે જીજીરાત વિદ્યાપીઠની અંદર એના હંડા પાયા નાખી રહ્યા છે.

૮. છેલ્લો અને આ ખાસ દિશામાં તે પહેલવહેલો પ્રયાસ સાબરમતી આશ્રમમાંથી સંગીતશાસ્ત્રી રા. ખરેને હાથે થઈ રહ્યો છે, તે

લોક-સંગીતની સ્વરપદ્ધતિ નક્કી કરવાનો. કદાચ બીજા કોઇને એ ન સૂઝ્યું હોત અને લોક-ગીતોના સાહિત્ય કરતાં યે વધુ ખૂબીદાર અને વિરલ એ સંગીતનો, એ ઢાળોનો, એ સ્વરોની વિધવિધ વિસ્મયકારી રમતોનો તો વિનાશ જ થઇ જત.

૯. આખું વાતાવરણ આ લોક-ગીત અને લોક-સાહિત્યની ઝંખનાથી ભરાઇ ગયું છે, લોક-યુગ ખેસું ખેસું થાય છે, જગત બીજા વાતોથી થાક્યું છે. શિષ્ટ જીવનની અને શિષ્ટ સાહિત્યની કૃત્રિમતાએ અને આઠમ્બરવશતાએ લોકોને નિરાશ કર્યાં છે. એ પરદેશી વસ્તુ સુકીને પ્રબળ પોતાનું બંદનું રસપાત્ર શોધી રહી છે. ઠેર ઠેર લોક-ગીતો ગાવાનો નાદ લાગતો જાય છે. શાળાનાં ને શેરોનાં બાળકો લોક-ગીતો સાંભળતાં ડાહી થઈ છે.

આભાર

આ સંગ્રહનું શુકન કરાવનાર બગવદર ગામની મેરાણી બેન સા. ઢેલી બહેન તથા તેની સહીયરો છે. ત્યાર પછી અમારાં 'સૌરાષ્ટ્ર' ની સેવિકા બહેન સારબાઇ અને તેમના પાંડારામાં રહેતી બીજા બધી વોરા કોમની બહેનોએ ખુબ ગીતો દીધાં છે અને હજુ દીધાં જ કરે છે. મારી માતાએ ૪૦ વર્ષનાં પડો ખસેડીને એની કૌમારવાસ્થાના રાસડા સંભારી લખાવ્યા. બીજા કેટલીક બહેનો મળી ગઇ. દરબારશી વાળ-સૂરવાળાએ મૂઠી ભરીને રત્નો દીધાં અને બીજાં દેવા બોલાવે છે. ભાઇશ્રી રામનારાયણ પાઠકે શુ. વિદ્યાપીઠના જીવવાનો પાસે મને આ ગીતો ગાઇ સંભળાવવાનો સુચોગ કરી આપ્યો, પોતાની છિન્નચિન્ન સ્મૃતિમાંથી સુંદર રાસડા સૂચવ્યા, અને અમદાવાદના ઠાકરડાએનાં શેરોનાં પણ ગરબા બોલ્યા. એની હુક અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠના યુવકોની તેમજ અધ્યાપકોની મીઠી કદર કેમ બૂલાય ? અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભાનો શ્રોતાવર્ગ પણ મને ખાત્રી કરાવી શક્યો કે આ ગીતોની તરસ હવે ગુજરાતમાં જગી છે.

એ તમામ બહેનભાઇઓનો હું આશીર્વાજ રહીશ.

રાણપુર :

૬ : ૫ : ૧૯૨૫

અહિક

રઠીયાળી રાત

૧

સાયબાની શીખ

[પોતાની વિનયશીલ ગોરીને શરદ પુનમની રાત્રિએ ગરબે રમવા મોકલતો સ્વામી કેટલી સુંવાળી શીખામણુ દઈ રહ્યો છે । પત્નીને મનમાં આતી અને સુંદર લાગતી જોવાના અને કોડ છે.]

§

સૈયર મોરી ગરબા કોર્યા ચાર જો,
ગરબડીએ રમે રે તેવ તેવડી રે લોલ.

સૈયર મોરી શરદ પુનમની રાત જો,
અંજવાળાં પડે રે માણેક ચોકમાં રે લોલ.

હું ઉભી મારા ચોરડીયાને ખાંર જો,
સૈયર આવે રે મુજને તેડવા રે લોલ.

સૈયર મોરી સસરાને જગાડો જો,
સસરાનાં મોકલીઆં રમવા આવશું રે લોલ.

સૈયર મોરી સાસુને જગાડો જો,
સાસુનાં મોકલીઆં રમવા આવશું રે લોલ.

સૈયર મોરી જેઠને જગાડો જો,
જેઠનાં મોકલીઆં રમવા આવશું રે લોલ.

સૈયર મોરી જેઠાણીને જગાડો જો,
જેઠાણીનાં મોકલીઆં રમવા આવશું રે લોલ.

સૈયર મોરી સાયખાને જગાડો ને,
 સાયખાનાં મોકલીઆં રમવા આવશું રે લોલ.
 ગોરી મોરી આછા સાળુ ઝોઢો ને,
 પરબતડી બીડો તો હીસો પાતળાં રે લોલ.
 ગોરી મોરી હુબવે તાળી પાડો ને,
 હાથડીઆ સમસમશે ખંભા હુખશે રે લોલ.
 ગોરી મોરી હુબવે કુહડી ફરબે ને,
 ફેરડીઆ અડશે ને થાશે આકળાં રે લોલ.
 ગોરી મોરી ઝીણું રાગે ગાને ને,
 જશોદાનો છવણુ નેવા આવશે રે લોલ.

૨

આપઘેલો કંથ

[નાખી જ પ્રકૃતિવાળો પતિ : પોતાની ગોરીને નજર સમીપજી રાખીને એના ચાહે તેવા કોડ પુરવા એ તૈયાર છે. પોતે જ પત્નીનાં સકળ આનંદોત્કંદ બનવાનો લોભી છે.]

૬

સામા મંદિરીયામાં નાગજી પોઢયા,
 નાગણી ઢાળે વાય મારા વાલા.
 જુહાય અંજેઢીને નાગ જગાડયા,
 મેલો તો રમવા બર્યે મારા વાલા.

• 'ધુણી ધકુણીને' પણ બોલાય છે.

આપણા મંદિરીઆમાં સોળસેં સાહેલી,
પારકે મંદિર શીઠ જયેં મારા વાલા.
નવા તે નગરના માળી તેહાવું,
પુલવાડીયું રચાવું મારા વાલા.
આસોપાલવડાનાં ઝાઠ રોપાવું,
તીયાં તારા હીંચિળા બંધાવું મારા વાલા.
હું રે હીંચિળું મારી સૈયરૂં હીંચિળે,
હીંચતાં તૂટ્યો હાર મારા વાલા.
હું રે વીણું ને મારી સૈયરૂં રે વીણે,
હીરલો નાવ્યો હાથ મારા વાલા.
નખે વીણું ને હાથે સાંતરૂં રે
હૈટે પરોવીશ હાર મારા વાલા.*

*આટલેથી “સાંભળ રે મારી સજની નાર” નો રાસડો સ્ત્રીઓ જોડી રે છે. પણ તે તો સ્વતંત્ર રાસ છે. ખન્ને એક જ ન હોઈ શકે.

૩

ધુધરાનાં રમનારાં

[બાર બાર વરસના પ્રવાસ કરીને બરથાર આવે છે. વચ્ચે નદીમાં પૂર પૂધવી રહ્યાં હતાં. પગલું ઝાંઝર ખરચીને પણ એ પૂર હતરીને સ્વામીની સામે જવા માટે વિલેગણૂ નારી તલસે છે. સ્વામી રમકડાં લાવ્યો. પણ રમનારાં ક્યાં? અહીંકલ્ય સંતતિ માટે ઝંખી કહ્યું. ઝંખના વૃક્ષ થઈ.]

૬

બાહર નદીયું આવેલાં બરપૂર ને,
આરે ને કાંઠે રે માતા છત્રી વળ્યાં રે લોલ.

ભાઈ લોળીડા નદી ઉતારી મેલ્ય ને,
 તુજને આલું રે પગનું ઝાંઝરું રે લોલ.
 તારું ઝાંઝર તારે પાહોલીએ છવરાવ્ય ને,
 તુજને ઉતારું રે બાઈ તારે બોલડે રે લોલ.
 ભાઈ લોળીડા મોહું સંભાળી બોલ્ય ને,
 આમે ને કાંઠીએ સાબળે સાંભળે રે લોલ.
 સાંભળશે તો તુજને દેશે ગાલ્ય ને,
 અમારી સાથે રે લેશે રૂસણું રે લોલ
 બારબાર વરસે આવ્યો ગોરીનો પરણ્યો ને,
 ખડીયામાં લાવ્યો રે રંગત ધુધરા રે લોલ.
 ધુધરલે કોણુ રમશે સાથી મારા ને,
 છોડાં વન્ધાનાં ધુધરે કોણુ રમે રે લોલ.
 વાયા તે વાયા ઝોતર દબણુના વાય ને,
 એ ને વાહોલીએ છોડે છ રે જણ્યાં રે લોલ.
 હીમજી ખીમજી ઘોડલડે અસવાર ને,
 પાતળીઆ પરશોતમ પોઢયા પારણે રે લોલ.
 રામબાઈ સામબાઈ પાણીડાંની હાઈ ને,
 નાનેરાં ઢળુબાઈ રમે ઢાંગલે રે લોલ.
 ગોરી મોરી રૂસરણું શેણે ભાંગે ને,
 રૂસરણું ભાંગે રે આરેક ટોપરે રે લોલ.
 આરેક આય તો ખટકે ગોરીના ગાલ ને;
 ટોપરડાં ને આય તો ગોરીને ડુચા વળે રે લોલ.
 લવંગ આય તો દાઝે ગોરીની જીભ ને,
 એલચડી આવે તો ગોરીને મીણા ચડે રે લોલ.

૪

સીતા રામ

[ગૃહસ્થાશ્રમમાં સહચારનો આદર્શ : સ્વામી એટલા રામ, અને સહચરી એટલી સીતા : વિના શરમે ઉભય પોતપોતાનાં ગૃહ-કાય સાથે મળી આટાપે છે. એ યોજનાની લક્ષ્મી તો લોક-હૃદયે જ બણી રહે. કારણ, ત્યાં સહચાર નહ્યો છે.]

મારા વાઠામાં વાલોળીએ ત્યાં બાંધી કવળી ગાય,
કીણીએ ખીલા ખોડીયા ને કીણીએ બાંધી ગાય.
રામે ખીલા ખોડીયા ને સીતાએ બાંધી ગાય,
ખડ ખાય ને પાણી પીએ એનાં દૂધ કચોળે બાય.
કીણીએ વાછરૂ છોડીયાં ને કીણીએ દોહી ગાય,
રામે વાછરૂ છોડીયાં ને સીતાએ દોહી ગાય.
કીણીએ દૂધ જ કઢીયાં ને કીણીએ મેળવ્યાં મહી,
રામે દૂધ જ કઢીયાં ને સીતાએ મેળવ્યાં મહી.
કીણીએ ગોરસ રેડીયાં ને કીણીએ ઘુમ્યાં મહી,
રામે ગોરસ રેડીયાં ને સીતાએ ઘુમ્યાં મહી.
કીણીએ માખણ તાવીયાં ને કીણીએ ભરીયાં ઘી,
રામે માખણ તાવીયાં ને સીતાએ ભરીયાં ઘી.

૫

જમવાનો કરાર

[કરાર તદન સ્પષ્ટ છે ! પતિ જે એને એકલીને જ ભજવે તો રહે, તે એ આવાં રસભરપૂર આતિથ્ય આપે : અને જે શોક્યની શેરી વચ્ચે પગલાં પછુ માટે, તે ચોકખી ગાળ ચોંટાડે !]

જમો તો જમાડું જવણુ વાલા.

આયળા મોશ આંબુ બાંબુ ને માથે કેરી,

જમો તો લાવું વેડી, રે જવણુ વાલા—જમો

સાયબા મોરા પેઠા પતાસાં માથે પોળી,
 જમો તો લાવું ચોળી, રે જીવણ વાલા—જમો૦
 સાયબા મોરા લેંશુંનાં દૂધ લલી લાતે,
 જમો તો લાવું ખાતે, રે જીવણ વાલા—જમો૦
 સાયબા મેં તો કઠી કરી છે બહુ સારી,
 ને મેઘીએ વધારી, રે જીવણ વાલા—જમો૦
 સાયબા મોરા એજાની લવીંજ તજ તાજાં,
 જમો તો લાવું ઝાઝાં, રે જીવણ વાલા—જમો૦
 સાયબા તમે શોક્યની શેરીએ ન જશો;
 જશો તો ગાળ ખાશો, રે જીવણ વાલા—જમો૦

૬

લાડકવાયી

[મસ્તીએ ચડેલી કોઈ લાડીલી નારીને અવનવા લાડ કોડ કપડે છે. એ માગણીઓની અસક્યતામાં જ એની માઠાસ છે.]

૬

સાયબા સડકું બંધાવ્ય, વાગડ બવું,
 વાગડ બવું મારે હામનગર બવું—સાયબા૦
 વાગડની વાટે મુને તડકલડા લાગે,
 સાયબા આંખા રોપાવ્ય, વાગડ બવું—સાયબા૦
 વાગડની વાટે મુને તરસલડી લાગે,
 સાયબા વાવ્યું ગજાવ્ય, વાગડ બવું—સાયબા૦
 વાગડની વાટે મુને બૂખડીયું લાગે,
 સાયબા કંહોઈ એસાર્ય, વાગડ બવું—સાયબા૦

૭

ક્યાં રમી આવ્યા !

[જિ સખીઓ : એક સખી પોતાના પતિની સાથે રમણ ખેલી આવી છે. સહુગાર ચોગાઇ ગયા છે. ખીજી સખી એના મ્હોંમાંથી એ વાત કહાવવા ચાહે છે. ચતુર તરણી પોતાના હાલ હવાલના તદન જુદા, ઉડાક, છતાં સચોટ સ્વાભાવિક ખુલાસા આપે છે.]

§

સાંભળ રે મારી સજની નાર, રજમાં ક્યાં રમી આવ્યાં છ;
હમણાં ચીર પેર્યાંતાં ને ચીર ક્યાં ચોગાણાં છ.

વનરાવનને મારગ જાતાં સામી મળી ચાર સૈયરૂં છ;
સૈયરૂં દેખી હમચી ખુંદી, ચીર ત્યાં ચોગાણાં છ.

સાંભળ રે મારી સજની નાર, રજમાં ક્યાં રમી આવ્યાં છ;
હમણાં કાજળ આંજ્યાંતાં ને કાજળ ક્યાં રેગાણાં છ.

વનરાવનને મારગ જાતાં સામાં મળ્યાં માળાપ છ;
માળાપ દેખી આંસુ આવ્યાં કાજળ ત્યાં રેગાણાં છ.

સાંભળ રે મારી સજની નાર, રજમાં ક્યાં રમી આવ્યાં છ;
હમણાં વેણી વાળી'તી ને વેણી ક્યાં વીંખાણી છ.

વનરાવનને મારગ જાતાં સામે મળ્યો વન ભમરો છ;
ભમરો મારી વેણીએ ખેડો, વેણી ત્યાં વીંખાણી છ.

સાંભળ રે મારી સજની નાર રજમાં ક્યાં રમી આવ્યાં છ;
હમણાં ટીલી ચોડી'તી ને ટીલી ક્યાં ખોવાણી છ.

વનરાવનને મારગ જાતાં સામા મળ્યા મા'દેવ છ;
મા'દેવ દેખી પગડે પડી ને ટીલી ત્યાં ખોવાણી છ.

સાંભળ રે મારી સજની નાર રજમાં ક્યાં રમી આવ્યાં છ;
હમણાં ચૂડી પેરી'તી ને ચૂડી ક્યાં નંદવાણી છ.

વનરાવનને મારગ જાતાં સામે મળ્યાં ગૌધન છ; ગૌધન દેખી દોવા ઝેઠી, ચૂડી ત્યાં નંદવાણી છ.

“વ્રજમાં ઠયાં રમી આભ્યાં” એમ પણ ગવાય છે. અને તે આ આખા રાસડો ગોપ ગોપીને લાગુ પડે. ગોપજન પોતાની ધરનારીને ખુલાસા પૂછે છે. શંકાવનમાં રાત્રિકર રાસ રમી આવેલી ગોપી પતિને ફેસલાવી દેયે છે.

“રજની ઠયાં રમી આભ્યાં” એ પાઠાન્તર પણ ધરિત છે.

૮ પરદેશમેં

[હતરતી કોમોમાં ગવાય છે. હતરતાં વણીમાં પણ ઝીહુદય તે ગદીઆતું જ હોય છે. વિજેગણુ નારીને એના ધરના તમામ કૈલવો પતિ વિનાના અકારા જ લાગે છે. સાહે એટલું સ્વામીનું : એ રાણી-એનું સ્વ છે.]

૬

આજ મેરી ચોલી લીંબણી રંગ રેસમેં,
આજ મેરા પીયુ ગયા પરદેશમેં—આજ મેરી૦
કોરી તે હાંડીમેં દહીંડા જમાયા,
આજ મેરા ખાનેવાલા પરદેશમેં—આજ મેરી૦
કોરે તે ફૂળેમેં ચાવલ પકાયા,
આજ મેરા ખાનેવાલા પરદેશમેં—આજ મેરી૦
કોરી તે મટકીમેં ઠંડા જલ પાળી,
આજ મેરા પીનેવાલા પરદેશમેં—આજ મેરી૦
કોરા તે પતેમેં લવીંગ સોપારી,
આજ મેરા ચાવનવાલા પરદેશમેં—આજ મેરી૦
કોરા તે પલંગમેં બિછાના લગાયા,
આજ મેરા પોઠણુવાલા પરદેશમેં—આજ મેરી૦

૯

માનેતીની આંખ

[ભોભળને સુંદર બનાવવાના કીચરના મનોરથ હશે. પણ પ્રેમાળ નારી ચોતાના કંથની ગેરહાજરીમાં મેંદી વડે હાથ રંગીને કોને દેખાડે ? સતીના શણગાર તે પતિને ખાતર જ હોય. પતિ સાંભર્યો. વિધવિધ જ્ઞાનાં આપી તેડાવ્યો. પણ ભાઈજીનેનાં લગ્નની કે માતાના મોતની એ પરદેશીને બહુ તાણું નથી. છેલ્લા ખળર ફક્ત માનેતીની આંખો જ દુઃખવાના પહોંચે છે. એટલે પછી તે એનું હૈયું હાથ રહેતું નથી.]

§

મેંદી તે વાવી માળવે,
એનો રંગ ગીચો ગુજરાત
મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

નાનો દેરીડો લાડકો ને
કાંઈ લાવ્યો મેંદીનો છોડ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

વાટી ધુંટીને ભર્યાં વાટકા,
ભાલી રંગો તમારા હાથ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

હાથ રંગીને દેરી શું રે કઈ,
એનો જ્ઞેનારો પરદેશ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

લાખ ટકા આલું રોકડા,
કોઈ બવ જો દરીઆ પાર—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

શોકચના સાયળાને જઈ એટલું કે'જ્જે,
તારી બેની પરણે ઘેરે આવ્ય—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

બેની પરણે તો ભલે પરણે,
એની આઝા દી' રોકજ્જે જાન—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

શોક્યના સાયબાને જઈ એટલું કે'ને
તારો વીરો પરણે ઘેરે આવ્ય—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

વીરો પરણે તો ભલે પરણે,
એની નડેરી બેડબે બન—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

શોક્યના સાયબાને જઈ એટલું કે'ને,
તારી માડી મરે ઘેરે આવ્ય—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

માડી મરે તો ભલે મરે,
એને બાળબે બારડી હેઠ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

શોકના સાયબાને જઈ એટલું કે'ને,
તારી માનેતીની ઉડી આંખ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

હાલો સપાઈઓ હાલો લાઈખંધીઓ,
હવે હલકે આંધે હથીઆર—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

૧૦

મગરૂખ પવિત્રતા

[ગાડું બેડીને બાણ કરવા જનાર સ્વામીને, માર્ગે પોતાની ધરનારી મળી. સ્ત્રીએ સ્વામીને કહી બેયો નહોતો. પોતે માની લીધેલો એ પરપુરૂષ અમર્યાદ વચન બોલ્યો. ખીન્તએલી સન્નારીએ સાચું સંભળાવ્યું. મિલનની રાત્રિએ પુરૂષે સ્ત્રીને એનાં ગુમાનભર્યાં વચનો સંભારી દીધાં. શિયળવંત સ્ત્રીએ નિહર ઉત્તર આપી પતિની મગરૂખી તોડી.]

§

ક્યાં રે ગાબ્યો ને ક્યાં વરસીયો રે
કયે ગામ ભરીયાં તળાવ રે મેવાડા.

ઓતર ગાબ્યો ને દખણ વરસીઓ રે
રાણુપર ભરીયાં તળાવ રે મેવાડા.

પાદરડાં ખેતર ખેડીઆં રે
 વાવી ઘોળુડી જર રે મેવાડા.
 ત્રણે ગોઠીયા તેવ તેવડા રે
 પોંક તે પાડવાને જાય રે મેવાડા.
 પોંક પાડીને ખાવા બેસીઆ રે
 સાંભળી ઘરડાની નાર રે મેવાડા.
 ત્રણે ગોઠીયા તેવ તેવડા રે
 વડતાળ ભાડાં ભરવા જાય રે મેવાડા.
 ઉચી ગોરી ને કેડ પાતળી રે
 વચલીનો લીનલો વાન રે મેવાડા.
 ભાઈ રે ભાડાતી વીરા વીનવું રે
 મુજને ઘડુલો ચડાવ્ય રે મેવાડા.
 ફેર્ય ઘડો ને કર કાછલાં રે
 મારી વેલ્યે બેઠી આવ્ય રે મેવાડા.
 ઘડો ફેરે તારી માવડી રે
 વેલ્યમાં બેસે તારી બેન રે મેવાડા.
 ભાડાં ભરીને ઘેરે આવીઆ રે
 દાદા વહુને તેડવા જવ રે મેવાડા.
 ઘોળા ને ધમળા જોડીઆ રે
 વહુને તેડી ઘેરે આવ્યા રે મેવાડા.
 ડાબા તે હાથમાં દીવડો રે
 જમણા હાથમાં થાળ રે મેવાડા.
 રમઝમ કરતાં મેડીએ ચડયાં રે
 દીઠાં દીધેલાં ખાર રે મેવાડા.

કાં તો ઘાંટયો ને ઘારણુ મેલીઝાં રે
કાં તો ડર્યો કાળો નાગ રે મેવાડા.
નથી ઘાંટયો ને ઘારણુ મેલીઝાં રે
નથી ડર્યો કાળો નાગ રે મેવાડા.
વનરા તે વનને મારગે રે
ગોરી તારા યોલડીઝા સંભાર્યં રે મેવાડા.
તમે તે વનના મોરલા રે
અમે ઢળકતી ઢેલ્ય રે મેવાડા.
તારી તરવારે ત્રણ કૂમકાં રે
તારી મૂછે ત્રણ લીંબુ રે મેવાડા !

૧૧

મનામણાં

[પરશોણ યોતે જ મનામણાં કરાવવા જતો હોય તે અરીસામણાંમાં પણ રમણીને મીઠાશ લાગે છે.]

§

વઉવારૂને કોણુ મનાવા જાય;
ચુંદડલી ને રે ઝોહું દીનાનાથ,
ચુંદડલીમાં કાળી કસુંબલ ભાત.
વઉવારૂને સસરો મનાવા જાય;
ચુંદડલી ને રે ઝોહું દીનાનાથ,
ચુંદડલીમાં કાળી કસુંબલ ભાત.
વઉવારૂને જેઠ મનાવા જાય;
ચુંદડલી ને રે ઝોહું દીનાનાથ,
ચુંદડલીમાં કાળી કસુંબલ ભાત.

વઉવારૂને પરણ્યો મનાવા બન્ય,
ચુંદડલી ઝટ રે ઓઢું દીનાનાથ;
ચુંદડલીમાં રાતી કસુંબલ ભાત.

૧૨

વાલ્યમનાં વળામણાં

એક અંધારી ઓરડી રે, બીજી વેરણુ રાત વા'લા.
ત્રીજી ઝખૂકે વીજલડી રે, ચોથલા વરસે મેઘ વા'લા.

કરસનજી કાગળ મોકલે રે, રાધાજી રમવા આવ્ય વા'લા.
આવું તો ભીંબય ચુંદડી રે, નાવું તો તૂટે નેહ વા'લા.

સસરો તે રણુમલ રાજ્યો રે, સાસુડી સમદર લે'ર વા'લા.
જેઠ અષાઢીલો મેવલીઓ રે, જેઠાણી વાદળ વીજ વા'લા.

દેર દડૂલા દોટવે રે, દેરાણી મારલી જોડય વા'લા.
નણુદી તે ઉડણુ ચરકલી રે, ઉડી જશે પરદેશ વા'લા.

નણુદોયો વાડીનો વાંદર્યો રે, ઠેકીને વનફળ ખાચ વા'લા.
પાકાં પાકાં તો ખાઈ ગીઓ રે, કાચાંનો વાળ્યો સોડ વા'લા.

તમથી ભલાં ઓલ્યાં પંખીડાં રે, માળો મેલી નવ બન્ય વા'લા.
પારેવડાં પગ ટુકડાં રે, મેસંતાં બેલાડય વા'લા.

હાલું હાલું હરિ કરી રીયા રે, હાલ્યાનો નહિ જોગ વા'લા.
વાલ્યમ વળાવાને હું રે ગઈ'તી, ઉભી રહી વડલા હેઠ વા'લા.

વડલો વરસે સાચે મોતીડે રે, એનો પરોવ્યો હાર વા'લા.
આંસુડે ભીંબઈ કાંચળી રે, ધ્રશકે તૂટે હાર વા'લા.

વાલ્યમ વળાવીને ઝાંપલે આવી, ઝાંપલો ઝાંપો ઝખ્ખ વા'લા.
વાલ્યમ વળાવીને શેરીઓ આવી, શેરીઓ સુનકાર વા'લા.

વાલ્યમ વળાવીને ઘરડે આવી, ઘરડું ખાવા ધાય વા'લા.
સરુરે કે' વહુ પીળાં પડયાં રે, સાસુ કે' વહુને શા રોગ વા'લા.

જેઠ કે' વહુ કાં પીળાં પડયાં રે, જેઠાણી કે' વહુ શાં દખ વા'લા.
દેરીટો કે' દખ હું જાણું રે, વાલ્યમના વળેમ વા'લા.

૧૩

પરણ્યાનાં પારખાં

[' માનેલીની આંખ ' વાળો જ બાવ આ ગીતમાં વહે છે. પોતાની માનું મૃત્યુ પણ ન ગણકારે લેટલો રમતમાં મથાગુલ, ખનેલ જુગારી એને શુદ્ધિમાં લાવવા માટે ચતુર શલિણી છેક રમશાન સુધી જવંને. અને સિતા ઉપર પોતલા સુધીનાં પણ પાઠ બનાવે છે.]

§

પારસ પીપળા હેઠ,

જુગારી રમે જુગટાં રે માણુારાજ.

જુગટીઆ જુગટું મેલ્ય,

ઘરે તારી માડી સુધ છે રે માણુારાજ.

સુધ હોય તો મરવા રે દેને,

પાસા મારા રંગે ચડયા રે માણુારાજ.

ભાઈ ભરવાડ ઝાંપલા ઉઘાડય,

મારે વોરવી ધાખળી રે માણુારાજ.

તેડાવો કંઈ રંગારાનો છોટો,

માતાને લાવે ગણ્યો રે માણુારાજ.

તેડાવો કાંઈ કુંભારીનો ખેટો,
 માતાને લાવે તોલડી રે માણુરાજ.
 વાઢો વાઢો આલા લીલા ચોર,
 ડોશીને કાઢો છીંડીએ રે માણુરાજ.
 આળો આળો આવળીયા હેઠ,
 વળતાં તે લાગે તડકા રે માણુરાજ.
 જૂગટીઆ જૂગટું મેલ્ય,
 ઘરે તારી ગોરી મુઠ છે રે માણુરાજ.
 હાચ હાચ હું રે હત્યારો,
 ગોરાંદેને શું થીયું રે માણુરાજ.
 કરડયો છે કાળુડો નાગ,
 કરડયો જીભને ટેરવે રે માણુરાજ.
 તેડાવો કોઈ દોશીડાના ખેટા,
 રૂડી તે લાવે ચૂંદડી રે માણુરાજ.
 તેડાવો કાંઈ મણીઆરાના ખેટા,
 રૂડી તે લાવે ચૂંડલી રે માણુરાજ.
 તેડાવો કાંઈ કંસારાના ખેટા,
 રૂડી તે લાવે તાંબડી રે માણુરાજ.
 વાઢો વાઢો આલા લીલા વાંસ,
 ગોરીને કાઢો ઝાંપલે રે માણુરાજ.
 આળો આળો વાડીના વડ હેઠ,
 વળતાં તે લાગે છાંચડી રે માણુરાજ.
 દેરીડા તું મા મેલ્યે આગ,
 પરણ્યાનાં લઈછું પારખાં રે માણુરાજ.

૧૪

અબોલા ભવ રહ્યા

[સ્વામીના અબોલાડા ભંગાવવા માટે સ્નેહાળ સ્ત્રીએ કેટલાં કેટલાં વલખાં માર્યાં ! કેમે ય કરીને બોલે ! એમ સમજને યુક્તિપૂર્વક અધૂરી અધૂરી ચીત્રે આપી. પણ ભવ બધાના અબોલા લેનાર હડીલા ભરધારે કરી પણ ચીજ માગવાને બહાને મ્હોં ઉધાડયું જ નહિ.]

§

મેં તો ડુંગર કોરીને ઘર કર્યો,
મેં તો આભનાં કર્યો રે કમાડ
સાયબા અબોલા ભવ રીયા.

મેં તો અગર અંદણુનો ચૂલો કર્યો,
મેં તો ટોપરડે ભર્યો રે ઓબાળ
સાયબા અબોલા ભવ રીયા.

મેં તો દૂધ ને સાકરનો શીરો કર્યો,
તમે જમે નાની નણુદીના વીર
સાયબા અબોલા ભવ રીયા.

મેં તો દાતણુ દીધાં ને ઝારી વિસરી,
દાતણુ કરો નાની નણુદીના વીર
સાયબા અબોલા ભવ રીયા.

મેં તો નાવણુ દીધાં ને કુંડી વિસરી,
નાવણુ કરો નાની નણુદીના વીર
સાયબા અબોલા ભવ રીયા.

મેં તો ભોજન દીધાં ને થાળી વિસરી,
ભોજન કરો નાની નણુદીના વીર
સાયબા અબોલા ભવ રીયા.

મં તો સુખવાસ આલ્યાં ને એલચી વિસરી,
સુખવાસ કરો નાની નણુદીના વીર
સાયબા અબોલા ભવ રીયા.

મં તો પોઢણુ દીધાં ને ઢોલીઆ વિસરી,
પોઢણુ કરો નાની નણુદીના વીર
સાયબા અબોલા ભવ રીયા.

૧૫

સુહામણુ ને દુહામણુ

સુહામણુ દુહામણુ બેનડી રાજના ઢોલા,
બેને પડીઓ વાદ વારી જાઉં ઢોલા.

સુવમણુ વારા આવીઆ રાજના ઢોલા,
શે કરીઓ શણુગાર વારી જાઉં ઢોલા.

પુલ ફગરને ઘાઘરો રાજના ઢોલા,
ઓઢણુ આછાં ચીર વારી જાઉં ઢોલા.

લીલા તે ગજની કાંચળી રાજના ઢોલા,
બબે બલોયાં હાથ વારી જાઉં ઢોલા.

ઓળીને માથાં વૃંથીઆં રાજના ઢોલા,
ડીલડી તપે લેલાડ વારી જાઉં ઢોલા.

અણુવટ વીંછીઆ શોભતા રાજના ઢોલા,
અંઝરને ઝમકાર વારી જાઉં ઢોલા.

સોલું રૂપું અત ઘણું રાજના ઢોલા,
પીતળનો નૈ પાર વારી જાઉં ઢોલા.

ડાખા તે હાથમાં દીવડો રાજના ઢોલા,
 જમણા હાથમાં થાળ જાઉં વારી ઢોલા.
 રમજમતાં મેડીએ ચડયાં રાજના ઢોલા,
 પ્રોતમ જેતો વાટય વારી જાઉં ઢોલા.
 સૂતો ઠાકેરીએ ખેઠો થીયો રાજના ઢોલા,
 હસી હસી દીધલ માન વારી જાઉં ઢોલા.
 જેસો ગોરાંદે ઢોલીએ રાજના ઢોલા,
 ઉભલાં દુખે પગ વારી જાઉં ઢોલા.
 ભલે જયો તારી માવડી રાજના ઢોલા,
 ભલ દીધો ભરથાર વારી જાઉં ઢોલા.
 દુવાગણુ વારા આવીઆ રાજના ઢોલા,
 શો કરીએ શણુગાર વારી જાઉં ઢોલા.
 ઢરડીને માથા ગૂંથીઆં રાજના ઢોલા,
 ટોલા તપે લેલાડ વારી જાઉં ઢોલા.
 લઘ્ધર વધ્ધર ઘાઘરો રાજના ઢોલા,
 પાડોશણુનાં ચીર વારી જાઉં ઢોલા.
 કાળા તે ગજની કાંચળી રાજના ઢોલા,
 દોઢ બલોયું હાથ વારી જાઉં ઢોલા.
 જમણા તે હાથમાં દીવડો રાજના ઢોલા,
 ડાખા હાથમાં થાળ વારી જાઉં ઢોલા.
 ખેઠો ઠાકેરીએ સૂઈ ગયો રાજના ઢોલા,
 કેાઈએ ન દીધાં માન વારી જાઉં ઢોલા.
 જાતાં વાગ્યો થાંભલો રાજના ઢોલા,
 વળતાં વાગી ભીંત વારી જાઉં ઢોલા.

માડી ખાણીરઆ ખારણીઆ નેઈ વળ્યો રે,
 માડી નો દીઠી પાતળી પરમાર્થ રે જાડેજી મા,
 મોહુ'માં દીવા શગ બળે રે.
 દીકરા હેઠો બેસીને હથીઆર છોડય રે કલૈયા કુંવર,
 ધોણ્યું ધોઈને હમણે આવશે રે.

માડી નદીયું ને નેરાં નેઈ વળ્યો રે,
 માડી નો દીઠી પાતળી પરમાર્થ રે જાડેજી મા,
 મોહુ'માં દીવા શગ બળે રે.

એના બચકામાં કેરી બાંધણી રે,
 એની બાંધણી દેખીને બાવો થાઉં રે ગોઝારણુ મા,
 મોહુ'માં આંગે મોડીએ રે.

એના બચકામાં કેરી ટીલડી રે,
 એની ટીલડી દેખીને તરસૂળ તાણું રે ગોઝારણુ મા,
 મોહુ'માં આંગે મોડીએ રે.

૧૭

શાની લોહ્યું !

[નાની ડુંગરી પર ચડીને સ્વામી ચોતાના એતરની ચોકી કરે છે. મોહુ'માં પશુએ પડયાં છે. નીચે ઉભેલી પત્નીને ઘેર હાંકવાની આજ્ઞા કરે છે. મસ્તીએ ચડેલી વિનોદી સ્ત્રીએ મદભર્યા ઉત્તર વાળ્યો. માનભંગ થયેલા પતિએ સ્ત્રીને માર માર્યા. સ્વામીના સોટા ખાઈને સ્ત્રી પીયરીએ બચ છે. એને સ્નાન કરાવતી ભોભધ પૂછે છે કે “બહેનબા ! બરડામાં આ બરોળ્યો શાની ?” સુલક્ષણી નારી સ્વામીને દોષ ઠાંકવા સુંદર બનાવટી ખુલાસો આપે છે.]

કેડ કેડ સામી રે સેંજલ ડુંગરી,
 હૈડા સામેલા લેડા ને.

લેડે ચડીને ગોક્ષ્ણ ફેરવી,
સેંજલ નાર્યં, ઢોરું પાછાં વાળ્ય જો.

નથી વાળ્યાં રે મારા બાવનાં,
તું હેઠો ઉતરીને વાળ્ય જો.

હેઠો ઉતરીને સોત્રે વાઢીઓ,
સબોડચો સેંજલના ખરડામાં જો.

સામે શેઢે નાનકો દેરીડો,
દેરી તાસ બેલીને વાર્યં જો.

અમારાં વાર્યાં રે લાણી નૈ કરે,
લેજો લાણી મૈયરીયાના મારગ જો.

છાણ્યાં ઘાપે રે ડોસલડી,
કે'જો માડી મૈયરીયાનો મારગ જો.

ડાખા મેલ્યે રે સેંજલ ડુંગરા,
જમણા મૈયરીયાના મારગ જો.

ગાયું ચારે રે ગોવાળીઆ,
કે'જો વીરા મૈયરીયાના મારગ જો.

ડાખા મેલ્યે રે સેંજલ ડુંગરા,
જમણા મૈયરીયાના મારગ જો.

પાણી ભરે રે પાણીઆરીયું,
કે'જો બેની ઢાઢાણના ડેલા જો.

ડાખા મેલો રે સેંજલ અંપલા,
જમણા ઢાઢાણના ડેલા જો.

ચોરે ચોવટ ખેઠા દાદાજી,
કાંરે ધીડી વગર તેડયાં આબ્યાં જો.

સાંગામાચીએ ખેઠાં માતાજી,
કાંરે ધીડી વગર તેડયાં આબ્યાં જો.

ખેટડો ધવરાવે મારી ભાભલડી,
કાંરે નણુદી વગર તેડયાં આબ્યાં જો.

દોંગલે રમે ર નાની જીનડી,
કાંરે જોની વગર તેડયાં આબ્યાં જો.

ઘોડલા ખેલવતા ખોલ્યા વીરાજી,
ભલે રે જોની વગર તેડયાં આબ્યાં જો.

ઉઠા વઉજી ઉનાં પાણી મેલો ને,
સેંજલને ચોળીને નવરાવો જો.

સાચું ખોલ્યે રે સેંજલ નણુદી,
વાંસામાં આવડી શી લોજીયું જો.

તરકુનાં ખેતર ભાભી ખેડતાં,
તરકડે દીધેલ ગાજીયું જો.

ચાખખડાની ઉટે છાકમછોજીયું ને,
મેં આઠાં ધરીએલાં અંગ જો.

રીસામણાં

[અજવાળી રાતે ગોરી રાજડા રમવા ગયાં. મોઢું થયું. સ્વામીને એકલાં ન ગોઠયું. સીધેસીધા તે શી રીતે બાલાવાય ? એટલે 'ચાકરીએ જલું છે' એવું બહાનું કાઢીને તેડાવી. ગોરી જલું છે કે જલું બહાનું. હેરે ખાત્રી છે એટલે નથી જતી. ત્યાં તે સાચેસાચ સાચબોજી રીસાઇને ચાકરીએ વાઢયા. રાસડો વીખાયો. દોડીને ગોરીએ સ્વામીની ઘોડીની લગામ પકડી. રજપૂતાણી છું : જવાની ના નથી પાડતી : જાઓ બલે : પણ અબોલે નહિ : રજપૂત ન માન્યો. અબળાનું અબ શું ? રીસાઇલા કંઈને રીઝવવાનો એક ઇલાજ : યોતાનાં વચ્ચા-બુપણની પસંદગી એની કને કરાવવી. 'ચૂંદડીનાં મૂલ કરો' : 'ના ના' : 'અરે, પણ તમારો વિના બોલીશ કોની સાથે ?' મેણાંનું છેલ્લું તીર કાળજમાં મારીને રજપૂત ચાલ્યો ગયો.]

§

આખી રૂઠી અજવાળી રાત,
રાતે તે રમવા સાંચર્યાં રે માણુરાજ.
• રમ્યાં રમ્યાં પો'ર બે પો'ર,
સાચબોજી તેડાં મોકલે રે માણુરાજ.
ઘેરે આવો ઘરડાની નાર,
અમારે જલું ચાકરી રે માણુરાજ.
આવો રૂઠો સૈયરૂંનો સાથ
મેલીને સાચબા નહિ આવું રે માણુરાજ.
સાચબોજીને ચડીયલ રીસ,
ઘોડે પલાણુ નાખીઆં રે માણુરાજ.
રોઝી ઘોડી પીતળીઆં પલાણુ,
અલબેલો ચાલ્યા ચાકરી રે માણુરાજ.
ઘોડી ઝાલી ઘોડલાની વાઘ,
અબોલે જવા ને દઈએં રે માણુરાજ.

મેલો મેલો ઘોડલાની વાઘ,
 લશકર પૂગ્યું વાડીએ રે માણુરાજ.
 મારે સાચબા ચુંદડીની હોંશ,
 ચુંદડી મોંઘા મૂલની રે માણુરાજ.
 રીએ રીએ આજની રાત,
 ચુંદડી તમે મૂલવે રે માણુરાજ.
 મેલો મેલો ઘોડલાની વાઘ,
 લશકર પૂગ્યું સીમડીએ માણુરાજ.
 ઘરે નથી નણુદી કે સાસુ,
 કોની રે સાથે બોલશું રે માણુરાજ.
 તમારે છે સૈયરૂનો સાક,
 એની રે સાથે બોલજો રે માણુરાજ.
 હોકો ફેડયો ડેલીને ફરબાર,
 ચલમ ફેડી ચોકમાં રે માણુરાજ.
 વળી વળી હીરલાની માંડ,
 રૂટે પણ છુટે નહિ રે માણુરાજ.
 ફડી પડી ફલડામાં ખાંત,
 અબોલા એ ભવ ભાંગશે રે માણુરાજ.

૧૯

અવળાબોલી !

[સ્વામી ખીલ સ્ત્રી પરણવા નય છે; ન્હી સ્ત્રીને અનુભવિ
 સમજને બેવફાઈ બનાવવા ત્રયે છે. બાલુએદુ ન્હી એ અપમાન
 કેમ સહે ? એણે તે કટલાય સુચક મર્મ કરી લીધા.]

સોનલ મારા ઘરડાની નાર રે,
 જે રે બોધયે તે મગાવજો.

લાવળે લાવળે શેરડીયુંના પોંક રે,
લાવળે રે બર માયલાં ઝીંડવાં.

અવળાબોલી અવળું મ બોલ્ય રે,
અવળું બોલ્યે રે અવગણુ ઉપળે—સોનલ૦

લાવળે લાવળે સમદર માયલાં ચીર રે,
લાવળે રે આલ માયલાં ચોટણાં—અવળાબોલી૦

લાવળે લાવળે સીંગવાળા ઘોડા રે,
વગર સીંગાળા લાવળે ડાળીઆ—અવળાબોલી૦

લાવળે લાવળે શોકય માયલાં સાલ રે,
લાવળે આગમજાયે ઘેટડો—અવળાબોલી૦

૨૦

મોરલાની માયા

[પાણી બરીને આવતાં રાણીજીને વાર લાગી. નણુદીએ ખાતમી દીધી કે રાણી મોરલા સાથે રમતાં હતો. પુરૂષના અંતરમાં મોરલાની ઉપર ઇર્ષ્યા સળગી. મોરલાને માર્યાં. પણ અટલેથી દાઢ પૂરી ન થઈ. રાણીને હાથે જ મોરલાનાં શાક તૈયાર કરાવ્યાં. રાણીને તે એક તરફ સ્વામીની આજ્ઞા અને બીજી બાજુ મોરલાની માયા: આંસુડે મોરલાનાં માંસ વધાર્યાં, ખવરાવ્યાં, પણ ખાધાં નહિ. પરતાએલો પતિ એ અબજાને મોરલાનાં ચિત્રો આપી આપીને સાંતવન ઉપભવવા મથે છે. Sexual Jealousy—પુરૂષ સદજ દાણુ ઇર્ષ્યાનું આ ચિત્ર છે.]

§

સોનલા ઇટોણી રાજ, રૂપલાનું બેડું રાજ;
રાજની રાણી રે પાણી સાંચર્યાં.

હાથડીયા ન ધોયા રાજ, પગડીઆ ન ધોયા રાજ;
આવડી વાડું રે શીદ લાગીયું.

આઠ્યાં તે આઠ્યાં રાજ, નગરીના ઘેણું રાજ,
આછેરાં કડું ને નીર ડોળી નાખે.

ઘેલાં તે ભાળી તમે,
ઘેલૂંડાં શીદ યોલો રાજ, ઘેલૂંડાં શીદ યોલો રાજ;
વનના મોરલા સાથે જળે રમતાં.

ઉઠોને રાજની રાણી,
કાંકુડા ઘઉં દળો રાજ, કાંકુડા ઘઉં દળો રાજ;
મારે જાલું રે મોરલાને મારવા.

સોનલા કામઠડી ને
રૂપલાનાં તીર રાજ, રૂપલાનાં તીર રાજ;
રાજાજી હાલ્યા રે મોરલાને મારવા.

મારજો મારજો રે રાજ,
હરણુ ને હરીઆળાં રાજ, હરણુ ને હરીઆળાં રાજ;
એક મા મારજો વનનો મોરલો.

નહિ રે માડું હું તો,
હરણુ ને હરીઆળાં રાજ, હરણુ ને હરીઆળાં રાજ,
દીઠો નહિ મેલું વનનો મોરલો.

વનના મોરલીઆ ત્યાંથી
ઉડી ઉડી જાજે રાજ, ઉડી ઉડી જાજે રાજ;
જઈને યેસજે રે પારસ પીપળે.

पेढे ने धाये मारनां
पीछडां जेयां राज, पीछडां जेयां राज;
णीजे ने धाये मारवाने मारीये।

से:नलानीं कावड्युं ने,
इपला करंड राज, इपला करंड राज;
कावड्युंमां नाणी मारवाने लावीया।

उठे ने राजनी राणी,
आरणीमां उधाडे राज; आरणीमां उधाडे राज,
तमने लावतां रे शीआक लावीया।

हुसतां रमतां राणीये,
आरणीमां उधाडयां राज, आरणीमां उधाडयां राज;
मारवाने देणी मोढडे मश ढणी।

उठे ने राजनी राणी,
मारलीआने मोणे राज, मारलीआने मोणे राज;
तेसमां समकावे वनने मारवी।

रेतां ने रसकतां राणीये,
मारलीआने मोणये राज, मारलीआने मोणये राज;
आंसुडे समकावये वनने मारवी।

उठाने राजना कुंवर,
जभवाने जेसो राज, जभवाने जेसो राज;
तमने लावतां शीआक रांधीआं।

हावेने राजनी राणी,
वेणां जेसी जमीये राज, वेणां जेसी जमीये राज;
तमारै साइ शीआक आणीआं।

તમે રે જામે તમારાં
 છોડ્યાં જામે રાજ, છોડ્યાં જામે રાજ;
 અમારે વરત છે એકાદશી.

ઉઠાને રાજાની રાણી,
 ચોરડીઆ ચણાવું રાજ, ચોરડીઆ ચણાવું રાજ;
 ટોડલીએ નગટાવું વનને મોરલો.

ઘેલૂડા રાજાના કુંવર,
 ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ, ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ;
 નગટલ મોરલો તે કેમ કરી બોલશે.

ઉઠાને રાજાની રાણી,
 બેડલાં લે આણું રાજ, બેડલાં લે આણું રાજ;
 બેડલે નગટાવું વનને મોરલો.

ઘેલૂડા રાજાના કુંવર,
 ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ, ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ;
 નગટલ મોરલો તે કેમ કરી બોલશે.

ઉઠાને રાજાની રાણી,
 સાળુડા રંગાણું રાજ, સાળુડા રંગાણું રાજ;
 પાલવડે મેલાણું વનના મોરલા.

ઘેલૂડા રાજાના કુંવર,
 ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ, ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ;
 છાપેલા મોરલા તે કેમ કરી બોલશે.

દેહ્ય ઠળી

[ધરની વહુવારને એના મૈયરનાં નોતરાં આવે, એ આપણા મહા-સ સાસરામાં સાસરીયાં પક્ષને સહાય ખટકનારો પ્રસંગ બને છે. પતિ અને પત્નીને શણગાર સજીને પીયરનાં લગ્ન મહાલગ્ન જતી દેખી શકતાં નથી. પુરુષ-હૃદયનું એ કુદરતી ઝેર છે. સ્નેહ-વિશ્વાસુ સ્ત્રીએ પતિ-આજ્ઞાને હાંસી માની. વિશ્વાસે તૈયારી કરી. ગર્વિષ્ઠ પતિએ એને ખૂંડે મોતે મારી. પણ તે પસ્તાયો. એવા તો અનેક પસ્તાયા હશે.]

§

આજ મારે સોનાની શરણાયે તે સુરજ ઊગીએ રે લોલ,
આજ મારે બાંધવડે પરણે કે મૈયરનું નોતરું રે લોલ.

આજ મારા ચોરાના ચોવટીઆ સાસરા જીવે ઘણું રે લોલ,
તમે મેલો તો બચે' રે મૈયરને નોતરે રે લોલ.

મારાં છોકર વવાડૂ શીઠ થાઓછો ઘેલડાં રે લોલ,
તમારાં સાસુજીને પૂછી બળે નોતરે રે લોલ.

આજ મારાં સાંગામાચીએ બેઠાં સાસુજી જીવે ઘણું રે લોલ,
તમે મેલો તો બચે' રે મૈયરને નોતરે રે લોલ.

મારાં છોકર વવાડૂ શીઠ થાઓછો ઘેલડાં રે લોલ,
તમારા જેઠજીને પૂછી બળે નોતરે રે લોલ.

આજ મારા ઘોડાના ખેલવનારા જેઠજી જીવે ઘણું રે લોલ,
તમે મેલો તો બચે' રે મૈયરને નોતરે રે લોલ.

મારાં છોકર વવાડૂ શીઠ થાઓછો ઘેલડાં રે લોલ,
તમારી જેઠાણીને પૂછી બળે નોતરે રે લોલ.

મારાં પુતર ધવરાવતાં જેઠાણી જીવે ઘણું રે લોલ,
તમે મેલો તો બચે' રે મૈયરને નોતરે રે લોલ.

મારાં છોકર વઉવારૂ શીદ થાએછો ઘેલડાં રે લોલ,
તમારા પરણ્યાએને પૂછી બાળે નોતરે રે લોલ.

મારા ઝોરડાના લોગી પિયુછુ છવો ઘણું રે લોલ,
તમે મેલો તો બચેં રે મેચરને નોતરે રે લોલ.

મારા કહ્યા વન્યા માથડીયાં મ ગૂંથળે રે લોલ,
મારા કહ્યા વન્યા સેંથલીઆ મ પરળે રે લોલ.

મારા કહ્યા વન્યા કાળળીયાં મ આંબળે રે લોલ,
મારા કહ્યા વન્યા શણુગારીઆં મ સબળે રે લોલ.

એના કહ્યા વન્યા માથડીયાં મેં ગૂંથીઆં રે લોલ,
એના કહ્યા વન્યા સેંથલીયા મેં પૂરીઆ રે લોલ.

એના કહ્યા વન્યા કાળળીયાં મેં આંછ્યાં રે લોલ,
એના કહ્યા વન્યા ચાલી મેચરને નોતરે રે લોલ.

મારો સાસરો દેખે ને ગાલી ચાંટલે રે લોલ,
મારી સચરૂં દેખે ને નાખી ઘોડલે રે લોલ.

મારા વીરાની વાડીમાં માથાં વાઢીયાં રે લોલ,
મુરખો મારીને વચાર્યો કે બાણ્યે ઢેલ્ય ઢળી રે લોલ.

૨૨

રસીઆને સાદ

[સ્વામીની વાટ નેતી કાઈ વિન્નેગણુ ચંદ્રોદયને સુર્યોદય સમજી
શેરીમાં ઉભી ઉભી સ્વામીને સાદ ઉપર સાદ પાડી રહી છે.]

§

રસીઆ મારા આંદલીઆ ઉગ્યો રે
કે રાજ મને સૂરજ થે લાગ્યો રે;

- રસીઆ મોરા શેરીએ પડાવું સાહ રે,
ઉતારા કરવાને કાળે રે.
- રસીઆ મોરા શેરીએ પડાવું સાહ રે,
દાતણ કરવાને કાળે રે;
- રસીઆ મોરા ઝરીયું લેળે સાથ રે,
દાતણ કરવાને કાળે રે.
- રસીઆ મોરા શેરીએ પડાવું સાહ રે,
નાવણ કરવાને કાળે રે;
- રસીઆ મોરા ધોલીઆં લેળે સાથ રે,
નાવણ કરવાને કાળે રે.
- રસીઆ મોરા શેરીએ પડાવું સાહ રે,
ફધડાં પીવાને કાળે રે;
- રસીઆ મોરા ગાવડી લેળે સાથ રે,
ફધડાં પીવાને કાળે રે.
- રસીઆ મોરા શેરીએ પડાવું સાહ રે,
લોજન કરવાને કાળે રે;
- રસીઆ મોરા સૂખડાં લેળે સાથ રે,
લોજન કરવાને કાળે રે.
- રસીઆ મોરા શેરીએ પડાવું સાહ રે,
મુખવાસ કરવાને કાળે રે;
- રસીઆ મોરા એળચી લેળે સાથ રે,
મુખવાસ કરવાને કાળે રે.
- રસીઆ મોરા શેરીએ પડાવું સાહ રે,
પોઢણ કરવાને કાળે રે.
- રસીઆ મોરા ઢાલીઆ લેળે સાથ રે
પોઢણ કરવાને કાળે રે.

੨੩

ਆਯਾਸ਼ਨਾ ਅਯੋਲਤਾ

- ਸੈਯਰ ਮੋਰੀ ਸ਼ੇਰੀਯੁੰ ਵਾਣੀ ਮੇਲੋ ਨੇ,
ਸ਼ੇਰੀਯੁੰਨੋ ਕਰਨਾਰ ਦੇ ਫੁਮਥੁੰ ਆਵਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਐ ਮੁਰਘਟੇ ਛਾਥੇ ਸ਼ੇਰੀਯੁੰ ਵਾਣੀ ਨੇ,
ਅਯੋਲਤਾ ਵੀਧਾ ਦੇ ਆਯਾਸ਼ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਸੈਯਰ ਮੋਰੀ ਫਾਤਥੁ ਲਾਵੀ ਮੇਲੋ ਨੇ,
ਫਾਤਥੁਨੋ ਕਰਨਾਰ ਦੇ ਫੁਮਥੁੰ ਆਵਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਐ ਮੁਰਘਟੇ ਛਾਥੇ ਫਾਤਥੁ ਵੀਧਾਂ ਨੇ,
ਅਯੋਲਤਾ ਵੀਧਾ ਦੇ ਆਯਾਸ਼ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਸੈਯਰ ਮੋਰੀ ਨਾਵਥੁ ਲਾਵੀ ਮੇਲੋ ਨੇ,
ਨਾਵਥੁਨੋ ਕਰਨਾਰ ਦੇ ਫੁਮਥੁੰ ਆਵਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਐ ਮੁਰਘਟੇ ਛਾਥੇ ਨਾਵਥੁ ਵੀਧਾਂ ਨੇ,
ਅਯੋਲਤਾ ਵੀਧਾ ਦੇ ਆਯਾਸ਼ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਸੈਯਰ ਮੋਰੀ ਲੋਯਨ ਪੀਰਸ਼ੀ ਮੇਲੋ ਨੇ,
ਲੋਯਨਨੋ ਕਰਨਾਰ ਦੇ ਫੁਮਥੁੰ ਆਵਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਐ ਮੁਰਘਟੇ ਛਾਥੇ ਲੋਯਨ ਵੀਧਾਂ ਨੇ,
ਅਯੋਲਤਾ ਵੀਧਾ ਦੇ ਆਯਾਸ਼ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਸੈਯਰ ਮੋਰੀ ਮੁਘਵਾਸ ਲਾਵੀ ਮੇਲੋ ਨੇ,
ਮੁਘਵਾਸਨੋ ਕਰਨਾਰ ਦੇ ਫੁਮਥੁੰ ਆਵਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਐ ਮੁਰਘਟੇ ਛਾਥੇ ਮੁਘਵਾਸ ਵੀਧਾ ਨੇ,
ਅਯੋਲਤਾ ਵੀਧਾ ਦੇ ਆਯਾਸ਼ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਸੈਯਰ ਮੋਰੀ ਠੋਲੀਆ ਠਾਣੀ ਮੇਲੋ ਨੇ,
ਠੋਲੀਯੁੰਨੋ ਕਰਨਾਰ ਦੇ ਫੁਮਥੁੰ ਆਵਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਲ.
- ਐ ਮੁਰਘਟੇ ਛਾਥੇ ਠੋਲੀਆ ਠਾਣੀ ਨੇ,
ਅਯੋਲਤਾ ਵੀਧਾ ਆਯਾਸ਼ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਲੋਲ.

कुटुम्ब-संसार

ઘણી ઘણી હામો .

[રસિક કુલવધુઓને આપણા કુટુંબ- જીવનની અંદર તો લાજ કાઢવામાં યે રસ પડતો. ધૂમટો ખેંચવામાં આંગળીઓનું અને પોશાકનું કલાવિધાન સમાયલું હતું. ઝીણું ઝોલવામાં માત્ર મર્યાદાનો જ ખ્યાલ નહોતો, માધુર્ય પણ અરતું. અવિભક્ત કુટુંબના કોઈ કોઈ સુખી સમયમાં દેરાણી જેઠાણી વચ્ચેનો વાદ પણ દેરભોળાઈ વચ્ચેના હાસ્ય-વિનોદ જેવો જ મીઠો બની જતો. કૌટુંબિક જીવનમાં આ બધાં પ્રેમપોષક તત્ત્વો હતાં. સાથેસાથ 'મુંબઈના મોલ' ની વિનાશક મોહિની મંડાઈ ગયાનો સમય પણ અહીં સૂચવાયો દિસે છે.]

§

સાયબા હું તો ત્રાંબાની હેલ્યે પાણી ને ભરૂં રે લોલ,
 સાયબા મુને રૂપલા ઝેડાની ઘણી હામ રે
 સાયબા મુને મુંબઈમાં મોલ ચણાવળે રે લોલ.*
 સાયબા મારે સસરો ભલા પણ વેગળા રે લોલ,
 સાયબા મુને ધુંધટ ઢાઢ્યાની ઘણી હામ રે—સાયબા મુને૦
 સાયબા મારી સાસુ ભલાં પણ વેગળાં રે લોલ,
 સાયબા મુને પગે પડ્યાની ઘણી હામ રે—સાયબા મુને૦
 સાયબા મારે જેઠ ભલા પણ વેગળા રે લોલ,
 સાયબા મુને ઝીણું ઝોલ્યાની ઘણી હામ રે—સાયબા મુને૦
 સાયબા મારી જેઠાણી ભલાં પણ વેગળાં રે લોલ,
 સાયબા મુને વાદ વઘાની ઘણી હામ રે—સાયબા મુને૦
 સાયબા મારો દેર ભલા પણ વેગળા રે લોલ,
 સાયબા મુને હસ્યા ઝોલ્યાની ઘણી હામ રે—સાયબા મુને૦
 સાયબા મારી દેરાણી ભલાં પણ વેગળાં રે લોલ,
 સાયબા મુને જોડે રે'વાની ઘણી હામ રે—સાયબા મુને૦

*પાઠાન્તર

“સાયબા તમે મુંબઈ અંદર મોલ માણુજો રે લોલ”

૨૫

વીર અને દેર

[સુલક્ષ્ણી અને પોતાનો વીર વ્હાલો ને દેર દવલો હોય, એવું બને નહિ. દેર પ્રત્યેની પ્રીતિમાંથી જ આવી ખટમધુરી મશકરીઓ ઉત્પન્નતી.]

§

કુવામાં કારેલડી ને અવેડામાં વેલ્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

એક કારેલું તોડય એને ઝીણું કરી મોળ્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

ઝીણું કરી મોળ્ય ઇતો ઘીએથી વઘાર્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

ઘીએથી વઘાર્ય ઇ તો જમે મારો વીર,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

કુવામાં કારેલડી ને અવેડામાં વેલ્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

એક કારેલું તોડય એને મોટું કરી મોળ્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

મોટું કરી મોળ્ય એને તેલેથી વઘાર્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

દીંચણ સામે ઠાલીઓ ને હૈયા સામી ખાટ,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

પોઢયે મારો વીર અને દેર પાયા હેઠ,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

૨૬

લેરીયાની લૂંટાલૂંટ

[કરીયાવર લઇને સાસરે આવનારી કેટલીય બોબલજાને આ સ્વાતુલવ છે. એમાંથી એકાદ બે વસ્તુ માગવાનો નણુંદને અધિકાર હોય છે, પણ નણુંદે પસંદ કરેલી વસ્તુ સારી હોય કે નમાલી, હતાં તેના ઉપર નણુંદ બોબલ વચ્ચે રક્ષાક્રમ છે. 'લેરીયા' જેલું અલ્પ વસ્ત્ર પણ ભાણીને કેમ મમતામાં નાખે છે? કારણ કે એ તો માતા પિતાનું ખાસ સંભારણું! હઠીલી નણુંદ ખીજ સાતગણી કિમ્મતી વસ્તુ સ્વીકારવાની પણ ના પાડે છે. અંતે હારેલી બોબલ લેરીયું આપે છે, પણ સાથે સાથે "લઇને અઠીઠાં" થવાનું ય સંભળાવે છે. નણુંદ બોબલ વચ્ચેના ખટમધુર સંબંધનું આ નિખાલસ ચિત્ર છે.]

§

મારા લેરીયામાં લાગી લૂંટાલૂંટ હો.....ઓ
નણુંદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

માસ દાદાનું દીઘલ લેરીયું રે બાઈ,
મારી માતાની બાંધેલ લાંક હો.....ઓ
નણુંદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

ચાર ખુણે ચાર ડાબલા રે બાઈ,
નણુંદી સારેરા જોઈ જોઈ લીયો હો.....ઓ
નણુંદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

શું રે કરું તારા ડાબલા રે બાઈ,
મને લેરીયાની ઘણી ઘણી હામું હો.....ઓ
નણુંદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

ચાર ખુણે ચાર ખેડલાં રે બાઈ,
નણુંદી સારેરાં જોઈ જોઈ લીયો હો.....ઓ
નણુંદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

શું રે કરૂં તારાં ઘોડલાં રે બાઈ,
મને લેરીયાની ઘણી ઘણી હામું હો.....ઓ
નણહલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

સામી ઘોડારે ચાર ઘોડલા રે બાઈ,
નણહી સારેરા નેઈ નેઈ લીયો હો.....ઓ
નણહલ મ.ગે લેરીયું રે બાઈ.

શું રે કરૂં તારા ઘોડલા રે બાઈ,
મને લેરીયાની ઘણી ઘણી હામું હો.....ઓ
નણહલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

સામી વળગણીએ લેરીયું રે બાઈ,
નણહી લઈને અઢીઠરાં થાવ હો.....ઓ
નણહલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

૨૭

કાપડું

[હિપરના ગીતને મળતું ગુજ્જર ગીત]

સવા મણુ સોનાનું કાપડું રે
અધમણુ રૂપાનાં ભરત ભરાયાં
કાપડું ભરતે ભર્યું રે

સામે એરડીએ ઘોળીડા રે,
સારા નેઈ નેઈ લો મારી નણહી—કાપડું૦
તારા ઘોળીડાને શું રે કરૂં રે,
લાગી છે કાપડાની રઢ મારી ભાભી—કાપડું૦

મારા મહીઅરનું કાપડું રે,
 એ અમ આલ્યું જાય મારી નણ્ણી—કાપડું
 સામે ઝોરડીએ ઝોટડીએ રે,
 સારી જોઈ જોઈ લો મારી નણ્ણી—કાપડું
 તારી ઝોટડીએને શું રે કહું રે,
 લાગી છે કાપડાની રઠ મારી ભાભી—કાપડું
 થાળી લરેલા રૂપેયા રે,
 સારા જોઈ જોઈ લો મારી નણ્ણી—કાપડું
 તારા રૂપેયાને શું રે કહું રે,
 લાગી છે કાપડાની રઠ મારી ભાભી—કાપડું
 સામી વળગણીએ કાપડું રે,
 લઈને દીસતાં રહો મારી નણ્ણી—કાપડું
 સામા મળજો લીલડા રે,
 કાપડું લૂંટાલૂંટ મારી નણ્ણી—કાપડું
 સામા મળજો નાગડા રે,
 આગળ ડસજો નાગ મારી નણ્ણી;
 કાપડું બરતે ભર્યું રે.

૨૮

ટીક્કી

['લેરીયાની લૂંટાલૂંટ' નો જ લાવ આ ચિત્રમાં બર્ષા છે.]

૬

અધમણ સોનું ને અધમણ રૂપું,
 તેની અમને ટીલડી ઘડાવો રે જાહવરાય;
 એ રે ટીલકીની અમને બહુ રઠ્યું લાગી.

કાકે કોરાવી મારે મામે મઢાવી,
વીરે મારે હીરલે જડાવી રે જાઢવરાય;
એ રે ઢીલીની અમને ખહુ રઢયું લાગી.

ઢીલડી ચોડીને અમે સાસુજી ઘેર ગ્યાં'તાં,
સાસુડીએ મોઢડાં મચકોડયાં હો જાઢવરાય;
એ રે ઢીલીની અમને ખહુ રઢયું લાગી.

કાં રે સાસુજી તમે મોઢડાં મચકોડો,
નથી તારે ઢીકરે અલવી હો જાઢવરાય;
એ રે ઢીલીની અમને ખહુ રઢયું લાગી.

કાકે કોરાવી મારે મામે મઢાવી,
વીરે મારે હીરલે જડાવી હો જાઢવરાય;
એ રે ઢીલીની અમને ખહુ રઢયું લાગી.

ઢીલી ચોડીને હું તો જળ ભરવા ગઈ'તી,
ઢીલી ઉડા જળડામાં ઉડી રે જાઢવરાય;
એ રે ઢીલીની અમને ખહુ રઢયું લાગી.

ઢીલડી જડે તો પાંચ ખરામણુ જમાડું,
નણુઢોઈને ઘોતીઆં ખંઘાવું હો જાઢવરાય;
એ રે ઢીલીની અમને ખહુ રઢયું લાગી.

ઢીલડી જડે તો મારી નણુઢીને આલું,
લાણુજને કેડીયાં સીવડાવું હો જાઢવરાય;
એ રે ઢીલીની અમને ખહુ રઢયું લાગી.

જાણુ તે પૂરના જોશીડા તેડાવો,
ઢીલડીના જોશ જોવાવો રે જાઢવરાય;
એ રે ઢીલીની અમને ખહુ રઢયું લાગી.

ઉંડા તે જળમાંથી ટીલડી અબૂકી,
ટીલી હવે નણ્ણીને આલો હો બહવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રહયું લાગી.

કાકે કોરાવી મારે મામે મઠાવી,
નણ્ણીને ટીલી શેની આલું રે બહવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રહયું લાગી.

ટીલી ચોરીને રાધા મંદિર પધાર્યા,
સાસુજીને પાય લાગ્યાં હો બહવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રહયું લાગી.

કાર્યા એવાં ઠરજો ને બાળ્યાં એવાં બળ્ણો,
સાસુડીએ આશખ ત્યાં દીધી રે બહવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રહયું લાગી.

૨૯

વીરને તેડાં

[પાણી શેરડા એટલે બહુ સ્ત્રીઓતું બીજું પીયર ! અને પંખી
એટલાં બેનાં પીયરીયાં ! માનવી ન મળ્યો, એટલે જાનાંમાનાં મોરલાને
મોકલ્યો. વીરો આવ્યો, બનેવીના કાન ભંભેરી નણ્ણને કઢાવી. બેની-
બાને પુરાં રાજ થયાં !]

§

સરોવર પાળે આંબલીઓ,
આંબે ઝાઝા મોર મલૂગર આંબલીઓ
એક તે મોરલો ઉડી ગીયો,
ગીયો દાદાને દેશ મલૂગર આંબલીઓ.
દાદા ધીડી દખીઆં,
વીરને આણે મેલ્ય મલૂગર આંબલીઓ.

वीरो आंव्यो सीमरीओ
 सीमुं दे'रे नय मलूगर आंभलीओ.
 वीरो आंव्यो वाडीओ,
 वाडीओ टैके मेर मलूगर आंभलीओ.
 वीरो आंव्यो सरावरीओ,
 सरावर दे'रे नय मलूगर आंभलीओ.
 वीरो आंव्यो आंपलीओ,
 आपे धडुसीआ ढोल मलूगर आंभलीओ.
 वीरो आंव्यो शेरीओ,
 शेरी दे'रे नय मलूगर आंभलीओ.
 वीरो आंव्यो आंगणीओ,
 मणी युडाणी मे'न मलूगर आंभलीओ.
 नणुदी वणाव्यां सासर,
 येनीने पूरां राज मलूगर आंभलीओ.

३०

भाबीनुं मेणुं

[पूर्वे च्यारे हाथे कांतवानो उधम हतो त्यारे 'कोडय' नामना
 हेर आंधवाना छापरा तणे अधी पाडोशणो पोतपोताना रे'रीआ मांडी ओक
 पीळ साथे वार्ता विनोद करती करती कांतती. जेवे ओक दिवरो पादरमां
 थधने कोर्ध मेरनी (सुमरीयानी) जन नीकणी, कुंवारी नणुं वरवाडाने
 निरभवा होडी, हट्टेडमांमां रे'रीओ जगाडयो, जे अधीराध बाणाने
 बोळ्ढेओ विनोदमां मेणुं हीधुं के " नव अठ, जे वरराजने परणी
 मेरो. " मेणुं न अभी शकनारी नणुं साथेसाथ बाबीनो जाल सत्य
 करी हेजाडवा बाबी, ने पोतानो अस्वीकार करनज सुमरीयाने साथ
 ह्ये पोते आपघात कर्यो.]

§

कांतणीयां रे कोडयुंमां नो माय,
 नणुं लोळ्ढे हाडी कांतवा.

नखुही कांते न्या हीरना त्राज,
बोनाध कांते रे काणु डोकडां.

पाहर व्यावी परदेशीनी पोड्य,
अक आये रे वर सुमरो.

सोण सैयडं नेवा घोडी नय,
नखुही उठयां रे उतावणां.

त्रोडी त्रोडी अरा बोहनी त्राक,
माज त्रोडी रे न्या हीरनी,

नखुही नशे सुमरीआनी साथ,
सुमरो आहाडे नवरंग चुंहडी.

बाहा मोरा हेवुं डोय ते हे,
अभारे वरवो रे वर सुमरो.

बेलां धीडी केणु धीधी गाण,
कोणु धीडी रे मेणुं ओलीयां.

डाका मोरा हेवुं डोय ते हे.
अभारे वरवो रे वर सुमरो.

बेलां लतरौ केणु धीधी गाण,
कोणु लतरौ मेणुं ओलीयां.

मामा मोरा हेवुं डोय ते हे,
अभारे वरवो रे वर सुमरो.

बेलां लाणीया केणु धीधी गाण,
कोणु रे लाणीया ओलीयां.

वीरा मोरा हेवुं डोय ते हे,
अभारे वरवो रे वर सुमरो.

ઘેલાં યેનીઆ કુંભે દીધી ગાળ,
 કોણુ યેનીઆ મેણું ઘેલીઆં.
 વીરા મારી લાલીએ દીધી ગાળ,
 વડેરી લોભઈ મેણું ઘેલીઆં.
 વીરા મારી લાલીને મ માર્યા,
 બાળ હત્યા રે અમને લાગશે.
 સુમરીઆ રાણુ પાછું વાળી બે,
 વાંસે તે આવે સુહાગણુ સુંદરી.
 સુંદરી તો મારે મા ને યેન,
 સુંદરી જેવડી રે મારે ઘેર દીકરી.
 સુમરીઆવતું બળે રે નજખોદ,
 સાતે અવતાર બળે વાંઝીઆ.

બરડામાં લેટકડીને પકડ્યે પકા પીરની ધાર છે ત્યાં આ નજુદે
 સ્ત્રી થઇ.

૩૧

નણુદલ પરોણુલાં

[બાર બાર વરસે બાધને ઘેરે અવિલી નણુદનેા આટલો આટલો
 તિરસ્કાર કરી લીધા પછી પણ લોભઈને મનમાં દામ રહી ગઈ છે
 શંક “ માર્યા વિનાની વહી ગઈ ! ”]

૬

બાર બાર વરસે નણુદલ પધાર્યા,
 બાબી ઉતારા• ધોને રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

ઘર પછવાડે પડેલ ખંડેરાં,
જઈને ઉતારા કરજો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

ઉતારા ભાભી સભર ખનાવ્યા,
હવે દાતાણીઆં દેજો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

ઘર પછવાડે થોરનું ડુંડું
વેડી દાતાણીઆં કરજો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

દાતાણીઆં ભાભી સભર ખનાવ્યાં,
હવે નાવણીઆં દેજો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

ઘર પછવાડે ભરૈલ ખાખોચીઆં,
જઈને નાવણીઆં કરજો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

નાવણીઆં ભાભી સભર ખનાવ્યાં,
હવે લોજનીઆં દેજો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

તમારે વીરે શાળ નથી વાવી,
ઘઉંમાં આંચો ગેરૂ રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

લોજનીઆં ભાભી સભર ખનાવ્યાં,
હવે મખવાસીઆં દેજો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

ઘર પછવાડે ઉંદરની લીંડીયું,
જઈ મખવાસીઆં કરજો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

મખવાસીઆં ભાભી સભર ખનાવ્યાં,
હવે પોઠણીઆં દેજો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

તમારે વીરે વાણુ નથી ભાંગ્યું,
સુતાર પીટયો ડુંઠો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

પોઢણીઆં ભાભી સભર ખનાવ્યાં,
હવે મારગડા ચીંધો રાજ નણુદલ પરોણુલાં.
ઠાલા તે કુવા ઠેકતાં બાળે
ભર્યાં કુવામાં પડળે રાજ નણુદલ પરોણુલાં.
મારા હૈયામાં હામ જ રહી ગઈ,
માર્યાં વન્યાની વઈ ગઈ રાજ નણુદલ પરોણુલાં.

૩૨

વીરાને આંગણે

ઉગમણેથી રથડા બૂત્યા, આવી આંગણીએ છુટયા
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
મેં બાણુ જે બેનડી આવી, આવી સુહાગણુ નણુદી
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
હસતાં રમતાં ઝાંપા ઉઘાડયા, નણુદી દેખી મરા ઢળી
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
નણુદીએ આવી નેવલાં ઝાંપ્યાં, કયાં ય્યો ભાભી મારો વીરો
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
મારે રે નણુદી બૂખ જ બાણે, નત નત ગોકળીએ બય રે
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
ચંદર ઉચ્ચો દન આથમીયો, આવે ગાથુનો ગોવાળ
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
વનમાં વાંસલડી વાગંતી આવે, આવે કાનુડો વીરો
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.

- સાંકડી શેરીમાં વીરેણ મળીઆ, બેની ધૂસકડે રોયાં
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- કાં રે બેનીણ ધસકે રૂવો, કોણે ન દીધા માન
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- કાકે મામે માન જ દીધાં, ભાલીએ મહાં મચકોડયાં
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- તારી ભાલીને પીયર વળાવું, તમે જનમારો રીયો
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- ના રે વીરેણ એવું ન કરીએ, બેની સાસરીએ સારાં
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- કાળી તે લાયનો કમખો સીવડાવ્યો, સોળ તે ગજની સાડી
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- સાત સાત સાડલા વીરેણએ લીધા, મેયરૂં વોળાવવા ચાલી
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- કળશી કટંબ વોળાવવા આવ્યું, ના'વી મચકાળી ભાલી
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- ધોળુડા ધોરી ને ઝગમગતી જૂલ્યું, બેનીને વોળાવવા નય રે
મોહનરાયનું જૂમખડું રે
- નણદીએ ત્યાં આશખ દીધી, ઘણું જીવો મારો વીરો
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- મારા વીરાને આશખ દઉં છું, બાર બેટાનો બાપ
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
- ઘણું જીવો મારી રખમાઈ ભાલી, સાત શોકયુંના સાલ
મોહનરાયનું જૂમખડું રે.

ઝોળખ્યો

[બાર બાર વરસ થયાં સાચરે વળાવેલી અને વચમાં એકેક વાર ઘેર ન આવેલી પહેનને એનો ભાઈ તેડવા બંધ છે. નાનપણનાં સ્મરણો ભૂલેલી એ પહેન ભાઈને કેમ કરીને ઝોળખી દેશે છે ? પોતાની માતાની આંખો જેવી એની આંખો જેખીને, અને પિતાના અવાજ જેવો એનો અવાજ સાંભળીને. (માતાના જેવી આંખોવાળો ને પિતાના જેવા સ્વરવાળો પુરુષ પંકાય છે.) ભાઈને પોતાનાં દુઃખો સંભળાવતી પહેન ભાઈના નિમંત્રણને નકારે છે. એ સમજે છે કે ભાઈઓ તે ભાબાને વશ હોય. બધું દુઃખ ઠલવીને પહેની રૂબી મરે છે.]

§

વેલ્યુ' છુટીયુ' રે વીરા વાડીના વડ હેઠ
 ઘોળીડા બાંધ્યા રે વડને વાંકીએ.

ચાર પાંચ સૈયરૂ' રે વીરા પાણીડાની હાથ,
 વચલી પાણીઆથે' વીરને ઝોળખ્યો.

ઝોળખ્યો ઝોળખ્યો રે ગાની આંખ્યુંની અણસાર,
 બાપની બોલાશે વીરને ઝોળખ્યો.

વીરા ચાલો રે દખણી બેનીને ઘેર,
 ઉતારા દેશું ઉંચા ઝોરડા.

વેલ્યુ' છોડજો રે લીલા લીંબડા હેઠ,
 ઘોળીડા બાંધજો રે વચલે ઝોરડે.

નીરીશ નીરીશ રે વીરા લીલી નાગરવેલ્ય,
 ઉપર નીરીશ રાતી શેરડી.

રાંધીશ રાંધીશ રે વીરા કમોદુંનાં ફૂળ,
 પાશેર રાંધીશ કાળુ ખીચડી.

પાપક શેકીશ રે વીરા પુનમ કેરો ચંદ,
 ઉપર આહુ ને ગરમર આંધણાં.
 જમશે જમશે રે મારો માડી જાયો વીર,
 લેળી: બેસશે રે એકજ બેનડી.
 ઉચી મેડી રે વીરા ઉગમણે દરબાર,
 નીયાં રે ઢગાણું તારા ઢોલીઆ.
 પોઢશે પોઢશે રે મારો માડીજાયો વીર,
 પાસે બેસશે રે એકજ બેનડી.
 કરવે કરવે રે બેની સખદખની વાત,
 ઘેરે જાશું તો માતા પૂછશે.
 ખવી ખાવી રે વીરા ખોડી બર,
 સુવું રે માડીના જાયા સાથરે.
 બાર બાર વરસે રે વીરા માથડીયાં ઓળ્યાં,
 તેર વરસે રે તેલ નાખીયાં.
 મેલો મેલો રે બેની તમારલા દેશ,
 મેલો રે બેની તમારાં સાસરાં.
 વીરા વીરા રે બેની માસ છ માસ,
 આખર જાવું રે બેનને સાસરે.
 ભરવાં ભરવાં રે વીરા ભાદરૂનાં પાણી,
 ભાદરની રેલે બેની તણાઈ ગયાં.
 આ ને કાંઠે રે વીરા રહ રહ રૂવે,
 ઓઢ્યે કાંઠે રૂવે બેની માવડી.

૩૪

વીરાને વખડાં

[હૂર હૂરના દેશમાં પરણાવેલી બહેનને એનાં હૂર સાસરીયા પીયર ન જવા આપે. અને તેડવા આવનાર ભાઇને ઊર બેળવેલાં ભોળન જમાડે, એવી કશ્લુ કથાઓ લોક-સાહિત્યમાં વારંવાર આવે છે.]

§

વીર દાદો કે' દેશમાં દેશું,
વીર દાદો કે' દેશમાં દેશું રે
વીરે પરદેશમાં દીધાં.

વીર આડી રે આરખા નદી,
વીર આડી છે આરખા નદી રે
નદીનાં નીર ઘણેરાં.

વીર કડયે લઈ તુંબડાં બાંધે,
વીર કડયે લઈ તુંબડાં બાંધે રે
તુંબડલે તરતા આવે.

વીર બેની બાઈએ આવતો ભાજ્યો,
વીર બેની બાઈએ આવતો ભાજ્યો રે
ઘોડીને ઢોલીઆ ઢાજ્યા.

વીર ધોરાજીનો ઢોલીઆ લાબ્યો,
વીર ધોરાજીનો ઢોલીઆ લાબ્યો રે
પાટી પાટણથી લાબ્યો

વીર ત્રંબાળુ બેડલું લાબ્યો,
વીર ત્રંબાળુ બેડલું લાબ્યો રે
ધંઢાણી હીરની લાબ્યો.

વીર સુખઈનાં મોળીઆં લાઁયો,
વીર સુખઈનાં મોળીઆં લાઁયો રે
અંગરેચી આલલાં લાઁયો.

વીર કાળી લાયતું કાપડું લાઁયો,
વીર કાળી લાયતું કાપડું લાઁયો રે
કુંખીઆં નગરથી લાઁયો.

વીર બાંધવડાનાં માથડાં દુખે,
વીર બાંધવડાનાં માથડાં દુખે રે
બેની બાઈ ધૂશકે રાવે.

વીર બાંધવને વખડાં પાયાં,
વીર બાંધવડાને વખડાં પાયા રે
સાસુડીએ સોમલ પાયાં.

૩૫

મોટાં ખોરડાં !

ગામમાં સાસડું ને ગામમાં પીસીશું રે લોલ,
દીકરી કે'લે સખ દઃખની વાત લે,
કવળા સાસરીયામાં જીતવું રે લોલ.

સખના વારા તો માતા વહી ગયા રે લોલ,
દખનાં ઉગ્યાં છે ઝીણાં ઝાડ લે,
કવળા સાસરીયામાં જીતવું રે લોલ.

પછવાડે ઉભી નણ્ણી સાંભળે રે લોલ
વહુ કરે છે આપણા ધરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

નણ્ણીએ જઈ સાસુને સંભળાવીયું રે લોલ,
વહુ કરે છે આપણા ધરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

સાસુએ જઈ સસરાને સંભળાવીયું રે લોલ,
વહુ કરે છે આપણાં ધરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

સાસરે જઈ જેઠને સંભળાવીયું રે લોલ,
વહુ કરે છે આપણા ધરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

જેઠે જઈ પરણ્યાને સંભળાવીયું રે લોલ,
વહુ કરે છે આપણા ધરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

પરણ્યે જઈ તેણે ઘોડો છોડીયો રે લોલ,
જઈ ઉભાડયો ગાંધીડાને હાટ ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

અધશેરો અમલીઆં તોળાવીઆં રે લોલ,
પાશેરો તોળાવ્યો સુમલખાર ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

સોનલા વાટકડે અમલ ઘોળીઆં રે લોલ,
પીવો ગોરી નકર હું પી જાઉં ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

ઘટક દધને ગોરાંદે પી ગયાં રે લોલ,
ઘરચોળાની ઠાંસી એણે સોડય ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

આટકાટનાં લાકડાં મગાવ્યાં રે લોલ,
ખોખરી હાંડીમાં લીધી આગ ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

પેલો વીસામો ઘરને ઉંચરે રે લોલ,
બીજો વીસામો ઝાંપા ખાંર ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

ત્રીજો વીસામો ગાયને ગોંદરે રે લોલ,
ચોથો વીસામો સમશાન ને
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

સોનલા સરખી વહુની ચે' બળે રે લોલ,
રૂપલા સરખી વહુની રાખ ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

બાળી બાળીને જીવડો ઘેર આવ્યો રે લોલ,
હવે માડી મંદિરીએ મોકળાણુ ને,
*લવનો આશીઆજો હવે હું રહ્યો રે લોલ.

*હવે માડી દેને દોડાદોડ ને.

સહુનો આશીયાજો હવે હું રહ્યો રે લોલ.

૩૬

નણુદી જહોદણી

[આંહી પછુ પહેને ધેર આવનાર ભાઈની હલ્યા વર્ણવી છે.]

વચલી કોઠીના મેં તે ઘઉંડા રે કાઢીયા,
 ઝીણા સોચા ને મોટા ભરડયા રે નણુદી જહોદણી.
 તેની રાંધી છે નણુદે તલધારી લાપશી,
 ખીજે રાંધ્યો છે સોમલખાર રે નણુદી જહોદણી.
 ઝાને પિરસી છે ઝેણુ તલધારી લાપશી,
 ભાઈને પિરસ્યો છે સોમલખાર રે નણુદી જહોદણી.
 પેંદે તે કોળીએ વીરનાં મોઢાં સમકોડીયાં,
 ખીજે તે કોળીએ જીભું ઝાલી રે નણુદી જહોદણી.
 ત્રીજે તે કોળીએ ભાઈની ભાનું ભૂલાવીયું,
 પળમાં છોડાવ્યા એના પ્રાણુ રે નણુદી જહોદણી.
 મારી ફૂટીને રાંડે લોંમાં ભંડારીએ,
 ઉપર ચણી છે સોમલ દેરી રે નણુદી જહોદણી.

૩૭

વાંઝીયાં

[સંતતિ ન હોવી, એ આપણા સંસારમાં અભાગણી ક્રીનો અપ-
 રાધ મનાયો છે. સંતતિની લાલસાએ શોક્યના ત્રાસ જન્માવ્યા છે.
 વાંઝણી ઝી પોતાનું એ અમંગળપણું ઠાળવા કેવી માનતાએ આદરે
 છે ! કેવાં અપમાન સહે છે ! કુદરત પછુ એને તરછોડે છે. ને આખરે
 દેવ પાસેથી પુત્ર લાઘતાં જ એનાં માનપાન તત્ક્ષણુ વધી જાય છે.]

ગંગા તે માટી ચીકણી ધન્ય રમતાં રે,
 એના ચૂલા નખાવેને ચાર કે મા'હેવ બાણું રે.

પેલે તે ચૂલે ખીચડી ધન્ય રમતાં રે,
ખીજે તે કઢીચલ દૂધ કે મા'દેવ જાતું રે.

ત્રીજે તે ચૂલે લાપસી ધન્ય રમતાં રે,
ચોથલે તાવેલ ઘી રે કે મા'દેવ જાતું રે.

ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
જઈ પડ્યાં સસરાને પાય કે મા'દેવ જાતાં રે.

સસરા તે મેણાં ઝોલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
વાંઝીઆં મ્હોં કોણુ જોશે કે મા'દેવ જાતાં રે.

ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
પડ્યાં સાસુને પાય કે મા'દેવ જાતાં રે.

સાસુ તે મેણાં ઝોલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
વાંઝીઆં મ્હોં કોણુ જોશે કે મા'દેવ જાતાં રે.

ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
જઈ પડ્યાં દાદાને પાય કે મા'દેવ જાતાં રે.

દાદો કે' નહિ મારી દીકરી ધન્ય રમતાં રે,
માડી કે' નહિ મારાં પેટ કે મા'દેવ જાતાં રે.

ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
આવ્યાં આંખલીઆની છાંચ કે મા'દેવ જાતાં રે.

લીલૂડા આંખા સૂકાઈ ગીયા ધન્ય રમતાં રે,
કોયલડી કરે રે કલપાંત કે મા'દેવ જાતાં રે.

ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
આવ્યાં સરોવરીઆની પાળ્ય કે મા'દેવ જાતાં રે.

ભર્માં સરોવર સુકાઈ ગીયાં ધન્ય રમતાં રે,
માછલડી કરે રે કલપાંત કે મા'દેવ જતાં રે.

ત્યાંથી તે દડવડ આઢીઆં ધન્ય રમતાં રે,
જઈ પડયાં મા'દેવ પાય કે મા'દેવ જતાં રે.

માદેવે દીધો દીકરો ધન્ય રમતાં રે,
ભવનાં તે ભાંગેલ મેણાં કે મા'દેવ જતાં રે.

ત્યાંથી તે દડવડ આઢીઆં ધન્ય રમતાં રે,
આવ્યાં સરોવરીયાની પાળ કે મા'દેવ જ્યાંતાં રે.

સૂકાં સરોવર ભરાઈ ગીયાં ધન્ય રમતાં રે,
માછલડી કરે રે કિલોળ કે મા'દેવ જ્યાંતાં રે.

સૂકલ આંખા લીલા થયા ધન્ય રમતાં રે,
કોયવડી કરે રે ટાકાર કે મા'દેવ જ્યાંતાં રે.

દાદો કે મારી દીકરી ધન્ય રમતાં રે,
માતા કે મારહું પેટ કે મા'દેવ જ્યાંતાં રે.

સચરો લખી કાગળ મોકલે ધન્ય રમતાં રે,
મારા ઘરના દીવા ઘરે આવો કે મા'દેવ જ્યાંતાં રે.

આસુ લખી કાગળ મોકલે ધન્ય રમતાં રે,
મરાં ઉઘાડાં ઘર ઘરે આવો કે મા'દેવ જ્યાંતાં રે.

પરણ્યો લખી કાગળ મોકલે ધન્ય રમતાં રે,
મારા ઘરનાં તેજ ઘરે આવો કે મા'દેવ જ્યાંતાં રે.

૩૮

કુદરતની કૃષ્ણા

[જેઠાણીને પોતાની શિક્ષિ સિદ્ધિનો ગર્વ હતો. એણે ક્રામ્મતી ખારાક વડે પોતાનો ગર્વ પોખ્યો. પણ કુદરત પાસેથી સંતાન મેળવવામાં એની અટક સંપત્તિ કામ ન લાગી. અને હગરિ પોપણ ન પામેલી નિર્ધન દેરાણીની દીન યાચના કુદરતે પૂરી કરી. દેરાણીની તૂંબડીના વેલાને ધણાં ધણાં તુંબડાંનો ફાલ આવ્યો, એમાં એ ગરીબ નારીને પેટ પૂરો પ્રસન્ન્યાનું સુચન રહ્યું છે. એ કુદરતી કૃષ્ણામાંથી મગરૂબ પૈસાદારો કેવાં બેનસીબ રહી નવ્ય છે તે બાબ આંહી આલેખાયો છે.]

§

દેરાણી જેઠાણી વાદડીયામા વદીચું બે,
વાદે ને વાબ્યાં વાદડ તૂંબડાં હો છ.
જેઠાણીની તૂંબડી ખાંટે ખાતર નાખ્યાં બે,
દેરાણીની તુંબડ ખાતર છાણનાં હો છ.
જેઠાણીની તૂંબડી ત્રહીએ રૂધે સીંચી બે,
દેરાણીની તૂંબડ સીંચી પાણીડે હો છ.
દેરાણીની તૂંબડી વાઠયે વેલો ચડિયો બે,
જેઠાણીની તૂંબડ રહી છે ભોંચમાં હો છ.
દેરાણીની તૂંબડી ફાલે કુલે લચકી બે,
જેઠાણીની તૂંબડ કુલ નાવીયાં હો છ.
દેરાણીની તૂંબડી નવસેં નેયાં પડીયાં બે,
જેઠાણીની તુંબડ રહી છે વાંઝણી હો છ.
દેરડીને પાદર દેવળ ચણાવીશ બે,
એકસો ને સાઠ મેલાવીશ બળીઆં હો છ.
બળીએ ને બળીએ દીવડલા મેલાવીશ બે,
તો થે ન પેટ પૂતર પારણે હો છ.

વાવડીને પાદર વાવ્ય ગળાવીશ બે,
 એક સો ને સાઠ મેલાવીશ પગથીઆં હો છ.
 પગથીએ ને પગથીએ દીવડીઆ મેલાવીશ બે,
 તોયે નો પેટ પુતર પારણે હો છ
 દીકરા વધામણ સોનલાની જીલડી બે,
 દીકરી વધામણ સોના સાંકળી હો છ.
 દીકરો દીકરો કરતાં દીકરડી નવ આવી બે,
 તોયે નો પેટ પૂતર પારણે હો છ.

૩૬

વાંઝીયાં-મેણાં

[બેને પેટ છાં ન હોય, તે જીને પારકાં બાળકાં ઉપર બહુ મમત્વ ઉપજે છે. વાંઝીયાપણાની એની વેદના એ બહી નય છે. પણ એ વિશ્વ-વાત્સલ્યને ન સમજી શકનારા સ્વાર્થાં કુટુંબીઆ એને મેણાં જ દીધાં કરે છે.]

§

વહુને જોળે ચાખા ને ખંભે ચૂંદડી રે,
 વહુ તો ચાલ્યા સંઠલમાને ચોરડે રે
 વહુનો સસરા તે મેણાં જોલીયા રે,
 મારાં વાંઝીયાં વહુ તમે ક્યાં ચાલ્યાં રે.
 સસરા વાંઝીયાં વાંઝીયાં શું કરે રે,
 મારા જોઠનાં તે મારા પેટનાં રે.
 મારા દેરનાં તે મારા વીરનાં રે.
 મારી નણ્ણદીનાં તે મારા ધરમનાં રે.
 મારી શોકયાનાં તે અડધા અંગનાં રે.

૪૦

દીકરાની ઝંખના

[પુત્રહીન માતાથી હવે તો મેણું સહેવાતાં નથી. રાંદલ માની પાસે એ કેવો દીકરો માગી રહી છે ! ઘરની લીલી લીલી ગાર ઉપર પોતાની નાની નાની પગલીઓ પાડનારો, રોટલા ઘડતી વખતે નાનકડી આનકી માગનારો, દળતી વખતે ઘંટીના થાળામાં લોટની જે રાગ ચડતી હોય તે પાકી નાંખનારો, ઝોળો જુંદીજુંદીને ઘીચેયો સાડલો બગાડનારો ને છાશ કરતી વખતે માખણ માગનારો; આ પ્રત્યેક કામ કરતી વખતે એને એવો દીકરો સાંભરે છે. નાના મસ્તીખોર ને લાડકવાયા બાળકનું આબાદ આ ચિત્ર છે.]

§

લીંપ્યું ને ગુંપ્યું માઈં આંગણું;
પગલાંનો પાડનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં-મેણું માતા દોહ્યાલાં.

રોટલા ઘડીને ઉભી રહી;
આનકીનો માગનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં-મેણું માતા દોહ્યાલાં.

દળણું દળીને ઉભી રહી;
પાજ્યુંનો પાડનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં-મેણું માતા દોહ્યાલાં.

ઘીયો ઘઠ્ઠીયો મારો સાડલો;
ઝોળાનો જુંદનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં-મેણું માતા દોહ્યાલાં.

મહીડાં વલેવી ઉભી રહી;
માખણનો માગનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં મેણું માતા ! દોહ્યાલાં.

(એ પ્રમાણે પુત્ર મળતાં ગાય છે કે)

લોપ્યું ને ગુપ્યું માઈં આંગણું;
પગલાંનો પાડનાર દીધો રન્નાદે,
અનિરૂદ્ધ કુંવર મારો લાડકો.

વગેરે

વગેરે.

૪૨

કામણુ

[કુટુંબ-જીવનમાં ગુપ્ત રીવાજ રીવાજને ઘણી બહેનો યોતાતું મનુષ્યત્વ પરવારી બેસે છે અને પછી યોતાને પીડનાર સગાં ઉપર વીર નખાવે, મંત્ર તંત્રો કરાવે, વળગાડ પાણુ અજમાવે. એવાં દષ્ટાંતો બહુ જનતાં. હજીય ચાલે છે.]

§

દેરાણી જોઠાણી આપણુ વાહડીઆમાં વહીએ જો,
વાહડીઆમાં વહીએ આપણુ પાટણુ પાણી નત્યે જો.

પાટણુના પૂજારા વીર કામણુ કરી દેજો જો,
ખાઈ રે પરદેશણુ બેન કરજો દુઃખની વાત જો.

સરખમે સાવરણુ સાસુ વાસીદાં વળાવે જો,
નાગને નેતરડે નણુદી છાસરડી ફેરાવે જો.

અડધી તે રાતડીએ દળણું જોઠાણી દળાવે જો,
પાછલડી પરોડ્યે પરણ્યો પાણીડાં ભરાવે જો.

લે રૂપૈયા અઢી ને કામણુ કરજો મઢી,
લે રૂપૈયા સો ને આઠ કામણુ કરજો લોઢે લાઠ.

૪૨

અલંકારોના ઉમળકા

[સ્ત્રીને પોતાનાં, પાંચરીયાં અને સાસરીયાં તરફથી ઘરેણાંની જે ભેટ મળતી, તેથી પણ એના અંતરમાં બન્ને પક્ષ પ્રત્યે નિત્ય નિત્ય પ્રીતિ સંધાતી હતી. અંગ ઉપરના અલંકારો જોતી જોતી, બન્ને સગાં-એને સંભારતી સંભારતી, સામે પોઠેલા પતિ ઉપર એ હર્ષિત નારી આશિષો વરસાવે છે.]

§

સાયબો છ રે પોઠયો છે પલંગમાં.

કડલાં છ રે મારા રે મૈયરનાં,
કાળીયું રાજ સાહેબની, છવે મારી નણ્ણીનો વીર,
સાયબો છ રે પોઠયો છે પલંગમાં.

ચૂડલી છ રે મારા રે મૈયરની,
ગૂજરી રાજ સાહેબની, છવે મારી નણ્ણીનો વીર,
સાયબો છ રે પોઠયો છે પલંગમાં.

ઝરમર છ રે મારા રે મૈયરની
તૂળસી રાજ સાહેબની, છવે મારી નણ્ણીનો વીર.
સાયબો છ રે પોઠયો છે પલંગમાં.

ત્રોટીયું છ રે મારા રે મૈયરની
કડીયું રાજ સાહેબની, છવે મારી નણ્ણીનો વીર,
સાયબો છ રે પોઠયો છે પલંગમાં.

નથડી છ રે મારા રે મૈયરની
ટીલડી રાજ સાહેબની, છવે મારી નણ્ણીનો વીર,
સાયબો છ રે પોઠયો છે પલંગમાં.

બેડું માઈં નંદવાણું

- સોનલા ધંઢાણી રે રૂપલાતું બેડલું રે
પાણીડાં ગધંતી તળાવ-બેડું માઈં નંદવાણું રે.
- ચોરે તે બેઠા રે બેની મારો સાસરો રે
કેમ કરી બેડલું લઈ જાઉં-બેડું માઈં નંદવાણું રે.
- હેલીએ તે બેઠા રે બેની મારો જોડણી રે
કેમ કરી બેડલું લઈ જાઉં-બેડું માઈં નંદવાણું રે.
- મોડીએ તે બેઠા રે બેની મારે પરણ્યો છ રે
કેમ કરી બેડલું લઈ જાઉં-બેડું માઈં નંદવાણું રે.
- ધર પછવાડે રે બેની એક બાવળીયો રે
સોટા વાઢયા ચાર-બેડું માઈં નંદવાણું રે.
- પેલો તે સોટો રે બેની મને સખોડીઓ રે
સાંભર્યાં મા ને બાપ-બેડું માઈં નંદવાણું રે.
- બીજો તે સોટો રે બેની મને સખોડીઓ રે
સાંભર્યાં લાઈ જોનઈ-બેડું માઈં નંદવાણું રે.
- ત્રીજો તે સોટો રે બેની મને સખોડીઓ રે
સાંભર્યાં સૈયરૂનો સાથ-બેડું માઈં નંદવાણું રે.
- ચોથો તે સોટો રે બેની મને સખોડીઓ રે
જીવ ગીયો અંકલાસ-બેડું માઈં નંદવાણું રે.

ઇતિહાસ

લોક-સાહિત્યમાં ડગલે ડગલે ઇતિહાસ ગવાયો છે, અને પામ-રમાં થે પામર સ્ત્રીપુરુષોને કંઠે ચડીને એ અમર બન્યો છે. આ વિભાગ મોટી પુરાણ-ઘટનાઓ ને દેશ સમસ્તની ઇતિહાસ-ઘટનાઓથી માંડીને નાનકડા ગામડાના વીર વીરાંગનાઓની પરાક્રમ-કથાઓને પણ આલીંગી રહ્યા છે. મહાપુરુષોની અલૌકિકતા એણે નથી ગાઇ, પણ માનવતા ગાઈ છે. લોક-કલ્પના ન્યાં ન્યાં અટકી છે ત્યાં ત્યાં એણે મનુષ્યત્વ મૂક્યું છે. નળનાઇઓ દેખી ત્યાં તિરસ્કાર કે રોષ કરવાને બદલે ડીખળ ક્યું છે. સબળતા દેખી ત્યાં સ્થૂલ માપે માપણી નથી કરી, પણ પ્રત્યેક સબળ કાર્યની મહત્તા એની પાછળ રહેલી મસ્ત ભાવના વડે તોળી છે. એમ ન હોત તો બાપડા નારસંગજી કે ઘોષા ચોહાણનો શો અધિકાર હતો આ યશ-ગીતોમાં વિરાજવાનો ? નવા યુગની જે જે લહરીઓ આવી, જે જે લંપટતા, ઢોંગ, ફટ, કપટ, મૂડીવાદ કે રશ્વતખેરીનાં તત્ત્વો નવે રૂપે પેઠાં, તે તમામને આ લોક-સાહિત્યે મર્મવેધી કટાક્ષો વડે વધાવ્યાં. ને એ રીતે લોકમત ફળવ્યાં. રજવાડાંના રાજ-મહેલોમાં જે ખટપટ, ખૂન કે વિષપ્રયોગો થયા, તેણે લોક-કલ્પનાના કણ્ણ તારને હલમલાવ્યા અને એમાંથી કણ્ણ સ્વરો કઢાવીને લોક-જીવનમાં માયા મમતા જગાડી; રાજ પ્રત્ન વચ્ચે અનુ-કમ્પાની હીરદોરી બાંધી.

રાસડાના રાગો પણ સદા ભાવોને જ અનુસરતા અનુસરતા, કેવી ખુબીથી ધીરા કે ત્વરિત, ગંભીર કે રમતીયાળ થતા ગયા છે એ વાત પણ અભ્યાસ કરવા જેવી છે.

૪૪

પાર્વતીનાં પારખાં

[શંકર પાર્વતીની આ ઘટનામાં માનવ સ્ત્રીપુરુષોનો સ્વભાવ આલેખાયો છે. પત્નીને એક વાર પણ પીયર મોકલવામાં સ્ત્રીણલા મહાદેવને કેટલું વસમું લાગે છે ! ડીખળખેર પાર્વતીની મરકરીને પણ એ પ્રેમાન્ધ દેવ પારખી ન શક્યા-પીપળાન પાંદડાં ગણુવા ચડયા ! ચાર દિવસની અવધી ચૂકેલી સતી ઉપર એ પતિને અવિશ્વાસ આવ્યો. પણ બીલડીમાં હુપ્પ થનાર એ ભોળાને ઉચી ભાતળી કસોટી ચે ક્યાંથી આવડે ? મોચી બન્યા ! મહાસતીને ગોળડીની લાલચ દીધી. નેત્રમાયાનો જવાબ તો સ્ત્રી નતિને શોભે તેવો જ છે. એણે હિમાલય નેવા સમર્થ પિતાને આંગણે પણ પોતાના બરથારનું ગુમાન ધારણ કર્યું.]

§

પાછી પીયરીએ મેલો મા'દેવજી,
એક વાર મૈયરીએ મેલો રે
મારે મૈયર જાવાના કોડ રે
મુખ હરિ બોલોને મા'દેવ

કેટલે દા'ડે ઘરે આવશે પારવતી,
કેટલે દા'ડે ઘરે આવશે રે
તમારી કેટલે દા'ડે જોઉં વાટ રે
મુખ હરિ બોલોને મા'દેવ.

જેટલાં પીંપળડાનાં પાંદ રે મા'દેવજી,
જેટલાં પીંપળડાનાં પાંદ રે
અમે એટલે દા'ડે ઘરે આવશું રે
અમારી એટલે દા'ડે જોજો વાટ રે
મુખ હરિ બોલોને મા'દેવ

ચડીઆ પીંપળડાની ડાળ રે મા'દેવજી,
 ચડીઆ પીંપળડાની ડાળ રે
 કાંઈ ડાળીએ ડાળીએ ફરી વળ્યા રે
 કાંઈ પાંદડે પાંદડે જોઈ વળ્યા રે
 કાંઈ પાંદડાનો નાવ્યો પાર રે
 મુખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

ચોથે દા'ડે ઘરે આવશું મા'દેવજી,
 ચોથડે દા'ડે ઘરે આવશું રે
 અમારી ચોથડે દા'ડે જોજો વાટ રે
 મુખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

લીધો મોચીનો વેશ રે મા'દેવજી,
 લીધો મોચીનો વેશ રે
 કાંઈ મનસા મોજડી હાથ રે
 મુખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

સોળસેં સાહેલીયુંનો સાથ રે પારવતીજી,
 સોળસેં સાહેલીયુંનો સાથ રે
 કાંઈ જળ ઝીલવાને જાય રે
 મુખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

કરોને મોજડીયુંનાં મૂલ રે મોચીડા વીરા,
 કરોને મોજડીયુંનાં મૂલ રે
 મારા પગમાં પેરાવો લાલ મોજડી રે
 મુખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

આહું સોના તે કેરો હાર રે મોચીડા વીરા,
 આહું સોના કેરો હાર રે
 તને આહું સોના કેરો ચૂડલો રે
 મુખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

શું કઈં સોનાનો હાર રે પારવતીજી,
શું કઈં સોનાનો હાર રે
તારો પથરે પછાડું ચૂડલો રે
મારે એક વાર હાટડે આલ્ય રે
તારા પગમાં પેરાલું લાલ મોજડી રે
મુખ હરિ ઝોલોને મા'દેવ.

એવડલી આજ્યુ મ આલ્ય રે મોચીડા પીટયા,
એવડલી આજ્યુ મ આલ્ય રે
મારો ઇસિવર જેવડો ભરથાર રે
તને ચક્કર ચડાવીને મારશે રે
મુખ હરિ ઝોલોને મા'દેવ.

૪૫

નચાળ્યા !

[શંકર અને લાલડીની એ જાણીતી પુરાણ-કથાને લોકગીતની કોઈ રચનારીએ વિગતવાર રંગ પૂરીને આ શબ્દ-ચિત્રમાં ઉતારી છે. મોહલુપ્થ મહાદેવજી ભીલડીના ઘણીને ડુબાવી મારવા સુધી પણ તૈયાર થાય એ કામાંધતાની પરાકાષ્ટા જે લોક-કલ્પનામાં સમાઈ શક્યા, તે લોક-કલ્પના કેટલી જોરાવર ડશે ! તપસ્વીના એક પછી એક સ્વાંગ ઉતરાવી તે દરેકને સ્થાને બરાબર ઘટતા લાલ લાલ શણગારો સંભળ્યા, અને અંતે તો “નર નાથે ને નારી રીઝી” એવી દશામાં મહાદેવજીને મૂંઝી દીધા. પતિદેવને ચળાયમાન થયા હેખીને કશો સંપ ન કર્યો. છતાં વિકારને લીધે બ્રહ્મ મંચલા એ દેવપતિ-સંસારને ફરીવાર લગ્ન કરીને વિશુદ્ધ તો કરવો જ જોઈયે. એટલે ફરી વાર બન્ને પરણે છે.]

§

આંધુ જાંધુની છાય રે મા'દેવજી, ત્યાં કાંઈ રમ્મત માંડીજી રે
રમતાં રમતાં વાદજ વઢીઆં, તપીએ જઈ તપ કરીઆં જી રે

તમે પારવતી પીયર પધારો, અમે જોઈ તપ કરવા છ રે,
હું રે મા'દેવજી ખરેખરી હોઈ તો તપીઆં તપ છોડાવું છ રે.

સોનલા ને રૂપલા ડાબલે ડાટયા, પોતળ લઈને પેચાં છ રે,
હીર ને ચીર પટારે ઠાંચ્યાં ફાટલ તૂટલ પેચાં છ રે.

હાથમાં સાવરણો ને કાખમાં સૂંડલો, બીલડીના વેશ લીધો છ રે,
ઉગમણ્યાં વાસીદાં વાજ્યાં કે આથમણી રજા ઉડો છ રે.

કોણુ છો બાતની ને કોણુ છો ભાતની, કોણુ તમારાં નામ છ રે,
બાતની કોલણુ ભાતની ભીલડી, ભીલી અમારાં નામ છ રે.

ભીલ ઘર નાતીને ભીલ ઘર ધોતી લાલ લાલ મોતીડાં પરોવતી છ રે
અમારા ભીલને વંચા પડયા છે, ચાહું જંગલમાં જોતી છ રે.

આવ્યની કોળણુ, બેસ્યની ભીલડી, આપણે રમ્મત રમીએ છ રે,
રીચો રીચો ભીલી રાણી અમારે ચરણે, તને કઈ પટરાણી છ રે.

તમારે મા'દેવજી ગંગા પારવતી, ભીલડીને શું કરશે છ રે,
પારવતીને પીયર વળાવું, ગંગાને પાણી ભરાવું છ રે.

સૌંજલદીપમાંથી હસ્તી મંગાવું, લાલ લાલ ચૂડીયું ઘડાવું છ રે,
ચૂડીયું ઉપર ચીપું મઢાવું, તને કઈ પટરાણી છ રે,

તમારે મા'દેવજી તૂટલ ખાટલી, તે દેખી અમે ડરીએ છ રે.
તૂટલ ખાટલી ફર કરાવું ને લાલ પલંગ ખીછાવું છ રે,

તમારે મા'દેવજી વનમાં જુંપડાં તે દેખી અમે ડરીએ છ રે.
વનનાં જુંપડાં ફર કરાવું લાલ લાલ મેડીયું ચણાવું છ રે,

તમારે મા'દેવજી ટાઢા ટુકડા. તે દેખી અમે ડરીએ છ રે.
ટાઢા ટુકડા ફર કરાવું, લાલ લાલ ચૂરમાં વળાવું છ રે,

તમ્મારે મા'દેવજી આઝી ભલૂત, તે દેખી અમે ડરીયે જ રે.
 આઝી ભલૂત દૂર કરાવું, કંકુવરણી કાયા જ રે,
 તમ્મારે મા'દેવજી ગળે સરપડાં, તે દેખી અમે ડરીયે જ રે.
 ગળેથી સરપ દૂર કરાવું, કુંભના હાર પેરાવું જ રે,
 તમ્મારે મા'દેવજી લાંબી જટા, તે દેખી અમે ડરીયે જ રે,
 લાંબી જટા દૂર કરાવું, લાલ અંબોડો વળાવું જ રે,
 તમ્મારે મા'દેવજી લાલીયો ધોકો, તે દેખી અમે ડરીયે જ રે,
 લાલીઓ ધોકો દૂર કરાવું, લાલ લાલ લાકડી રખાવું જ રે.
 અમ્મારો ભીલ છે કાલો ને ઘેલો, જંગલ કેરો વાસી જ રે,
 સાંજ પડે ને મારો ભીલ ઘરે આવે તુજ મુજને શીવ મારે જ રે.
 ચોતરખંડમાંથી વાહળી ચડાવું ઝીણો ઝીણો મેહૂલો વરસાવું જ રે,
 તારાં તે ભીલને ડુબવીને માઈ, તને કઈ પટરાણી જ
 અમ્મારે શીવજી એવી એવી રીત્યું કે નર નાચે ને નારી રીઝે જ રે.
 હાથે છે નેવળી ને પગે છે ઘુઘરી, થેઠ થેઠ શીવજી નાચે જ રે,
 પારવતીએ રૂપ પરકાશ્યું ને ક્યાં ગઈ ભીલાં રાણી જ રે,
 ઇસવર પારવતી પરણવા બેઠાં, ગાયે સકળ નરનારી જ રે.

૪૬

હરચંદ રાજ

['આંખાની શીતળ છાંયડી' કહીને હરિશ્ચંદ્ર રાજનાં સુખા વર્ણવ્યાં,
અને ત્યાર પછી 'વેળા બહુ પડી રે' તેના ખીલે કંઈ ઇતિહાસ ન
આપતાં માત્ર કવણુરસનો ભાવ જ ઘેરો ને ઘેરો રંગી નાખ્યો છે.]

§

હરચંદ રાજને આંગણુ આંખલો રે,
આંખલાની શીતળ છાંય રાજ હરચંદર;
હરચંદ રાજને વેળા બહુ પડી રે.
હરચંદ વેચે એની મેડીયું રે,
મેડીયુંના અરીસા વેચાય રાજ હરચંદર;
હરચંદ રાજને વેળા બહુ પડી રે.
હરચંદ વેચે એના હાથીડા રે,
હાથીયુંની આંખાડી વેચાય રાજ હરચંદર;
હરચંદ રાજને વેળા બહુ પડી રે.
હરચંદ વેચે એનાં ઘોડલાં રે,
ઘોડલાનાં વછેરાં વેચાય રાજ હરચંદર;
હરચંદ રાજને વેળા બહુ પડી.
હરચંદ વેચે શણુગારલાં રે,
કુંવરીઆના શણુગાર વેચાય રાજ હરચંદર
હરચંદ રાજને વેળા બહુ પડી રે.
હરચંદ વેચે એની રાણીયું રે,
રાણીયુંના કુંવરીઆ વેચાય રાજ હરચંદર
હરચંદ રાજને વેળા બહુ પડી રે.
ઇથી વેળા તે કેવી બાણવી રે,
પોતે વેચાણુ પાપી ઘેર રાજ હરચંદર
હરચંદ રાજને વેળા બહુ પડી રે.

૪૭

બાળુડો નેગી

[ગોડ બંગાળનો તરણ રાજ ગોપીચંદ મહારાજ ભટ્ટાચાર્યનો બાળેજ થાય. ભોગ વિલાસમાં ગરક થયેલા એ પુત્રને માતા મેનાવતીએ એક સુંદર સમસ્યા વડે ભેખ લેવરાવ્યો. બરાબર સ્નાનનો સમય નેચો. એની ઉઘાડી કાયા ઉપર મુશુ આંસુ ટપકાવ્યું. આવી કચનવરણી એને મહેકતી કાયાનો પણ એક દિવસ લય થયો એ એના પિતાનું મૃત્યુ યાદ કરાવીને પલકમાં ચમળવ્યું. બાળુડો નેગી પોતાના નેગની કસોટી કરવા બહેનીબાને દેશ પહોંચ્યા. બહેનનાં વેધાર રૂદન એને ન ચળાવી શકે તે જ ત્યાગ સાચા.]

§

સોનલા વાટકડી ને રૂપલા કાંગસડી	
બાળુડો નેગી બેઠો ના'વા રે	ભરથરી.
હાથ પગ ચોળે એના ઘરની અસતરી,	
વાંસાના મોર ચોળે માડી રે	ભરથરી.
મોર ચોળતા એનું હૈડું ભરાણું ને,	
નેણલે આંસુડલાંની ધાર રે	ભરથરી.
નહિ રે વાહલડી ને નહિ રે વીજલડી,	
આચીંતાં નીર ક્યાંથી આવ્યાં રે	ભરથરી.
આવી કાયા રે તારા બાપની હતી ને,	
એ રે કાયાનાં મરતુક થીયાં રે	ભરથરી.
કો' તો માતાજી અમે દુવારકાં જાયેં ને,	
દુવારકાની છાપુ લઈ આવું રે	ભરથરી.
કો' તો માતાજી અમે હીંગળાજ જાયેં ને,	
હીંગળાજના હુમરા લઈ આવું રે	ભરથરી.
કો' તો માતાજી અમે કાશીએ જાયેં ને,	
કાશીની કાવડયું લઈ આવું રે	ભરથરી.

- કો' તો માતાજી અમે જોગીડા થાયે' જો,
કો' તો લઘજી ભગવો લેખ રે ભરથરી.
- બાર વરસ બેટા રાજવડું કરો જો,
તેરમે વરસે લેજો લેખ રે ભરથરી.
- બાર વરસ માતા કેણીજી ન જોયાં જો,
આજ લેશું રે ભગવો લેખ રે ભરથરી.
- દેશ જાજો ને દીકરા પરદેશ જાજો જો,
એક મ જાજો બેનીબાને દેશ રે ભરથરી.
- દેશ જોયો ને માતા પરદેશ જોયા જો,
એક ન જોયો બેનીબાનો દેશ રે ભરથરી.
- આંબાની ડાળે ને સરોવરની પાળે જો,
ઉતરી છે જોગીની જમાત રે ભરથરી.
- નણુંદની દીકરી ને સોનલખાઈ નામ જો,
સોનલખાઈ પાણીડાંની હાથ રે ભરથરી.
- કો' તો માત્રી તમારો વીરોજી દેખાડું જો,
કો' તો દેખાડું બાળો જોગી રે ભરથરી.
- સાચું બોલો તો સોનખાઈ સોનલે મહાપુ' જો,
જહું બોલો તો જીલડી વાડું રે ભરથરી.
- હાલો દેરાણી ને હાલો જોઠાણી જો,
જોગીડાની જમાત જોવા જાયે' રે ભરથરી.
- થાળ બરીને શબ માતીઠે લીધો જો,
વીરને વધાવવાને જાય રે ભરથરી.
- બેની જોવે ને બેની રસ રસ રાવે જો,
મારો વીરોજી જોગી હુવો રે ભરથરી.

કો' તો વીરાજી મારા પાલખી મગાવું જો,
કો' તો અપાવું પાછાં રાજ રે

બરથરી.

પાલખી ન જોઈ બેનીબા રાજ નવ જોઈ જો,
કરમે લખ્યો છે ભગવો લેખ રે

બરથરી.

૪૮

ઘોષો ચહુવાણુ

[નવરાત્રિઓમાં નાનાં નાનાં છોકરાં નાગની ફેણુ જેવું એક પૂતળું બનાવી તેના હૈયામાં કોડીયું ગોઠવીને દીવો કરે છે અને પછી એને સાથે લઈને, કોઈ લડાઈના વહુનનું એક જ્ઞેડકણું બોલતા બોલતા ધરોધર ધૂમે છે. એનું નામ ઘોષો. ઘોષો ચહુવાણુ કોઈ ક્ષત્રિય હશે. અને પોતાના ગામની ગાયોની વહાર કરતાં, ગોદડકા ભતના કાઠીઓની સામે લડીને મરાયા હશે. મરીને નાગ સરન્યા હશે. આજ એનું યાનક તલસાણુ ગામમાં “ તલસાણીઆ નાગ ” નામે ઓળખાય છે. આ રાસડામાં તો એ ઘોષાની બહેન રાસલખાનું ચિત્ર વધુ દીપી હો છે શુદ્ધિણીને રૂપે એણે પાણીનાં બેડાં બેચ્ચાં, ભાઈને નવરાખ્યો. અને પછી ચડી રૂપે ય-બહેન ભાઈની સંગાથે યુધ્ધે ચડી. ભાઈ કહે, બહેન ! તમે તો સ્ત્રી ભતિ. સંસારી બનીને સંતતિના લ્હાવા લેવા એ તમારો ધર્મ. માટે પાછાં વળો. બહેન કહે: ભાઈ ! સંતતિ તો અસાર છે. આજ સંકટને સમય સંસારના લ્હાવા ન હોય. આજ તો ગામની રક્ષાથે તારી-એકલાની સહાયમાં મારે રણસાજ સજવાં રોએ.]

§

ઘોષા ! તારો વાડયમાં વાસ, તલસાણુ ઘોષા તારાં બેસણાં રે,
ઘોષો ઉભો ગાંધીકાને હાટ, રાસલખા બેની કંકોડી વોરે રે.

ઘોષો પુછે વળી વળી વાત, આવડી કંકોડી બેની ક્યાં વરે રે,
નાવણુ કરશે ઘોષો ચુવાણુ, આવડી કંકોડી વીરા ત્યાં વરે રે.

ઘોઘો ઉલો ઓવરીયાની પાળ, રાસલખા બેની પાણી બરે રે,
 ઘોઘો પૂછે વળી વળી વાત, આવડાં પાણી રે બે'ની કયાં વરે રે.
 નાવણુ કરશે ઘોઘો ચુવાણુ, બાર બાર બેડે રે ઘોઘો અંધાળ કરે રે,
 ઢાળ્યા ઢાળ્યા રૂપલા બાબેઠ, ફરતાં મેલ્યાં રે સોના સોગડાં રે.
 રમે રમે ઘોઘો ચુવાણુ, બેળાં રમે રાસલ બેનડી રે,
 ચડી ચડી ઉગમણી વાર, આથમણુ થાય રીડીયા રે.
 વારે ચડવે ઘોઘા ચુવાણુ, બેળાં ચડે રાસલ બેનડી રે,
 વળો વળો રાસલખા બેન, તમારે સોઈ છોડૂ વાછડૂ રે.
 છોડૂ વાછડૂ સાર સંસાર, મારે માડીનો બચો એકલો રે.

* છાકરાંઓ બોલે છે તે નોડકાણું :

ઘોઘા ઘોઘા પાધ ચુવાણુ,
 રાસલખાળના વીર ચુવાણુ.
 ચેરે પટોળાં એટલે ચીર,
 ગાદડીઆને ગાળી લાગી;
 બચ ગાદડીઓ નાહો.
 ટાકરીનો ટમકાર, મુઘરીનો ધમકાર;
 આગલો ચાકીદાર, વાંસલો બાંદુકદાર,
 તેલ દે, ધૂપ દે, બાવાને બંદામ દે;
 તેરા બેટા છતા રે.

અડી કડી સોનાની કડી,
 બામણુ બેટો ઉલી પડી,
 ઉલીમાં તે રાલાડોલ,
 માંહી વાગે છે નંગી ઢોલ.
 નંગી ઢોલનાં આંકડા,
 સો ઘાડા વાંકડા.
 એક ઘોડો આંછો,
 પાધડીઆળો પોચો.
 પાધડી ગઈ હડી,
 ને ઘોડો ગ્યો બડી.

૪૯

કચરો મેર

[બરડામાં ખાલોદર ગામ છે. ત્યાંનો આ મેર ગામની સ્ત્રીઓને સાથે લઈ ખીલેશ્વરને મેળે જતો હતો. રસ્તામાં લૂંટવા આવનારા મુસલમાનો સાથે પોતે એકલો ઝુઝીને પ્રાણ ગુમાવે છે. મ્મને એવા આગ્ય વીરને માટે આખો લોક-સમુદાય શોકમાં ડૂબે છે. પનીઆરીઓને માથે ભથ્થો ખેટાં ડોલવા લાગે છે. કુદરત પણ રંડે છે. એવી વીર-પૂજા તે કાળે પ્રત્યેક ગામમાં જીવતી હતી. આવી ટળના મરશીયા રાસડા ફેટલાએક ખીબા પહારવટીઆઓને નામે પણ બેટાડાવા છે. રચનાર ટુરી લોકો હશે.]

§

ખીલેસર તારાં ખેસણાં કચરા, ખંભાળે તારો વાસ,
દાદલ અસર જે મારી રે નાખ્યો, વાંસેથી લૂંટ્યો માલ
માણીંગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

કાંધો પોઠાડ્યો પારણે કચરા, લૂખા શરમણના લાડ,
જેઠી જંડરણી ધૂસકે રેવે, માર્યો કોડીલો કંથ
માણીંગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

ઝાંખા કચરના ડાયરા કચરા, ઝાંખી કચરાની માય,
રાણી ખેનીખા ધૂસકે રેવે, માર્યો પસલીઆત વીર
માણીંગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

ઝાંખી કચરાની ડેલીયું કચરા, ઝાંખી કચરાની માય,
ઝાંખાં ખાલોદરનાં ઝાડવાં કચરા, ઝાંખી ખાવાની વાવ
માણીંગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

હાટે ને હાટ વાણીઆં રૂવે ને સીવતાં રૂવે સઈ,
વણુતાં વણુતાં વાંઝા રૂવે ને ચોરે રૂવે આરણુ ભાટ
માણીંગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

પાણી શેરે પાણીઆરીયું રૂવે ને ખેડલાં લોડયું ખાય,
સારથીઆ તારા સીમાડે રૂવે ને અંતરી ઝોકાં ખાય
માણીંગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

૫૦

નારસંગલ

[રાણપુરના એ દરબાર હતા. ગામનાં ઢોર લાંડી જનાર બીમીરાના કાઢીઓની પાછળ ચડયા હતા. અસલના વીરનરો યુદ્ધમાંથી ન ભાગતા. એને ક્રૂત પોતાની જ આખરની નહિ, પણ ગામલોકની, અરે પોતાનાં ઘોડાંની ઇજ્જતની પણ ચિંતા હતી. અને લડાઇએ તો એને મન ગ્હેરિયા જેવી હતી. રણક્ષેત્રમાં યે હોકા પીવાતા, કસુંબા ઘોળાતા, મીઠાઇની ઝાકમઝાળો હડતી. મૃત્યુ એ રીતે મધુર લાગતું.]

§

એતરાદા બારના એરકા નારસંગલ,
પાછલી પરસાળે દરબાર તારો રે નારસંગલ.

કાળીઓ ભરવાડ ઠાકોર મોરખાચો આબ્યો જો,
રાણપરનો માલ ચોરે કાઢ્યો રે નારસંગલ.

ઉઠો રે પારંબા બેની, સારા કોચલા પાડો જો,
સારા કોચલા પાડી હોકા ભરો રે નારસંગલ.

ઉઠો રે ઢાડુબા દીકરા રોઝી ઘોડી છોડો જો,
ચોપેથી માંડો સેમાન રે નારસંગલ.

ઢાવલસા પીર ઠાકોર સપનામાં આબ્યા જો,
હરમતે હથીઆર ખાંધો રે નારસંગલ.

ત્યાંથી નાડુલા ઠાકોર રાતોરાત હાલ્યા જો,
જઈ રીયા બીમીરા મોઝાર રે નારસંગલ.

બીમીરાનો આડો કાઢી કડકાઈમાં યોલે જો,
ભુટ મોઢે લાગી તમે નથો રે નારસંગલ.

હું રે ભાગું તો મારી ભાદરડી લાગે જો,
લાગે માઈ રાણપર રેણુક રે નારસંગલ.

હું રે ભાગું તો મારી રોઝી થોડી લાજે જો,
લાજે મારા રાજ્યપરનાં લોક રે નારસંગજી.

હું રે ભાગું તો મારી અણીઆળી લાજે જો,
લાજે મારાં બૂબડીનાં લોક રે નારસંગજી.

સવા શેર અડીણના ઠાકોર કસુંબા ઘોળાવ્યા જો,
મીઠાશુંની ઉટે છાકમછોડ્યું રે નારસંગજી.

સવા મણ સૂતરની ઠાકોર મોરીયું મેળાવે જો,
મોરીએ બાંધીને માલ વાળ્યો રે નારસંગજી.

૫૧

બાળા રંડાપા વીરા દોયલા

[હારેલો દીયર ભોળકંના અંગ પર હાથ ઉપાડી પોતાની દાજ કાઢે અને દુભાયેલી પહેન ઉતાવળમાં પોતાના બાદને વહારે બોલાવે. પણ પોતાનું સૌભાગ્ય તો એને ધંધુકા, ઘોળકા કે વીરમગામથી ચે વધુ વહાલું થઈ પડે છે. સૌભાગ્યનાં સાટાંપાટાં સતી નારીને ન પાલવે. કોઈ રજવાડામાં બનેલી આ ઘટના છે.]

૬

ઢાળ્યા તે ઢાળ્યા રૂપલા બાનેઠ જોને,
સાવ રે સોનાનાં સોળે સોગઠાં.

દેર ભોળકં બે રમે છે બુગટડે જોને,
પાસા ચઠયા છે પૂરા રંગમાં.

રમ્યા તે રમ્યા બાણ્યું બે ચાર જોને,
કોણુ રે જીત્યું ને કોણુ હારીયું.

હાર્યો તે હાર્યો દેરીડો તરબત જોને,
દેર હાર્યો ને ભોળકં જીતીયાં.

દેરીડાને ચટકે ચડી રીસ જોને,
દેરે ઉઠી લોજીયુંને મારીયાં.

મારી તે મારી અવળા સવળી ઠોંઠ જોને,
એક તે મારી ડાબા પગની મોજડી.

ઉડ્યે પંખી મારો સંદેશો લઈ જાજે જોને,
જઈને કે'જે વીરાના દેશમાં.

માના જાયા આવજે રાતોરાત જોને,
સો સો ઘોડે વીરો મારો સાબદા.

સહુનાં ઘોડાં સડકે ચાલ્યાં જાય જોને,
આડખે ચાલે વીરાની રોઝડી.

સહુનાં ઘોડાં ખડ ખાતાં જાય જોને
ભૂખી હાલે વીરાની રોઝડી.

સહુનાં ઘોડાં પાણી પીતાં જાય જોને,
તરસી હાલે વીરાની રોઝડી.

સહુનાં ઘોડાં ખાણુ ખાતાં જાય જોને,
ભૂખી હાલે વીરાની રોઝડી.

સહુ તે ઉતર્યા વાડીના વડ હેઠ જોને;
વીરો ઉતર્યા રે ગઢને કાંગરે.

કો' તો યેનીયા કાંગરીયો ગઢ પાડું જોને,
કો' તો યેની રાઠોડુંને મારીએ.

ખાળા રંડાપા વીરા દોયલા.

રંડાપામાં આલું વીરમગામ જોને,
આલું ધંધુકું આલું ઘોળકું.

વીરમગામમાં મેલ્યને વીરા આગ જોને,
આળું ધંધુકું આળું ઘોળકું.

મોરખીની વાણીયાણુ

[એવો એ વખત હતો, જ્યારે વાણીયા જેવી પોથી જાત અને તેમાં એ એક અબળા, પોતાના ઉપર કુદ્રષ્ટિ કરનાર રાજાને પણ કાળજે કારી ઘા પડે તેવો માર્મિક જવાબ આપીને ભોંઠો પાડતી. જવાજ ઠાકોરે રાજ રાજ લાલચો દીધી. વાણીયાણીએ ખામોશ પકડી. પણ આખરે તે એણે રાજાની રાણીએની રાજ્યની અને મસ્તકની જ હરરાજ એલાવી. ત્યારથી ઠાકોર સાહેબ ઘોડાં પાવા જવાનું ભૂલી ગયા.]

કુવા કાંઠે ઠાકરી કાંઈ ઘંસી ઉજળી થાય,
મોરખીની વાણીયાણુ મધુ પાણી જાય;
આગળ રે જીવોજી ઠાકોર,
વાંસે રે મોરખીનો રાજ,
ઘોડાં પાવા જાય.

કર્યે રે વાણીયાણી તારા ખેડલાનાં મૂલ;
જાવા ઘો જીવોજી ઠાકોર,
જાવા ઘો મોરખીના રાજ,
નથી કરવાં મૂલ;

મારા ખેડલામાં તારા હાથીડાં ખે ડુલ—મોરખી○

કર્યે રે વાણીયાણી તારી ઇંદોણીનાં મૂલ,
જાવા ઘો જીવોજી ઠાકોર,
જાવા ઘો મોરખીના રાજ,
નથી કરવાં મૂલ;

મારી ઇંદોણીમાં તારાં ઘોડલાં ખે ડુલ—મોરખી○

કર્યે રે વાણીયાણી તારા વાટકાનાં મૂલ;
જાવા ઘો જીવોજી ઠાકોર,
જાવા ઘો મોરખીના રાજ,
નથી કરવાં મૂલ;

મારા રે વાટકામાં તારું રાજ થાયે ડુલ—મોરખી.

કર્યે રે વાણીઆણી તારી પાનીયુનાં મૂલ,
 જવા ઘો જવાજ ઠાકોર,
 જવા ઘો મોરળીના રાજ,
 નથી કરવાં મૂલ;
 મારી પાનીયુમાં તારી રાણીયું જે ડુલ—મોરળી૦

કર્યે રે વાણીઆણી તારા અંબોડાનાં મૂલ,
 જવા ઘો જવાજ ઠાકોર,
 જવા ઘો મોરળીના રાજ,
 નથી કરવાં મૂલ;
 મારા અંબોડામાં તારૂં માયું થાયે ડુલ—મોરળી૦

૫૩

સોનલ ગરાસણી

[હિન્દુ સ્ત્રીઓનાં, મુસલમાનોએ કરેલાં અપહરણોની કથાએ આપણા લોક-સાહિત્યમાં જે મળી આવે છે નીચેનાં ત્રણે ગીતોમાં એ એકનું એક તત્વ નોખ નોખ સ્વરૂપે ગંથાયું છે. સોનલ ગરાસણીને છોડાવવામાં જ્યારે બધાં સ્વાર્થી સાટાંપાટાં એળે ગયાં, ત્યારે એના પતિએ આવીને શત્રુઓ સાથે સમશેરનો મુકાબલો કર્યો, જોતાનું લીકું માયું વાઢી ઢીકું, અને પલકમાં સોનલ છટી થઇ. એ વીરોની રીત. ખીજ રાસડાની ઘટના નામરદાઇના કલ્પાંતથી જ સમાપ્ત થાય છે. અને ત્રીજામાં તે હિન્દુ નારીને હોંશો દોંશો વટલવાનું ચટકું લાગી જાય છે.]

સોનલ રમતી રે ગઢડાને ગોખે જો,
 ગઢડાને ગોખે જો,
 રમતાં ઝલાણી સોનલ ગરાસણી.

આડો આંચો રે સોનલ ઢાઢાનો દેશ જો,
 ઢાઢાનો દેશ જો,
 સોનલે જણ્યું જે ઢાઢો છોડશે.

ਫਾਫੇ ਫੀਘਾਂ ਰੇ ਸੋਨਲ ਬੈਠੁਡਾਂ ਖਲੁ ਨੇ,
 ਖੈਠੁਡਾਂ ਖਲੁ ਨੇ,
 ਤੋਯ ਨ ਖੁਟੀ ਸੋਨਲ ਗਰਾਸਥੀ.

ਆਠੇ ਆਠੇ ਰੇ ਸੋਨਲ ਕਾਕਾਨੋ ਫੇਸ਼ ਨੇ,
 ਕਾਕਾਨੋ ਫੇਸ਼ ਨੇ,
 ਸੋਨਲੇ ਆਠੁਯੁਂ ਨੇ ਕਾਕੋ ਓਠਥੇ.

ਕਾਕੇ ਫੀਘਾਂ ਰੇ ਸੋਨਲ ਕਾਠੁਡਾਂ ਆਡੁ ਨੇ,
 ਕਾਠੁਡਾਂ ਆਡੁ ਨੇ,
 ਤੋਯ ਨ ਖੁਟੀ ਸੋਨਲ ਗਰਾਸਥੀ.

ਆਠੇ ਆਠੇ ਰੇ ਸੋਨਲ ਵੀਰਾਨੋ ਫੇਸ਼ ਨੇ,
 ਵੀਰਾਨੋ ਫੇਸ਼ ਨੇ,
 ਸੋਨਲੇ ਆਠੁਯੁਂ ਨੇ ਵੀਰੋ ਓਠਥੇ.

ਵੀਰੇ ਫੀਘਾਂ ਰੇ ਸੋਨਲ ਖਮਠਾਂ ਵਠੇਰਾਂ ਨੇ,
 ਖਮਠਾਂ ਵਠੇਰਾਂ ਨੇ,
 ਤੋਯ ਨ ਖੁਟੀ ਸੋਨਲ ਗਰਾਸਥੀ.

ਆਠੇ ਆਠੇ ਰੇ, ਸੋਨਲ ਮਾਮਾਨੋ ਫੇਸ਼ ਨੇ,
 ਮਾਮਾਨੋ ਫੇਸ਼ ਨੇ,
 ਸੋਨਲੇ ਆਠੁਯੁਂ ਨੇ ਮਾਮੋ ਓਠਥੇ.

ਮਾਮੇ ਫੀਘਾਂ ਰੇ, ਸੋਨਲ ਵੇਠੁਯੁਂ ਨੇ ਮਾਕਾ ਨੇ,
 ਵੇਠੁਯੁਂ ਨੇ ਮਾਕਾ ਨੇ,
 ਤੋਯ ਨ ਖੁਟੀ ਸੋਨਲ ਗਰਾਸਥੀ.

ਆਠੇ ਆਠੇ ਰੇ, ਸੋਨਲ ਸਵਾਮੀਨੋ ਫੇਸ਼ ਨੇ,
 ਸਵਾਮੀਨੋ ਫੇਸ਼ ਨੇ,
 ਸੋਨਲੇ ਆਠੁਯੁਂ ਨੇ ਸਵਾਮੀ ਓਠਥੇ.

સ્વામીએ દીધી રે, એના માથા કેરી મોજ્યું ને
 માથા કેરી મોજ્યું ને,
 ધબકે છૂટી સોનલ ગરાસણી.

૫૪

સોનાં લોડણી

પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં,
 અંગડી પેરી રે મુસલમાનની.

આઠ કુવા ને નવ પાવઠાં,
 પાણી ભરે છે અઠારે આલમ રે
 એક ભરે છે સોનાં લોડણી.

ઝાલ્યા પ્રામણ્ય ને ઝાલ્યા વાણીયા,
 ઝાલ્યા છે કાંઈ અઠારે આલમ રે
 એક ઝાલી છે સોનાં લોડણી.

છોડયા પ્રામણ્ય ને છોડયા વાણીયા,
 છોડયા છે કાંઈ અઠારે આલમ રે
 એક ન છોડી સોનાં લોડણી.

સોનાનો દાદો ક્રગળ મોકલે,
 સોનલ માઈં સાવ સોનાવું ટીડ રે
 કાલ્ય છોડાવું સોનાં લોડણી.

હવે છોડાવી દાદા શું કરો,
પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં
ખીચડી ખાધી રે મુસલમાનની.

સોનાની માડી કાગળ મોકલે,
સોનલ માડૂં ઘરડાવું રૂપ રે
કાલ્ય છોડાવું સોનાં લોડણી.

હવે છોડાવી માડી શું કરો,
પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં
ચોખા ખાધા રે મુસલમાનના.

સોનાનો વીરો કાગળ મોકલે,
સોનલ માડૂં સાવ સોનાનું ટીડ રે
કાલ્ય છોડાવું સોનાં લોડણી.

હવે છોડાવી વીરો શું કરો,
પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં
ઇબર પેરી રે મુસલમાનની.

સોનાની લોબઠ કાગળ મોકલે,
સોનલ મારા હેયા કેરો હાર રે
કાલ્ય છોડાવું સોનાં લોડણી.

હવે છોડાવી લોબઠ શું કરો,
પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં
ખૂલાખ પેરી રે મુસલમાનની.

५५

मुसलमान अन जडिंगी

हींदवाणी मुसलमान अन जडिंगी
 हींदवाणी मुसलमान अन जडिंगी
 भरवाडी मुसलमान अन जडिंगी-भरवाडी०

पाहुंणी देवण, यष्टावुंणी मसीह,
 नणीके कलमे पर हो जडिं नशुह
 हींदवाणी मुसलमान अन जडिंगी-भरवाडी०

हिंदुके आणुमे' कायका सवाद,
 कोकमकी कठी, मही हींगका वधार
 हींदवाणी मुसलमान अन जडिंगी-भरवाडी०

मुसलमानके आणुमे' कायका सवाद,
 बीष्टाणी यावलमे' धीका वधार
 हींदवाणी मुसलमान अन जडिंगी-भरवाडी०

हिंदुके भरनेमे' कायका सवाद
 टूटभूट आटलीमे' गाबेका ठाठ
 हींदवाणी मुसलमान अन जडिंगी-भरवाडी०

मुसलमानके भरनेमे' कायका सवाद,
 बोलीया पलंग, उपर पुलुंकी आस
 हींदवाणी मुसलमान अन जडिंगी-भरवाडी०

૫૬

મહયમ બેનને કાપડું.

[ગારા સાહેબો પાસેથી લાભ મેળવવો હોય તો તેને સીધી રસ્તો ન અપાય, પણ એની જીને બહેન કહીને કાપડા રૂપે રૂપીઆ અવળા બંધી ભેટ કરાય; એવી માન્યતાએ લોક-કલ્પના ઉપર બળવાન અજ્ઞાની, એટલે માવલાને મામલા આ રમતીઆળ રાગના માર્મિક ગીતમાં લાગડતોળ હતરી ગયો. માવલો અમદાવાદમાં કોઈ સરકારી કચેરીએ નોકર હતો. ચોરી કરીને નાટો પકડાયો. સજા થઈ. પણ મડમ સાહેબે સજા રદ કરાવી.]

§

સાબર નદીયું આવી

માવલા, સાબર નદીયું આવી;

ટોપીવાળાની છડીદાર સાબર નદીયું આવી.

ઘોડીને ધૂળકો માર્યો

માવલે ઘોડીને ધૂળકો માર્યો;

ટોપીવાળાના છડીદાર ઘોડીને ધૂળકો માર્યો.

ઠેરામાં દાંતીઓ ભૂલ્યો.

માવલા, ઠેરામાં દાંતીઓ ભૂલ્યો;

ટોપીવાળાના છડીદાર ઠેરામાં દાંતીઓ ભૂલ્યો.

અમદાવાદ લઈ હુલ્યા

માવલાને અમદાવાદ લઈ હુલ્યા;

ટોપીવાળાના છડીદાર અમદાવાદ લઈ હુલ્યા.

જલાની લેવા માંડી

માવલાની જલાની લેવા માંડી;

ટોપીવાળાના છડીદાર જલાની લેવા માંડી.

કેટલું પાણી હટું
 માવલા, કેટલું પાણી હટું;
 ટોપીવાળાના છડીદાર કેટલું પાણી હટું.

પાણીનો નાવ્યો પાર રે
 સરકાર, પાણીનો નાવ્યો પાર;
 અંગરેચી સરકાર પાણીનો નાવ્યો પાર.

હાથે કડીયું જડી
 માવલાને હાથે કડીયું જડી;
 અંગરેચી સરકાર હાથે કડીયું જડી.

મઢયમ ઝેન કહી ઝોડ્યો
 માવલો મઢયમ ઝેન કહી ઝોડ્યો;
 ટોપીવાળાના છડીદાર મઢયમ ઝેન કહી ઝોડ્યો.

પચીતું કાપડું લીધું
 માવલાએ પચીતું કાપડું લીધું;
 ટોપીવાળાના છડીદારે પચીતું કાપડું લીધું.

માવલાને કેદયું નોયે
 સરકાર માવલાને કેદયું નોયે;
 અંગરેચી સરકાર માવલાને કેદયું નોયે.

માવલાને છોડી મેડ્યો
 સરકાર, માવલાને છોડી મેડ્યો;
 અંગરેચી સરકાર માવલાને છોડી મેડ્યો.

૫૭

એમદ મીસ્ત્રી

[એક તરફથી મૂડીદાર બનેલા મીસ્ત્રીના વેતન, ને બીજી બાજુ જીવરાજીઆ મન્દીરની દરિદ્રતા : એ બન્નેનાં બ્યાન આપીને કોઈ મન્દીર કવિએ આ ગીતમાં કરજીવારસ પૂર્યો છે. મૂડીવાદના ત્રાસ માયા છે. અને તે સાથે જ પોતાના અન્નદાતા એમદની ઝાંઝગીની મધુર ચિન્તા પણ બતાવીને મન્દીરોત્તું કૃતજ્ઞ હૃદય પુલ્કું મુક્યું છે. ટાપલા સારતાં સારતાં મન્દીરો ટોકતાં જ હોય છે, અને તેમાંથી સ્હેલાઈએ આવાં સ્વયંભૂ પદો સરી પડે છે.]

§

વાવડી જોદાજ રે એમદ, વાવડી જોદાજ રે,
વાવડીનાં પાણી લાગે ભાંભળાં એમદીઆ

પાણુ ખાણ્યના પથર એમદ, પાણુ ખાણ્યના પથરા,
પાણુ ખાણ્યના પથરા થોડા લાવળે એમદીઆ.

જીવરાજીઓ દાડીયો એમદ, જીવરાજીઓ દાડીયો,
જીવરાજીઓ દાડીયો દખી કર મા એમદીઆ.

આંધળાં માખાપ છે એમદ, આંધળાં માખાપ છે,
આંધળાં માખાપની મેથું લાવળે એમદીઆ.

નાનેરી બેન છે એમદ, નાનેરી બેન છે,
નાનેરી બેનની મેથું લાવળે એમદીઆ.

પાસાબંધી કેડીયું એમદ, પાસાબંધી કેડીયું,
બારે બખીયા ને છોય મોરલા એમદીઆ.

ખીનખાખની ચોરણી એમદ, ખીનખાખની ચોરણી,
પાનીએ ઢળકતાં તારાં કુંમકાં એમદીઆ.

મધરાસી બાંધ્ય મા એમદ, મધરાસી બાંધ્ય મા,
મધરાસી બંધી છોગાં મેલ્ય મા એમદીઆ.

વડલે ચડીશ મા ઝેમહ, વડલે ચડીશ મા,
 વડની વડરાયું તારી વેરુયું ઝેમહીઆ.
 છેવાડો સુધંશ મા ઝેમહ, છેવાડો સુધંશ મા,
 માથે યુંવાળીઆતાં વેર છે ઝેમહીઆ.

૫૮

પુલવાડીમાં દીપડો

કુલવાડીમાં દીપડો નળુ બાગરાડીમાં દીપડો,
 ચાલોને દીપડો બેવા બાઈએ રજપૂતડા.
 તારી માતા તને વારતી નળુ, તારી માતા તને વારતી.
 વેરવીના સંગડા છેડી મેઘ્ય રે રજપૂતડા.
 ઘરડાં માબાપ છે નળુ, ઘરડાં માબાપ છે,
 ઘરડાં માબાપની દયા લાવજે રજપૂતડા.
 એકલીએ વીર છે નળુ, એકલીએ વીર છે,
 એકલીઆ વીરની દયા લાવજે રજપૂતડા.
 પરદેશણુ બેન છે નળુ, પરદેશણુ બેન છે,
 પરદેશણુ બેનની દયા લાવજે રજપૂતડા.
 નાની તારી નાય છે નળુ, નાની તારી નાય છે,
 નાનીના જનમારા કેમ બશે રજપૂતડા.
 ઉગમણુ ઝોરડા નળુ, ઉગમણુ ઝોરડા,
 આથમણુ ખંડના તારા ષડા રજપૂતડા.
 બારસે બંદૂક છે નળુ, બારસે બંદૂક છે,
 લેરસે તરવારનો દીપડો માર્યો રજપૂતડા.

નગર સાસરે

[ભાવનગર રાજ-કુટુંબનાં કુમારી બાકુંવરજાને ભગનગર પરજીવ્યાં
હતાં. કરીયાવર લઈને સાસરે જતાં વાર જ ત્રિપ-પ્રયોગથી એમનું
મૃત્યું થયાનું કહેવાય છે. ભાવનગરની કોઈ ખવાસણે રચેલા આ બે
પદનાનો રાસડો છે.]

૬

નગરથી જાનાં નાળીચ્ચેર આગીયાં,
આવ્યાં છે કાંઈ ભાવેણા દરબાર રે દાણરાજની કુંવર,
જાને જાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે જોશીડા તેડાવીઆ,
જોજો મારે બાકુંવરના જોશ રે દાણરાજની કુંવર,
જાને જાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે સોનીડા તેડાવીઆ,
ઘડયે ઘડયે બાકુંવરની ઝાલ રે દાણરાજની કુંવર,
જાને જાવાં તે નગર સાસરે.

સુરતથી હીરલા મંગાવીઆ,
જડયે જડયે બાકુંવરની ઝાલ રે દાણરાજની કુંવર,
જાને જાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે સુતારી તેડાવીઆ,
ઘડયે ઘડયે બાકુંવરની વેલ્ય રે દાણરાજની કુંવર,
જાને જાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે હુવારી તેડાવીઆ,
ઘડયે ઘડયે બાકુંવરના દીવડા રે દાણરાજની કુંવર,
જાને જાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે રંગારી તેડાવીઆ,
રંગ્યે રંગ્યે બાકુંવરના ત્રીવડા દાણરાજની કુંવર,
બાને બવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે દોશીડા તેડાવીઆ,
વેચ્યાં છે કાંઈ બાકુંવરનાં મીર રે દાણરાજની કુંવર,
બાને બવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે મણીઆરા તેડાવીઆ,
સારો લાવ્યે બાકુંવરનાં તુલસી દાણરાજની કુંવર,
બાને બવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે કસુંબી તેડાવીઆ,
સારી રંગ્યે બાકુંવરની તુલસી દાણરાજની કુંવર,
બાને બવાં તે નગર સાસરે.

હાલારથી હાથીડા મગાવીઆ,
દીધા છે કાંઈ બાકુંવરની સાથ રે દાણરાજની કુંવર,
બાને બવાં તે નગર સાસરે.

સાત સાત આપી રે બાને વેલડી,
ઉપર આપ્યા ઇંડાવાળા રથ રે દાણરાજની કુંવર,
બાને બવાં તે નગર સાસરે.

સાત સાત ચોસરીએ આણું પાશ્વર્યાં.
બેવા મળ્યું લાવેણાતું લોક રે દાણરાજની કુંવર,
બાને બવાં તે નગર સાસરે.

કાકા બાપુ તે આવ્યા મળવા,
કેંબે બા કાંઈ કરીઆવરની ખોટ રે દાણરાજની કુંવર,
બાને બવાં તે નગર સાસરે.

જણી ખમ્મા કાકા બાપુ તમને,
આજને સમે મારા બાપુ હોય રે દાણરાજની કુંવર
બાને બવાં તે નગર સાસરે.

માથું ઝોળીને લીધાં મીઠડાં,
કે'ભે બા કાંઈ કરીઆવરની ખોટ રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

માને મળીને રાયાં ફૂલકે,
નથી મારે માડીનયો વીર રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

રૂપસંગ દેવીસંગ બાના કાકા,
ઈ તમારે માડી બધા વીર રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

ડેલીએથી બાને સાસરો જોઈ રહ્યા,
કયારે આવે ભાવેણાનાં તેજ રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

ઝોરડેથી બાની સાસુ જોઈ રીયાં,
કયારે આવે ભાવેણાનાં રાજ રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

મેડીએથી બાને સાયબો જોઈ રહ્યા,
કયારે આવે ભાવેણાનાં રૂપ રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

ગોખેથી બાની ચોકચું જોઈ રહી,
કયાંથી આંધું ભાવેણાનું સાવ રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

- સાતે ચોકચું તે આવી મળવા,
આંખ્યાં છે કાંઈ રૂઢિયાની સાથ રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.
- સાતે ચોકચુંની આપેલ ચુંદડી,
ઓઠાડી ને કાળી પાડી ચીસ રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.
- અગર અંદણનાં વાઢયાં લાકડાં,
તૂળચીનો નવ રાખ્યો કાંઈ પાર રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.
- સોનલા વરણી તે બાની ચે' બળે,
રૂપલા વરણો ઉઠે છે કાંઈ ધુ'સ રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.
- હાથી શૂરે રે બાના ચોકમાં,
ઘોડા શૂરે ઘોડાની ઘોડહાર રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.
- સાચા મોતીની બાની મોજડી,
બઈ વીખાણી બમનગર દરબાર રે દાણરાજની કુંવર,
દાણરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

દાદુભા

[ભાવનગરના ચથસ્વી મહારાજ વજ્રસંગળના એ પુત્ર હતા. શીહોરમાં જ રહેતા. ત્યાંથી ભાવનગર દરીઆનું પૂજન કરવા જતાં સાવકી માતા નાનલબાના વિષ-પ્રયોગથી એના પ્રાણ ચલાતું કહેવાય છે. વદારજોએ જ રચેલો આ રાસડો છે.)

૬

સાવ રે સોનાનાં સોજ સોજકાં,
રે રંગે રૂપાની ચોપાટ રે.

લેરૂ ભડીને બેઠા રમવા,
રે રમ્યા બાણ્યુ' એ ચાર રે.

લખી કાગળ વજ્રસંગ મોકલે,
રે દાદુભા દરીઓ પૂજવા આવો રે.

સો રે ઘોડે ને હજાર હાથીએ,
રે દાદુભા દરીઓ પૂજવા બધ રે.

આરડે ઉભાં માતાણ બેલીયાં,
શખો આપડા રાજવડાની રીત રે.

સોપારી મેલીને દરીઓ પૂજવો,
એ છે આપડાં રાજવડાંની રીત રે.

કેટે કટારાં ભાઈને વાંકડાં,
રે ભાઈને મઢેલી તરવાર રે

માથડે મેવાડાં ભાઈને મોળીયાં,
રે ભાઈને ખંલે ખાંતીલો ખેસ રે.

બાંચે બાબુબંધ બાઇને ઘેરખા,
 રે બાઇને હસે આંગળીએ વેઢ રે.
 પગે રાઠોડી બાઇને મોજડી,
 રે બાઇની ચટકતી છે ચાલ્ય રે.
 રાઠી ઘોડી ને પીળો ચાખખો,
 રે દાદુભા પાતળીએ અસવાર રે.
 લીલું નાળીએર ને પીળો કળશીયો,
 રે દાદુભા દરીએ પુજવા ભય રે.
 ઢાલ નગારાં વાગે શોભતાં,
 રે એને લોક ભરે સલામ રે
 ત્યાંથી દાદુએ ઘોડી ખેલવી,
 રે આંચો દરીઆ મોઝાર રે.
 સોપારી મેલીને દરીએ પૂજીએ,
 રે રાખી રાજવડાની રીત રે.
 દરીએ પૂજીને પાછા વળીયા,
 રે આંચા નાનલખાને મો'લ રે.
 થાળ ભર્યો રે શગ મોતીએ,
 રે ઉપર સરીફળ બે ચાર રે.
 પે'લાં વધાંચા કમળ કુલડે,
 રે પછી અડક કેરે દાણે રે.
 કળશામાં કામણ કીધલાં,
 રે ગોઝારણુ નાનલખાનાં કામ રે.
 ત્યાંથી દાદુનાં માયાં દુખીઆં,
 રે દાદુનાં મોઢડાં કાળાં મશ રે.

ઉઠો રજૂ પૂતો ઉઠો હલ કરો,
 રે જાવું માતાજી દરબાર રે.
 ઢોલ નગારાં વાજે ધૂશકે,
 રે એને લોક ભરે સલામ રે.
 મૂઠી મરડીને લીધાં મીઠડાં,
 રે એનાં મોઢડાં કાળાં મશ રે.
 માતા મુણ્ણબાબે પૂછીયું,
 રે દાદુ કાં મોઢડાં કાળાં મશ રે.
 મારા સાવજને કેણે સાંકળ્યો,
 રે દાદુનાં મોઢડાં કાળાં મશ રે.
 ધોડયે જીવણીઆ ઢાળ્યે ઢોલીઆ,
 રે સાચા મશરૂની તળાઈ રે.
 અટલસુંનાં રે ઓશીપડાં,
 રે સાચા ભેરવના ઓછાડ રે.
 ચંતર વૈશાખના તડકા દોયલા,
 રે અમારાં માથડાં ફાટી બાય રે.
 ધોડયે જીવણીઆ છોડયે રોઝડી,
 નગરના વૈદહા તેડાવ્ય રે.
 નાડયું થોલીને વૈદું બોલીયા,
 રે આમાં કેતું ચ નથી કામ રે.
 મારા દાદુને કેણે હાપલ્યો,
 રે કેણે ખીલી લીધી જીલ રે.
 બોલ્યે દાહલલા બોલ્યે ઢીકરા,
 આપણે કરીએ ફલની વાત રે.

તેડાં આબ્યાં માડી શ્રીરામનાં,
 વાતું કરશું આલ્યે અવતાર રે.
 ષાછલે પરાડીએ પરાણ છાંડીયા,
 રે દાદુને કાળે થીયો કકગાટ રે.
 સોનલા સરખી દાદતની રહેળળે,
 રે રૂપલો ઉડે ભાધનો ધુંસ રે.
 રાણીયું રૂવે રે રંગ મોલમાં,
 દાસીયું ડેલીને દરખાર રે.

૯૭

દાણ વઢવાણુના રાજ !

[વઢવાણુના સ્વ. રાજવી દાણરાજ પણ વિષ-પ્રયોગથી મર્યા કહેવાય છે.]

ઇ રે યેસણ દાણરાજ ને કરે,
 ઇ માચીમાં ભરીયેલાં છે ઝેર દાણ વઢવાણુના રાજ
 તેડાં આબ્યાં તારે શ્રી રામનાં.
 ઇ રે દાતણ દાણરાજ ને કરે,
 ઇ ઝારીમાં ભરીયેલાં છે ઝેર દાણ વઢવાણુના રાજ-તેડાં
 ઇ રે નાવણ દાણરાજ ને કરે,
 ઇ કુંડીમાં ભરીયેલાં છે ઝેર દાણ વઢવાણુના રાજ-તેડાં
 ઇ રે લોજન દાણરાજ ને કરે,
 ઇ થાળીમાં ભરીયેલાં છે ઝેર દાણ વઢવાણુના રાજ-તેડાં
 ઇ રે પોઢણ દાણરાજ ને કરે,
 ઇ સેબુમાં ભરીયેલાં છે ઝેર દાણ વઢવાણુના રાજ-તેડાં

રમકડાં

ગંભીર, અર્થસરપૂર રાસડાઓની સૃષ્ટિમાંથી આપણે આ રમકડાંના પ્રદેશમાં દાખલ થઈએ છીએ. રાસડા લેનારી મંડળી ન્યારે મસ્તીએ ચડે ત્યારે ભાત ભાતની નૃત્ય-લીલા કરવા તલસતાં એનાં ઉન્મત્ત અંગેને તાલ અને ઢાળની આ વિંધ વિંધ રમતો રમવી ગમે છે. રાસડે રાસડે બળે કે નવી રમતોનો નશો ચડે છે. હાથ પગનાં ડાલનોમાં કોણુ બળે કેટલાંયે તાલ સંતાકુકડી રમે છે.

આ રમકડાંની અંદર પંખીના કિલકિલાટ કે પતંગીઆંની પાંખોના રંગબેરંગી ફરફરાટો જેવી મનોહર, તાલ સ્વરોની કુદાકુદ છે. અર્થનાં ઉંડાણ કોઈ કોઈમાં કદાચ જુદિ થે હોય. બસ રૂક્ત અક્કેક ઉમળકામાંથી આ પ્રત્યેક રાસ ફૂટ્યો લાગે છે. સ્નેહનો, હર્ષનો કે રોષનો એકજ ઉમળકો શરઆતની એક બે રસતરબોળ પંકિતઓમાં ઉછળી પડે છે. અને પછી તે એને ઠહોતો રાખવા માટે અમુક ચોકસ જ શબ્દોની ધારા ચાલુ થાય છે. પતંગને ચગાવવા જેમ દોર છૂટો મુકાય તેમ આ એક એક ઉમળકાને અગર કલ્પનાને જમાવવા માટે દાતણ, નાવણુ મોળન, પોઠણુ ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ વર્ણવાય છે. અગર અંગ પરનાં એક પછી એક વચ્ચામૂપણુની હોશી ને અકાંક્ષાઓ બેડી દેવાય છે.

પરંતુ તેમ છતાં એ બધાં કેવળ બેડકણું તો નથી જ. પક્ષીઓના કિલકિલાટમાં કે મોળઓના કલકલ નાદમાં જે અર્થ તો છે તેમ

આમાં ચે છે. દાતણ, નાવણ, ભોળન વગેરેની અમર કાંપીયું-કડલાં, જરમર-તુળસી, ગુજરી-ચુડલી કે ટીલડી-નથડી વગેરેની આ રાસોમાં રચાયલી ઝોઠવણો કાંઈ ધરના ઝોરડાનાં પુરશી ટેબલ જેવી કૃત્રિમ ઝોઠવણો નથી. માત્ર રાખડોની એ ઝોઠવણો નથી. પણ ઉમળકાઓ શ્રીલવાનાં એ સજીવન અને લાવભરપૂર અંગે છે. બહાલાં સ્વજન કે વિરલા મહેમાનને સત્કારવાનો ઉમળકો અંતરમાં આવવાની સાથે-સાથ જ એ સત્કારનાર હૃદયને પ્રિયજન અતિથિની આખા દિવસની આતિથ્ય-વિધિ યાદ આવી જાય છે. તેમ જ સુંદરીઓ પોતાના વલ્લભો પ્રત્યે જ્યારે અસુક ઉમળકો અનુભવે છે, ત્યારે એને એના સૌભાગ્યના સજીગારો વિષે-નાનાં મોટાં બધાં વસ્ત્રાભૂષણો વિષે અંતરમાં મલ-ચલીઆં યાય છે. હુલ્લાસ, આકાંક્ષા કે પ્રીતિના ઉભરા કાઢવા માટે આથી વધુ સ્વાભાવિક અન્ય કંઈ વાતો હોય ? મોરલીના એકધારા સૂર પર જેમ નામની ફેણ ડાલી હોઈ છે, તેમ નારી-હૃદયની પ્રત્યેક અધુર કલ્પના કે ઉર્મિ આંહી રાસડાના એકધારા તાલ પર હીલોળા હો છે. અસલની સુંદરીઓએ સ્વરોને તથા રાખડોને કેટલી મમતાથી લાડ લડાવ્યા અને રમાડયા છે તે જાન આ રાસડાઓ કરાવી આપે છે.

અસલી અલંકારોની થોડી સમજવટ જરૂરની લાગે છે :—

કડલાં ને	કાંપીઓ :	પગમાં પહેરવાનાં.
ચુડલી ને	ગુજરી :	હાથમાં "
જરમર ને	તુળસી :	ડોકે "
ઠાળીઆં ને	વેળીઆં :	કાનમાં "
નથડી	:	નાકમાં "
ટીલડી	:	લલાટ ચોડવાની.

પણ તેો જટલા સજીગારો સાંભરે તેટલી વાર રાસડો ચાલ્યા કરે.

૬૨

મારી સાહેલીનું બેડલું

[આ ગરબા લેનારીઓને પોતાના ગામની સમાજ-રચનાનું કેટલું તીવ્ર જ્ઞાન હતું તે આ-ઉપક્રમતા રાસમાંથી જોવાય છે. પોતાનો એક ગરબો તૈયાર કરવા માટે એ ગામના બધા કારીગર 'વીરા'ઓને બોલાવે છે. આ રીતે સુતારથી માંડી ગામના સમસ્ત કારીગર સમાજને હાથે હૈયાર થતાં એ માંડવી અને એ ગરબો તો પરસ્પર સંકળાયેલા આખા સમાજ-જીવનની સુચક મૂર્તિ-Symbol of rural Communal life-જેવાં હતાં. અને આખરે એ ગરબે રમવા ગામની સ્ત્રીઓને આદ કરે છે, તેમાંય વહુવારોને ને દીકરીઓ જેવા સ્પષ્ટ બેઠ પાડે છે. વહુઓથી ગરબો ગવવાય નહિ. એકલાં સ્વર કાઢતાં મલાજે તુરં માટે એ તો છીલે. અને ગવરાવે તો દીકરીઓ.]

• ૬

છલકાતું આવે બેડલું,

મલપતી આવે નાર રે મારી સાહેલીનું બેડલું-

છલકાતું •

મારા ગામના સૂતારી રે વીરા તમને વીનવું,

મારી માંડવડી ઘડી લાવો રે મારી સાહેલીનું બેડલું-

છલકાતું •

મારા ગામના લુગારી રે વીરા તમને વીનવું,

મારી માંડવડી મઢી લાવો રે મારી સાહેલીનું બેડલું-

છલકાતું •

મારા ગામના રંગારી રે વીરા તમને વીનવું,

મારી માંડવડી રંગી લાવો રે મારી સાહેલીનું બેડલું-

છલકાતું •

મારા ગામના કુંભારી રે વીરા તમને વીનવું,

મારે ગરબે કાઠીયાં મેલાવો રે મારી સાહેલીનું બેડલું-

છલકાતું •

મારા ગામના પીંજરી રે વીરા તમને વીનવું,
મારે ગરબે હીવેટ્યું મેલાવો રે મારી સાહેલીનું બેડહું—
છલકાતું •

મારા ગામના ઘાંચીડા રે વીરા તમને વીનવું,
મારે ગરબે હીવેલ પૂરાવો રે મારી સાહેલીનું બેડહું—
છલકાતું •

મારા ગામના મોતીઆરા રે વીરા તમને વીનવું,
મારે ગરબે ભલેરે શણગારે રે મારી સાહેલીનું બેડહું—
છલકાતું •

મારા ગામની વહુવાઈ રે ભાણી તમને વીનવું,
મારે ગરબે ભલેરે રમાડો રે મારી સાહેલીનું બેડહું—
છલકાતું •

મારા ગામની દીકરીઓ રે બેની તમને વીનવું,
મારે ગરબે ભલેરે ગવરાવો રે મારી સાહેલીનું બેડહું—
છલકાતું •

●ગુજરાતની ઠકરાબીઓ આ પ્રમાણે ગાય છે :

“ ઝલકાતું આવે બેડહું,

“ મલકાતી આવે નાર રે મારી સાહેલીનું બેડહું.”

૬૩

છુટી મોજડી

[મોરબીની વાણીઆણ અને જવાજ ઠાકોરની ઘટનાને મળતો જ આ મોજડી અને કોઈ આલા ખાચર નામના કામબ્રહ્મ કાઠી દરબાર વચ્ચે બનેલો પ્રસંગ છે.]

વાણી ગ્યાંતાં ઝીલણીઆં તંજાવ રે,

ઓડા બાંધવા રે આલે ખાચરે.

કે' તો મોચણ કાંબીયું ઘડાવું રે,
 કે' તો રાખું રે રંગ મો'લમાં.
 કાંબીયું તારી રાણીયુંને ઘડાવ્ય રે,
 મોચી મારશે રે છુટી મોજડી-પાણીં
 કે' તો મોચણ કડલાં ઘડાવું રે,
 કે' તો રાખું રે રંગ મો'લમાં.
 કડલાં તારી રાણીયુંને ઘડાવ્ય રે,
 મોચી મારશે રે છુટી મોજડી-પાણીં
 કે' તો મોચણ ચુડલીયું ઘડાવું રે,
 કે' તો રાખું રે રંગ મો'લમાં.
 ચુડલી તારી રાણીયુંને ઘડાવ્ય રે,
 મોચી મારશે રે છુટી મોજડી-પાણીં

* જલ્યાદિ અલંકારોનાં નામ દઇને ગવાય છે.

આ રાસડાને જસદણના ચાલિત્યશીલ દરબાર સ્વ. આલા
 ખાચરની સાથે કરોયે સંબંધ નથી

૬૪

ગરબે રમવા આવો

રાધાજીનાં ઉંચાં મંદિર નીચા મોલ, અરૂંપે દીવા બળે રે લોલ.
 રાધા રાણી ગરબે રમવા આવો સાહેલી સહુ ટોળે વળે રે લોલ.
 ત્યાં છે મારા નરહરભાઈની ગોરી મુખડલે અમી અરે રે લોલ.
 ત્યાં છે મારા....ભાઈની ગોરી હથેળીએ હીરા જડયા રે લોલ.
 ત્યાં છે મારા....ભાઈની ગોરી પગડીએ પદમ જડયાં રે લોલ.

રાધાજીનાં

[એ રીતે જુદાં જુદાં નામ મૂકીને પાંચે પંક્તિઓ ફરી ફરી ગવાય છે.]

૬૫

ઘરે આવોને !

શેરી વળાવી સજ કડં, ઘરે આવોને;
આંગણીએ વેડું પુલ, મારે ઘરે આવોને.

ઉતારા આપીશ ચોરડા, ઘરે આવોને;
મેડીના મો'લ જ દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી○
દાતણ આપીશ દાઠમી, ઘરે આવોને;
કણ્ઠેરીની કાંમ જ દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી○
નાવણ આપીશ કુંડીયું, ઘરે આવોને;
ચીલણીયાં તળાવ દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી○
લોજન આપીશ લાપસી, ઘરે આવોને;
સાકરીએ: કંસાર દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી○
મુખવાસ આપીશ એળચી, ઘરે આવોને;
પાન બીડલાં પચાસ દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી○
પોઠણ આપીશ ઠોલીઆ, ઘરે આવોને;
હીંડોળા ખાટ જ દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી○

૬૬

ડાલ્ય ગલેમાં

હાર	ગજરો	ડાલ્ય	ગલેમાં
ગુલાબી	ગજરો	ડાલ્ય	ગલેમાં
આબ્ય	અંગલેમાં	એસો	અંગલેમાં—હાર○
ઉતારા	ચોરડા ને	મેડીના	મોલ છે,
આબ્ય	અંગલેમાં	એસો	અંગલેમાં—હાર○

દાતણ દાકમી ને કણેરીની કાંમ છે,
આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦

નાવણ કુંડીયું ને નદીયુંના નીર છે,
આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦

લોજન લાપસી ને સાકરીઓ કંસાર છે,
આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦

મુખવાસ એળચી ને પાંદ પચાસ છે,
આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦

પોઢણ ઢોલીઆ ને હીંડોળા ખાટ છે,
આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦

૬૭

ગુલાબી ગજરા

ભૂલી ભૂલી ભૂલણ મોતી બાગમાં રે,
મેગ ગુલાબી ગજરા હું તો ભૂલ ગઈ રે.

તમે દાતણની વેળા ધરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦

તમે નાવણની વેળા ધરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦

તમે લોજનની વેળા ધરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦

તમે મુખવાસની વેળા ધરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦

તમે પોઢણની વેળા ધરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦

૬૮

હીંડોળો

[સહજનંદજી સ્વામીને સંબોધાયેલું લાગે છે.]

§

વડતાળે પુલવાડી હીંડોળો આંખાની ઠાળ્ય,
રૂપાં કડાં બે ચાર, વા'લો મારો હીંચિ હીંડોળો
આંખાની ઠાળ્ય.

સોનાની સાંકળે નાંગરોં રે હીંડોળો આંખાની ઠાળ્ય,
રૂપા કડાં બે ચાર, વા'લો મારો હીંચિ હીંડોળો
આંખાની ઠાળ્ય.

માથે મેવાડાં મોળીઆં રે હીંડોળો આંખાની ઠાળ્ય,
ખંલે ખાંતીલો ખેસ, વા'લો મારો હીંચિ હીંડોળો
આંખાની ઠાળ્ય.

બાંચે બાબુબંધ બેરખા રે હીંડોળો આંખાની ઠાળ્ય,
હસે આંગળીએ વેઠ, વા'લો મારો હીંચિ હીંડોળો
આંખાની ઠાળ્ય.

કેઠે કટારાં વાંકડાં રે હીંડોળો આંખાની ઠાળ્ય,
મરગલડી તરવાર્ય, વા'લો મારો હીંચિ હીંડોળો
આંખાની ઠાળ્ય.

પગે રાઠોડી મોજડી રે હીંડોળો આંખાની ઠાળ્ય,
ચાલે ચટકતી ચાલ્ય, વા'લો મારો હીંચિ હીંડોળો
આંખાની ઠાળ્ય.

૬૯

રંગમાં રોળ્યાં

સોના વાટકડી રે કેસર ઘોળ્યાં વાલમીઆ,
 લીલો છે રંગનો છોડ, રંગમાં રોળ્યાં વાલમીઆ.
 પગ પરમાણે રે કડલાં સોઈ વાલમીઆ,
 કાંબીયુંની ઘળે જોડ્ય, રંગમાં રોળ્યાં વાલમીઆ.
 કેટ પરમાણે રે ઘાઘરો સોઈ વાલમીઆ,
 ઝોઢણીની ઘળે જોડ્ય, રંગમાં રોળ્યાં વાલમીઆ.
 હાથ પરમાણે રે ચૂડલો સોઈ વાલમીઆ,
 ગૂંચરીની ઘળે જોડ્ય, રંગમાં રોળ્યાં વાલમીઆ.
 ઠોક પરમાણે રે ઝરમર સોઈ વાલમીઆ,
 તૂળસીની ઘળે જોડ્ય, રંગમાં રોળ્યાં વાલમીઆ.
 કાન પરમાણે રે ઠોળીઆં સોઈ વાલમીઆ,
 વેળીઆંની ઘળે જોડ્ય, રંગમાં રોળ્યાં વાલમીઆ.
 નાંકે પરમાણે રે નથડી સોઈ વાલમીઆ,
 ટીલડીની ઘળે જોડ્ય રંગમાં રોળ્યાં વાલમીઆ.

૧૭૦

ઘિન્યારી !

[સાસરીયામાં પાતે એકલી સારી અને બીજાં બધાંય ભૂંડાં !
 પોતાનું કહું ન થાય એ એનો મોઠામાં મોટા સંતાપ ! સ્ત્રી-પ્રકૃતિ
 ઉપર આ એક ઠંડો, મોઠો કલાક છે.]

§

આંગણે રંગનો છોડ, રંગમાં રોળ્યાં વાલમળ
 વાટકીમાં કેસર ઘોળ્યાં વાલમળ.

ઘરમાં સસરો ભૂંડો, સાસુડીનું ચલણ વાલમળ,
 મારાં કહ્યાં નો થામ, રંગમાં રોળ્યાં વાલમળ-વાટકીમાં૦

ઘરમાં જેઠ ભુડો, જેઠાણીનું ચલણ વાલમણ,
 મારાં કહ્યાં ને થાય, રંગમાં રોજ્યાં વાલમણ—વાટકીમાં
 ઘરમાં દેર ભુડો, દેરાણીનું ચલણ વાલમણ,
 મારાં કહ્યાં ને થાય, રંગમાં રોજ્યાં વાલમણ—વાટકીમાં
 ઘરમાં પરણ્યો ભુડો, શેકલડીનું ચલણ વાલમણ
 મારાં કહ્યાં ને થાય, રંગમાં રોજ્યાં વાલમણ—વાટકીમાં

૭૧

છેલ રમે ગેડી દડે

સોના છટોણી રૂપા ખેડલું રે છેલ રમે ગેડી દડે,
 પાણીકાં ગધ'તી તળાવ રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 કાંઠે તે કાન ઘોડાં ખેલવે રે છેલ રમે ગેડી દડે,
 કાન મને ઘડૂલો ચડાવ્ય રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 તારો ઘડો તે ગોરી તોછટો રે છેલ રમે ગેડી દડે,
 હું છે મારા ઘરડાની નાર રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 ફટ રે ગોજારા ફટ પાપીઆ રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 હું છે મારો માડીબયો વીર રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 કણ્ય રે હુશિયાળી ઘડો મેં ચડ્યો રે છેલ રમે ગેડી દડે,
 તૂટી મારા કમખાની કસ રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 ભાઈ રે દરજીડા વીરા વીનવું રે છેલ રમે ગેડી દડે,
 ટાંક્ય મારા કમખાની કસ રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 બાયે તે લખ્ય મારી બેનડી રે છેલ રમે ગેડી દડે,
 ખડપે તે લખ્ય મારી શોક્ય રે છેલ રમે ગેડી દડે.

સાડલે તે લખ્ય સાસુ સસરો રે છેલ રમે ગેડી હડે,
 ઘુમટે તે લખ્ય મારો બાપ રે છેલ રમે ગેડી હડે.
 કસે તે ટાંકય ધમર ઘુધરી રે છેલ રમે ગેડી હડે,
 હૈટે તે લખ્ય નીલા મોર રે છેલ રમે ગેડી હડે.
 જતાં તે વાગે ધમર ઘુધરી રે છેલ રમે ગેડી હડે,
 વળતાં ઝગિરે નીલા મોર રે છેલ રમે ગેડી હડે.

૭૨

લાલ લાલ જોગી

લાલ લાલ જોગી ભભૂત લાલ જોગી રે,
 ભભૂત ભરેલ તારી આંખ લાલ જોગી રે—લાલ લાલ૦
 સોનીડાને હાટડે ય્યાં'તાં લાલ જોગી રે,
 કંડલાં વોરાવતાં વાર લાગી લાલ જોગી રે—લાલ લાલ૦
 મણીઆરાને હાટડે ય્યાં'તાં લાલ જોગી રે,
 ચુડલો વોરાવતાં વાર લાગી લાલ જોગી રે—લાલ લાલ૦
 ઢોશીડાને હાટડે ય્યાં'તાં લાલ જોગી રે,
 મથરૂ વોરાવતાં વાર લાગી લાલ જોગી રે—લાલ લાલ૦
 માળીડાને હાટડે ય્યાં'તાં લાલ જોગી રે,
 ગજરા વોરાવતાં વાર લાગી લાલ જોગી રે—લાલ લાલ૦

૭૩

ઢોલણી છ રે

સાવ રે સોનાની મારી ઢોલણી છ રે
 રંગે રૂપાના પાયા જાદવરાય ઢોલણી છ

સૂતારવાટે હું ગઈંતી છું રે,
 સૂતાઈં પોઢયા ઢાલીએ છું રે.
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી છું રે,
 કરો ઢાલણીયુંનાં મૂલ રે બદવરાય ઢાલણી છું રે.

સોનારવાટે હું ગઈંતી છું રે,
 સોનારી પોઢયા ઢાલીએ છું રે.
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી છું રે,
 કરો જૂમણલાનાં મુલ રે બદવરાય ઢાલણી છું રે.

મણીઆરવાટે હું ગઈંતી છું રે,
 મણીઆર પોઢયા ઢાલીએ છું રે,
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી છું રે,
 કરો ચૂડલડાનાં મૂલ રે બદવરાય ઢાલણી છું રે.

કસુંબીવાટે હું ગઈંતી છું રે,
 કસુંબી પોઢયા ઢાલીએ છું રે.
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી છું રે,
 કરો ચુંદડીયુંનાં મૂલ રે બદવરાય ઢાલણી છું રે.

લૂવારવાટે હું ગઈંતી છું રે,
 લૂવાર પોઢયા ઢાલીએ છું રે.
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી છું રે,
 કરો દીવડલાનાં મુલ રે બદવરાય ઢાલણી છું રે.

પોઢ મોહનલાઈ પાવળા છું રે,
 નાની વહુ ઢોળે વાય રે બદવરાય ઢાલણી છું રે.

હાથે વછૂટયો પ્રીઠણો છું રે,
 મુખડે વછૂટી ગાજ્ય રે બદવરાય ઢાલણી છું રે.

નાની વહુ રીસે બાય છે જ રે,
 સસરો મનાવા બાય રે બાદવરાય ઢાલણી જ રે.
 સસરાની વાળી નૈ વળું જ રે,
 બાથે મોહનભાઈ પાતળા જ રે.
 રાશ પરોણો હાથમાં જ રે,
 પરોણે પાછી વાળી બાદવરાય ઢાલણી જ રે.

૭૪

મે'માન આવ્યા

મે'માન આવ્યા તો લલે આવ્યા,
 કેદુની જોતી'તી વાટ મે'માન આવ્યા.
 હેલ્ય ભરી બઈ ઉતાવળી રે,
 હેડે હરખ ન માય મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને ઉતારા ચોરડા રે,
 રાજને મેડીના મોલ મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને દાતણ દાડમી રે,
 રાજને કણેરી કાંમ મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને નાવણ કુંડીયું રે,
 રાજને નદીયુંનાં નીર મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને લોજન લાપસી રે,
 રાજને કઢીઅલ દૂધ મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને મુખવાસ એળચી રે,
 રાજને ધાન ધયાસ મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને ચોઠણ ઢાલીઆ રે,
 રાજને હીડાળા ખાટ મે'માન આવ્યા.

૭૫

સાયબા મોરા રે !

સાયબા મોરા રે

કડલાં ઘડાવો ઓધાર મારા અંગના.

કાચની ચૂડી,

ઝવેરની રૂડી,

ઝખૂકે મારા અંગમાં.

સાયબા મોરા રે

ઝરમર ઘડાવો ઓધાર મારા અંગના—કાચની૦

એ પ્રમાણે દરેક અલંકારનું નામ દઈ ગવાય છે.

૭૬

મેલ્યને તીખારો !

શેરડીનો સાંઠો જાણે મધુર રસ મીઠો,

માંઠે ગાંઠે રસ ખ્યારો પરદેશી તારો

કોણ રે કરે પતીખારો.

કડલાં ઘડાવતાં તુને નવ જુગ થઈ ગીઆ,

કાંખીયુંમાં મેલ્યને તીખારો—પરદેશી તારો.

ઘાધરો સીવડાવતાં તુને નવ જુગ થઈ ગીઆ,

ઓઠણીમાં મેલ્યને તીખારો—પરદેશી તારો.

એજ પ્રમાણે દરેક જાણે અલંકારોનું નામ લઈને ગવાય છે.

૭૭

માયા ઉતારીએ ?

આસોપાલવના રાજ હીંચકા બંધાવને;
અમે તમે દો દો હીંચકીએ બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

માયા ઉતારી રાજ નજરૂંમાં રાખને;
નજરૂંથી વેગળા મ બને બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

શોક્યની તે સાડ રાજ કડલાં લે આવીયા;
અમ સાડ કાંબીયું ન લાવ્યા બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

શોક્યની તે સાડ રાજ ગુજરી લઇ આવીયા;
અમ સાડ ચૂડલી ન લાવ્યા બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

શોક્યની તે સાડ રાજ ઝરમર લે આવીયા;
અમ સાડ તૂળસી ન લાવ્યા બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

શોક્યની તે સાડ રાજ નયડી લે આવીયા,
અમ સાડ ટીલડી ન લાવ્યા બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

૭૮

સૂડો પડ્યો

મારી જવની વાડીમાં સૂડો પડ્યો,
નાહોલીઓ નાનું બાળ સૂડો ચે' ટે ઠે

મારે પગ પરમાણે કડલાં,
 મારી કાંખીએ રતન જડાવ્ય સૂડલો મેં ટોચો.
 મારે કેડ પરમાણે ઘાઘરો,
 મારી ઓઢણીએ મોતી જડાવ્ય સૂડલો મેં ટોચો.
 મારી ડોક પરમાણે દાણીયું,
 મારી તૂળસીએ રતન જડાવ્ય સૂડલો મેં ટોચો.
 મારે હાથ પરમાણે ચૂડલીયું,
 મારી ગુજરીએ રતન જડાવ્ય સૂડલો મેં ટોચો.

એ પ્રમાણે જાન અને નાકના અલંકારો બિલાય છે.

૭૯

ભૂલી પડી

માન સરોવર જીલતાં તળી પડી.
 વાલીડાની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦
 પગ પરમાણે કડલાં લે આવજો,
 કાંખીયુંની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦
 કેડ પરમાણે ઘાઘરો લે આવજો,
 ઓઢણીની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦
 ડોક પરમાણે દાણીયું લે આવજો,
 તૂળસીની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦
 હાથ પરમાણે ચૂડલી લે આવજો,
 ગુજરીની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦
 નાક પરમાણે નથરી લે આવજો,
 ટીલડીની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦

तुम्हड सांधल तेलनी

[माथागां नाभवातुं आ मधुर सुवासवाणुं धुपेल तेल श्रीओ स्वहस्ते
जनावती. लज्जमां अने करीयावरमां ओनो ङ'ओ मडिमा बनातो. ओवा,
सौभाष्यनी ओ'धाणी शा' तेलनी चोरी थाय ते पणु काव्यनो विषय
जनी गयो.]

§

ज्महावाढी भीजुं रे कांछ आंयुं भारे देश,
वारी जठं तुंभड सांधल तेलनी

तुंभड भीजुड वावीआं रे कांछ वाव्यां सो ने साठ-वारी जठं०
तुंभड भातर नाभीआं रे कांछ नाभ्यां सो ने साठ-वारी जठं०
तुंभड पाणी सींथीआं रे कांछ सींथ्यां सो ने साठ-वारी जठं०
तुंभड भीजुड उगीआं रे कांछ उग्यां सो ने साठ-वारी जठं०
तुंभड वेला यरीआ रे कांछ यरीआ सो ने साठ-वारी जठं०
तुंभड कुलड उधड्यां रे कांछ उधड्यां सो ने साठ-वारी जठं०
तुंभड नैयां पडीयां रे कांछ पडीयां सो ने साठ-वारी जठं०
तुंभड वीणी वीधी रे कांछ वीणी सो ने साठ-वारी जठं०
बाध सुतारी वीनवुं रे भारी तुंभड कोरी आत्य-वारी जठं०
बाध सोनीडा वीनवुं रे भारी तुंभड मढी आत्य-वारी जठं०
तुंभड मढी सारी रे वणगाडी सारी बीत-वारी जठं०
तुंभड लरीयल तेल रे कांछ लरीयां सांधल तेल-वारी जठं०
घरमां आंव्या चोर रे भारी तुंभड चोरी जथ-वारी जठं०
बाध पगीडा वीनवुं रे भारी तुंभड सगड काढ्य-वारी जठं०
सायले सगड काढीओ रे कांछ सुहामडाना चोर-वारी जठं०

੮੧

ਗਿਰਧਾਰੀ

ਛਾਂ ਛਾਂ ਥੁੜੀਐ ਅਡਾਠ ਨੇ ਗਿਰਧਾਰੀ;
 ਥਰੈ ਵਾਟਯੁੰ ਯੇਵੇ ਓ ਮਾ ਮੋਰੀ ਰੇ
 ਯੇਡਲੁੰ ਅਡਾਠ ਰੇ ਗਿਰਧਾਰੀ.

ਤਾਰਾ ਮਾਥਾਨੋ ਅਯੋਡੋ ਰੇ ਗਿਰਧਾਰੀ,
 ਯਥੇ ਚੂਟਯੋ ਤੇਯ ਬੋਡੋ ਰੇ-ਯੇਡਲੁੰ०

ਤਾਰੀ ਆਂਘਨੋ ਭਲਾਯੋ ਰੇ ਗਿਰਧਾਰੀ,
 ਯਥੇ ਵਿਯਠੀਨੋ ਸਘਕਾਰੋ ਰੇ-ਯੇਡਲੁੰ०

ਤਾਰਾ ਨਾਕਲੀਯਾਨੀ ਡਾਂਡੀ ਰੇ ਗਿਰਧਾਰੀ,
 ਯਥੇ ਠੀਵੇ ਸਯੁੰ ਮਾਂਡੀ ਰੇ-ਯੇਡਲੁੰ०

ਤਾਰਾ ਛਾਥਨੀ ਭਯਾਯੁੰ ਰੇ ਗਿਰਧਾਰੀ,
 ਯਥੇ ਸੋਨਾਨੀ ਸਰਯਾਯੁੰ ਰੇ-ਯੇਡਲੁੰ०

ਤਾਰਾ ਛਾਥਨੀ ਛੁਥੇਠੀ ਰੇ ਗਿਰਧਾਰੀ,
 ਯਥੇ ਆਵਨਪਰਨੀ ਥਾਠੀ ਰੇ-ਯੇਡਲੁੰ०

ਤਾਰਾ ਛਾਥਨੀ ਆਂਗਠੀਯੁੰ ਰੇ ਗਿਰਧਾਰੀ,
 ਯਥੇ ਥੋਯਾਠੀ ਮਗਨੀ ਝਠੀਯੁੰ ਰੇ-ਯੇਡਲੁੰ०

ਤਾਰਾ ਪੇਟੀਆਨੋ ਝਾਂਛੋ ਰੇ ਗਿਰਧਾਰੀ,
 ਯਥੇ ਪ੍ਰਨਮ ਡੇਰੋ ਆਂਛੋ ਰੇ-ਯੇਡਲੁੰ०

ਤਾਰਾ ਵਾਂਸਾਨੋ ਵਯਾਛੋ ਰੇ ਗਿਰਧਾਰੀ,
 ਯਥੇ ਸਰਪਨੋ ਸਡਾਛੋ ਰੇ-ਯੇਡਲੁੰ०

લોક-શબ્દોનો કોષ

[ગુજરાતી ખંડેન ભાષ્યએને તળપદા કાઠીઆવાડી શબ્દો સમજવા મુશ્કેલ પડે છે તે સ્વાનુભવ પરથી આ કોષ આપ્યો છે.]

અ

અસરાણુ : મુસલમાન

અસતરી : સ્ત્રી

આરડીયા : આરડા

આકળાં : આકુળ વ્યાકુળ

આણાં : સાસરે જતી દીકરીને

અપાતી વસ્ત્રાલંકારોની

પહેરામણી

આંખ હડી : આંખ ડુઃખી

આંતર : હૃદય

આંખાળ : નૂલામાં છાણાં લાકડાં

ગોઠવવાં

અણવટ : પત્રની આંગળોનાં ધરણાં

અત ઘણું : અતિશય

આગમન્યો એટલો : વિવાહ પહે-

લાં જ સ્નાને જન્મેલો દીકરો

અણસાર : અહેરાનો એક સરખો ઘાટ

અમલીયાં : અડીણ

આશીઆળો : પરવશ

આડા બાંધવા : છપાઇને આડા

ઉભા રહેવું

આધાર : આધાર

ક

કવળી : નાની

કાણીએ : કાણુ

કચોળે ભય (દૂધ) : છલોછલ

ઉભરાય

કાછલાં : કટકા

કલેયો કુંવર : કનયા જેવો

રૂપાળો પુત્ર

કરંડ : ટોપલા

કળશીયા : લોટો

કળાયું (હાથની) : કોણીથી કાંડા

મુઘીનો ભાગ.

કોડયું : ઠોર બાંધવાની લાંખી

જગ્યા : ગમણુ

કાળુ : સુંદર

કાળીઆં : કાપડાની બગલનો ભાગ

કવળું : કપડું-વિકટ

કંકેડી : એ નામનું સુમંધી ઝાડ-

નહાવાની ઔષધિ

કટકાઇ : ગુનાન

કાળુડાં ખાડું : ભેંસો

કસુબી : કપડાં રંગનારાઓ

કરોઆવર : દીકરીને કરેલી પહે-

રામણી

કાણેરી કામ : કરેણુ નામનાં કુલ-

ઝાડની ડાળખી

ખ

ખરલાની ત્રાક : ખરા લોહાની

નજબૂત ત્રાક

ખોરડી : ખોરી

ખોરડા : ઘર-કુટુંબ

ખીલી લેવી (જીભ) : સીવી લેવી

વાચા હરી લેવી

ખડપો : કાપડાની પાછળનો ભાગ

ગ

ગેર આવવો :

ગજયો : રંગેડી ગજ : ચાળીયું

ગોરાંદે : સુંદર પત્ની

ગોઝારણુ : હત્યા કરનારી
ગોંદરો : ગામનું પાદર, જ્યાં ગાયો
બેંસો એકઠી થાય

હ

ઘરડું : ઘર
ઘડૂલો : ઘડો
ઘાંટયો : હાંધી ગયો
ઘારણુ મેલીઆં : ગાદ નિંદ્રા
આવી ગઈ

ઘણેરાં : ઘણાં-હાંડાં
ઘરચાણું : પરચ્યા પછી સ્ત્રીને
પહેરવાનું મંગળ વસ્ત્ર
ઘોડહાર : ઘોડા બાંધવાનો તબેલો

ચ

ચૂંવાળીઆ : કોળીની ભત
ચૂડાળી બહેન : ચૂડાવાળી-
સૌભાગ્યવતી બહેન
ચાંપેથી : ઝડપથી

છ

છોર : છોકરાં
છાંડી : વાડચમાં પાડેલો નાનો
દરવાજો
છવાડો : છેલ્લો

જ

જભાની : જુબાની
જવણુ : પતિ
જણ્યાં : જણનારા-જ્ઞાની
જાડેરી જાન : સંખ્યાબંધ માણુ-
સોવાળી જાન
જાચું હીર : સાચું હીર
જણું ઝાલી : અવાચક બની જવું

ઝ

ઝઝેડવું : ખંખેરવું
ઝાંડવાં : કપાસનાં લીલાં કાલ

ઝંતરી : ઝંત્ર નામનું વાજંત્ર
વગાડનાર રાવળ લોકો
ઝાલ : આકોટા જેવું કાનનું ધરણું
ઝાંગાર : ટોકે
ઝાડીઝા : બેંસો
ઝીલવું : પાણી બરવું

ટ

ટાલા : ભૂંઆ (માથાની)
ટાડલીઆ : ટાડલો. કમાડ ઉપરની
બંને બાજુએ લાકડાની બેઠક
ટાથો (સૂડલો) : ખેતરમાંથી પંખી-
ને ઉરાડવું. ખેતરમાંથી પંખી
ઉરાડનારને 'ટાથો' કહે છે.

ઠ

ઠુમરા : માળાના મોટા પારા
ઠાંઠ : તમાચો

ડ

ડાળીઆ : બળદ

ઢ

ઢરડીને : ખૂબ જોરથી

ત

તેવ તેવડી : સરખી વચની
તીયા : ત્યાં
તરકડલા : તડકા-સૂર્યનો તાપ
તરવારે ત્રણ કૂમકાં : મોટાઈની
નિશાની-મોટાઈ-મગરખી
તોલડી : ઢોણી-માટલી
ત્રંબાણુ : ત્રાંબાનું
તલધારી લાપસી : એક જાતનો
ચોસલાં પાડેલો કંસાર
તીખારો : ચીનગારી
તળી પડી : પગનાં તળીયાં આળાં
થઈ ગયાં
તરભત : ખરાબ

૬

દખલુ : દક્ષિણુ
 દખણીનાં ચીર : દક્ષિણી વસ્ત્રો
 દોશીડા : કાપડના વેપારી
 દુવાગલુ : અણુમાનીતી

૭

ધમળા : રંગવાળા બળદો
 ધાબળી : કામળી
 ઘોણું : ઘોવાનાં કપડાં
 ધીડી : ઢીકરી
 ઘોળીડા : બળદ
 ઘ્રોડીને : દોડીને
 ઘોણુડાં ધણુ : ગાયો
 ધૂબકો : કૂદકો

૮

નાકલીયાની ડાંડી : નાકનું ટેરનું
 નેવળી : નૂપુર
 નેરાં : નહેર જેવી નાની નદીઓ
 નગટાવણું : કોતરાવણું
 નખખોદ : નાશ
 નૈયાં : વૃંબડીને બાઝતાં નાનાં
 વૃંબડાં
 નાંગરનું : બાંધનું (કડા સાથે)
 નાહોલીઓ : પતિ

૯

પતીઆરો : વિશ્વાસ
 પરબતડી : ગાતરી
 પાહોલીઓ : પખ
 પાણીડાની ઢાણું : સ્ત્રીઓ મળીને
 પાણી ભરવા બચ
 પારેવડાં : પારેવાં-કબૂતર
 પારખાં : પરીક્ષા
 પીરીયું : પીયર
 પેટ : સંતાન

પસલીઆત વીર : બહેનને વીર-
 પસલી દેનારો ભાઇ
 પાસાબંધી કેડીયું : અસલના
 કાઠીઓ વગેરે કોમોના મરદો પહેરે
 છે તેવી, છાતીનો એક બાલુએ
 કરી વડે બંધાતી ચપોચપ બાંચો
 વાળી બંડી.

પરોણો : લાકડી

૧૦

ફળી : સીંગ
 ફુલ ફગરનો ધાધરો : ઘેરદાર ધાધરો

૧૧

બોલડીયા : બોલેલા શબ્દો
 બીજડું : બી
 બેલી : ભાઇ
 બેલાચ : એકબીજાની આગળ
 પાછળ
 બલોયાં : ચૂકલા
 બાંધણી : દોરા વતી બાંધી બાંધીને
 ભાત પાડેલી હોય તેનું આંટણું
 બુલાખ : મુસલમાન આઓને
 નાકમાં પહેરવાની વાળી
 બખીઆ : ટેલા

૧૨

બીનલો : શ્યામ
 ભાડાતી : ભાડે ગાડું ઢાંકનાર
 ભેડા : કિનારા
 ભાવેણું : ભાવનગરનું લાડકવાયું
 નામ
 ભોંમાં ભંડારનું : જમીનમાં દાટનું

૧૩

મચકાળી : મિબલ
 મહોં મચકોડનું : મિબલ કરવો
 મીણો : પેટમાં ઉચ્ચાળાનું દર્દ

મૂછે ત્રણ લીંબુ : મોટાઈ અને બહાદુરીની નિશાની. બહાદુર હોય તેને ઉદ્દેશીને કહેવાય છે કે “એની મૂછે ત્રણ લીંબુ લટકે છે.” એટલે કે, એવી ભરાવદાર મૂછો રાખે છે. મોઢે મરા ટળી : મઢોં ઝાંખું પડ્યું મોળતું : કાપતું મોળીઆં : કાપડાની આંચે ચડા- વેલી સોનેરી કોર	મોટી ઘંટીઓ રેતાં રસકતાં : અત્યંત રડતાં રહ રહ રૂવે : છાતીફાટ રડે રીઢીયા : બુમાબુમ રાજેસર : રાજેશ્વર રેણાક : રહેઠાણ-વતન રોઝડી : રોઝી જતની થોડી રાશડી : દોર રમલ : ખાસાની રમત રસરણાં : રસણાં
મલ્લગર : ઘટાદાર મોકબાણુ : છૂટ, સ્વત ત્રતા મોર (વાંસાના) ; બરડાનો વચલો ભાગ માણીગર : વીર પુરુષ મીઠાશુંની છાકમછોળ : મીઠાઈની છૂટે હાથે મિજબાની મોરીયું : દોરને મોઢેયે બાંધવાની દોરી	લ લેલાટ : લલાટ લધ્ધર વધ્ધર : ફાટેલો લોઢયું : સોઝા (ચાચુક અમર લાકડાના પ્રહારના) લાંક : કોર લોટેલાઠ : વજલેપ. મજબૂત-લોઠા- ની લાકડી જેવું લાય : અટલસ
માફ : લાલ કપડાના ધૂમ્મટ (ગાડા ઉપરના)	લ
મોરલા (કેડીયાના) : ફેડીયાની પીઠ પર બન્ને બાજુ દોરા વતી સીવાને કરેલી નકરો મણીઆરા : ચૂંટલી વગેરે સામાન વેચનારાઓ	વગોવયું : નિન્દયું વાલોળીયા : વાલોળ નામની શીંગોનો છોડ વાણુ ભાંગયું : ભીંડીના રેસાને વળ ચડાવીને ખાટલાની દોરી તૈયાર કરવી.
માંડવડી : માંડવી-ગરબી મોતીઆરા : મોતી, સોનાના વરખ, સતારા, વગેરે શોભાનો સામાન વેચનારા	વઉવાર : વહુ વેરણુ : દુશ્મન (સ્ત્રી જાતિ) વીંછીયા : પગની આંગળીના ઘરેણાં વાઘ : લગામ વખડાં : વિષ વેરવી : વેરી
ર રન્નાદે : રાંદલ દેવી રખમાઈ : રૂક્મિણી રઢીયાળી : સુંદર રથડા : બળદ જોડીને ચલાવાતી	ર રમલ : ખાસાની રમત રસરણાં : રસણાં રેણાક : રહેઠાણ-વતન રોઝડી : રોઝી જતની થોડી રાશડી : દોર રમલ : ખાસાની રમત રસરણાં : રસણાં લ લેલાટ : લલાટ લધ્ધર વધ્ધર : ફાટેલો લોઢયું : સોઝા (ચાચુક અમર લાકડાના પ્રહારના) લાંક : કોર લોટેલાઠ : વજલેપ. મજબૂત-લોઠા- ની લાકડી જેવું લાય : અટલસ લ વગોવયું : નિન્દયું વાલોળીયા : વાલોળ નામની શીંગોનો છોડ વાણુ ભાંગયું : ભીંડીના રેસાને વળ ચડાવીને ખાટલાની દોરી તૈયાર કરવી. વઉવાર : વહુ વેરણુ : દુશ્મન (સ્ત્રી જાતિ) વીંછીયા : પગની આંગળીના ઘરેણાં વાઘ : લગામ વખડાં : વિષ વેરવી : વેરી ર રમલ : ખાસાની રમત રસરણાં : રસણાં રેણાક : રહેઠાણ-વતન રોઝડી : રોઝી જતની થોડી રાશડી : દોર રમલ : ખાસાની રમત રસરણાં : રસણાં લ લેલાટ : લલાટ લધ્ધર વધ્ધર : ફાટેલો લોઢયું : સોઝા (ચાચુક અમર લાકડાના પ્રહારના) લાંક : કોર લોટેલાઠ : વજલેપ. મજબૂત-લોઠા- ની લાકડી જેવું લાય : અટલસ

સ

સભર : સરસ
 સંગડા : સંગ-સોખત
 સાબદા : તૈયાર
 સાલ : રાહ્ય-ત્રાસ
 સગડ કાઢવો : માણસના પગલાં
 ઝાળખીને પીછા લેવો
 સમકાવવો : તળવો
 સાયબો : પતિ
 સમસમવું : પીડાવું
 સમદર લેર : સમુદ્રની ઊંચાઈ
 સ્નોડ : ધાણ-નાશ

સુવાગણ : સૌભાગ્યવતી-માનેલી
 સળોડવો : મારવો
 સોનાની શરણાથે : શરણાર્થીના
 વાઘ વડે થતાં શુભ શકુને
 સારથીઆ : સાથીઆ
 સાંધલ તેલ : કુપેલ તેલ
 સોઈ : શોભે

હ

હમચી ખુંદવી : રાસડા રમવા
 હલકે : જલદી
 હેલ્ય : પાણીનું ખેડું

:: લોકાદર પામેલાં ::

ગૌરાધૃતી પ્રકાશનો

(શ્રી કરેરાચંદ મેધાણી દ્વારા)

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર - ગણુ જાગ

સંદેશાળી રાત : બે માસ

કુમારનીની કથાઓ

એશિયાનુ કલંક

રાણા પ્રતાપે મદ

શાખાવણી

(અન્ય વિગત)

દેશજંબુ

સાજકુચલ

બે જાલ નાદકો

કાનના નાદકો

સુકાતો દીપક ભા. ૧

હવે પ્રકટ થનારાં

દાકાણની વાતો

કેસીયાની વાતો

સુકાતો દીપક ભા. ૨

કુમારની સ્તીરનો

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ભા. ૪

કીમ્બલ માટે

સૌરાષ્ટ્ર :: રાણપુર

